

ΣΥΝΤΟΜΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΓΙΑ ΤΙΣ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η πρώτη μαρτυρία περί εγκαταστάσεως Εβραίων στην Ελλάδα βρίσκεται σε επιγραφή του 3^{ου} π.Χ. αιώνα που κάνει λόγο για κάποιον Εβραίο από τη Βοιωτία, με το όνομα Μόσχος Μοσχίωνος. Η επιγραφή βρέθηκε στον Ωρωπό και χρονολογείται μεταξύ του 300-250 π.Χ.

Φαίνεται ότι οι πρώτοι Εβραίοι, ή τουλάχιστον μέρος αυτών, ήταν σκλάβοι που πουλήθηκαν στην Ελλάδα από τους γειτονικούς λαούς, εχθρούς – κατακτητές της Ιουδαίας, από την οποία έφθασαν στην Ελλάδα αρχικά μέσω της Κύπρου, Ιωνίας και των νησιών του Αιγαίου. Μεταξύ των Εβραίων αυτών αναφέρεται ότι ήρθε στη Σπάρτη, την εποχή του Αντίοχου Δ' του Επιφανούς (175 – 164 π.Χ.), και ο αρχιερέας Ιάσων ο Γ'.

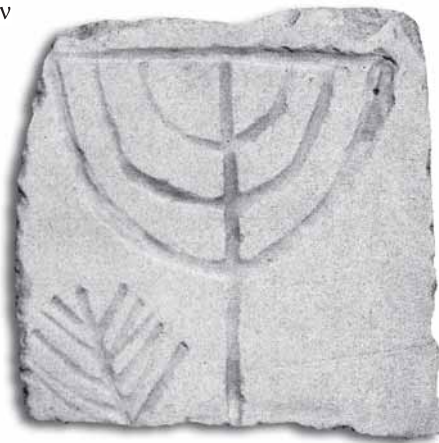
Στο βιβλίο των Μακκαβαίων (Μακκ. Α' 15:23), παραδίδεται κατάλογος Ιουδαϊκών Κοινοτήτων εγκατασπαρμένων στα σημαντικότερα κέντρα της Ελλάδος. Ο κατάλογος αυτός των πόλεων, που χρονολογείται από το 142 π.Χ., καθώς και άλλος παρόμοιος, τον οποίο συνέταξε ο ιστορικός Φίλων ο Ιουδαίος, αναφέρει την ύπαρξη Εβραίων στη Σπάρτη, Δήλο, Σικυώνα, Σάμο, Κω, Κρήτη, Θεσσαλία, Βοιωτία, Μακεδονία, Αιτωλία, Αττική, Άργος, Κόρινθο, καθώς και στην Κύπρο.

Τον 1^ο π. Χ. αιώνα υπήρχε εβραϊκή παρουσία και στη Δήλο όπως μαρτυρείται από τα ερείπια αρχαίας Συναγωγής και από το πλήθος των εβραϊκών επιγραφών που βρέθηκαν στην περιοχή. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το εβραϊκό στοιχείο στη Ρόδο, με το οποίο διατηρούσε φιλικές σχέσεις ο Βασιλιάς της Ιουδαίας Ηρώδης. Οι Εβραίοι της Κρήτης αναφέρονται επίσης από τον Φλάβιο Ιώσηπο.

Ο εβραϊκός πληθυσμός στην Ελλάδα αυξήθηκε κατά την εποχή των Ιουδαϊκών Πολέμων (66 - 70 μ.Χ.). Μαρτυρία του Ιώσηπου αναφέρει ότι 6.000 Εβραίοι στάλθηκαν από τον Βεσπασιανό στο Νέρωνα για να δουλέψουν στον Ισθμό της Κορίνθου. Ο αρχαίος εβραϊκός πυρήνας που υπήρχε στην Ελλάδα απετέλεσε τη βάση των εβραϊκών εστιών κατά τη

βυζαντινή εποχή (από το 330 μ.Χ.), όταν η πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη.

Από τους Εβραίους της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας που εγκαταστάθηκαν στον ελλαδικό χώρο και μέσα από την επαφή τους με τον ελληνικό πολιτισμό και την ελληνική γλώσσα, προήλθε η Ρωμανιώτικη εβραϊκή κοινότητα. Οι Ρωμανιώτες δημιούργησαν ένα ιδιαίτερο πολιτισμικό κράμα: Διατήρησαν τα χαρακτηριστικά της εβραϊκής τους θρησκείας ενώ υιοθέτησαν στοιχεία της ελληνικής γλώσσας δημιουργώντας την γρεκο-ιουδαϊκή διάλεκτο. Χαρακτηριστική είναι και η σχετική επίδραση του ελληνικού πολιτισμού στην εβραϊκή Τέχνη και τις ενδυμασίες τους. Η ελληνο-εβραϊκή Ρωμανιώτικη κοινότητα, με τη μοναδικότητά της υφίσταται μέχρι σήμερα κυρίως στα Ιωάννινα.

Μενορά και Λουλάβ. Χρονολογείται από το 500 μ.Χ. Βρέθηκε στην Αρχαία Αγορά των Αθηνών.

Σε ανασκαφές στην Αρχαία Αγορά των Αθηνών βρέθηκαν χαραγμένα σε μάρμαρο η Μενορά (επτάφωτη λυχνία) και το Λουλάβ (θρησκευτικό τελετουργικό σύμβολο). Χρονολογούνται από το 500 μ.Χ. και καταδεικνύουν την ύπαρξη εβραϊκής κοινότητας στην Αθήνα και την πιθανή ύπαρξη Συναγωγής στην περιοχή.

Κατά τον 12^ο αιώνα μ.Χ., ο γνωστός Εβραίος περιηγητής Βενιαμίν της Τουδέλας ανέφερε ότι συνάντησε Εβραίους στην Κέρκυρα, Άρτα, Πάτρα, Ναύπακτο, Κόρινθο, Θήβα, Χαλκίδα, Θεσσαλονίκη, Δράμα, και αλλού. Εβραίοι ζούσαν επίσης στα νη-

σιά Λέσβος, Χίος, Σάμος, Ρόδος και Κύπρος. Η μεγαλύτερη Ισραηλιτική Κοινότητα την οποία επισκέφθηκε ήταν των Θηβών, που αριθμούσε 2.000 μέλη, ενώ στη Θεσσαλονίκη ζούσαν τότε μόνον 500 Εβραίοι. Στις υπόλοιπες πόλεις ο αριθμός τους κυμαινόταν μεταξύ 20 και 400. Οι κύριες ασχολίες τους ήταν η βαφική τέχνη, η υφαντουργία και η μεταξουργία.

Από το τέλος του 14^{ου} αιώνα, Εβραίοι πρόσφυγες από την Ισπανία και τη Πορτογαλία εγκαταστάθηκαν στην ελληνική χερσόνησο και τα γειτονικά νησιά. Κυρίως στη

Μικρογραφία χειρογράφου που απεικονίζει Εβραίους της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με χαρακτηριστικό ένδυμα (Μονή Διονυσίου, 10ος αι., Αθως - Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος).

Θεσσαλονίκη αλλά και σε πόλεις όπως τα Τρίκαλα, τη Λάρισα και το Βόλο, οι Εβραίοι γνωστοί ως Σεφαραδίμ εισήγαγαν τη γλώσσα τους (τα Εβραίο-Ισπανικά - Λαδίνο) και τα δικά τους ήθη και έθιμα.

Κατά τον 14^ο αιώνα ένας μεγάλος αριθμός Εβραίων από την Ουγγαρία, μετά την κατάληψη της χώρας αυτής από τους Τούρκους, επί βασιλείας του Σουλτάνου Μουράτ, εγκαταστάθηκαν στην Καβάλα και το Σιδηρόκαστρο. Μία δεύτερη έξοδος Ούγγρων Εβραίων ακολούθησε το 1546, την περίοδο του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς.

Άλλη μαζική εισροή Εβραίων στην Ελλάδα, αυτή τη φορά στην Κέρκυρα, έγινε με αφορμή την εκδίωξη των Ιταλόφωνων Εβραίων της Απουλίας (Νότια Ιταλία).

Από τον 16^ο μέχρι τον 18^ο αιώνα, η Ισραηλιτική Κοινότητα της Θεσσαλονίκης ήταν μία από τις μεγαλύτερες στον κόσμο. Μετά την κατάκτηση της Ρόδου από τους Τούρκους, το 1552, αρκετοί Εβραίοι από τη Θεσσαλονίκη εγκαταστάθηκαν στο νησί. Στην Κρήτη, οι Εβραίοι έπαιζαν σημαντικό ρόλο στο διαμετακομιστικό εμπόριο. Η Μεγαλόνησος ήταν επίσης ξακουστή για τη σοφία των εκεί ραββίνων και Εβραίων λογίων της, όπως του Μιχαέλ μπεν Σαμπετάϊ Ακοέν Μπάλμπο (1411 – 1484), του Ηλία Καψάλη (1483 – 1555), του Ιωσήφ Σολομών Δαλμεδέγου (1591 – 1655) κ.ά.

Ο 20ός αιώνας – Προπολεμικά

Στις αρχές του 20ού αιώνα, στην Ελλάδα ζούσαν 10.000 περίπου Εβραίοι. Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους (1912-13) και την απελευθέρωση της Βορείου Ελλάδος, της Ηπείρου, της Χίου και της Κρήτης (1908), ο αριθμός των Εβραίων έφθασε τους 100.000 περίπου.

Το 1940, όταν οι Ιταλοί και οι Γερμανοί επετέθησαν κατά της Ελλάδος, 12.898 Εβραίοι πολέμησαν στις τάξεις του Ελληνικού Στρατού. Από αυτούς, οι 343 έφεραν τα βαθμό του αξιωματικού ή του υπαξιωματικού. Ανάμεσα στους γενναίους πολεμιστές του Αλβανικού μετώπου ήταν ο συ-

νταγματάρχης Μορδοχαίος Φριζής, από τη Χαλκίδα, που έχασε τη ζωή του ηρωικά στη μάχη του Καλαμά, ο αξιωματικός Ζαν Αλλαλούφ από τη Θεσσαλονίκη, ο ταγματάρχης Σαλβατώρ Σαρφατής από την Αθήνα, οι αξιωματικοί Ζοζέφ Βαρούχ από την Κέρκυρα, Λέων Ντότσης από τα Ιωάννινα και πολλοί άλλοι.

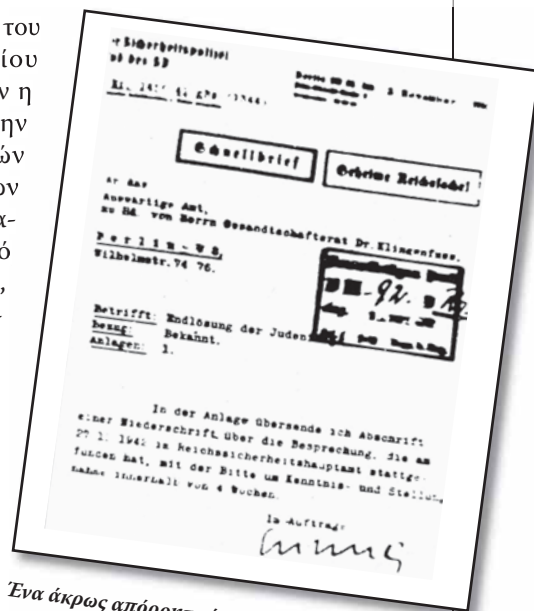
Προπολεμικά λειτουργούσαν εβραϊκές Κοινότητες σε είκοσι επτά

πόλεις ανά την Ελλάδα, (Διδυμότειχο, Νέα Ορεστιάδα, Αλεξανδρούπολη, Κομοτηνή, Ξάνθη, Καβάλα, Δράμα, Σέρρες, Θεσσαλονίκη, Βέροια, Καστοριά, Φλώρινα, Τρίκαλα, Λάρισα, Βόλο, Χαλκίδα, Αθήνα, Πάτρα, Αγρίνιο, Ιωάννινα, Πρέβεζα, Άρτα, Κέρκυρα, Ζάκυνθο, Χανιά, Ρόδο και Κω), με συνολικό αριθμό εβραϊκού πληθυσμού 77.377.

Περίοδος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου – Γερμανική Κατοχή

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όταν η Ελλάδα τελούσε υπό την Κατοχή των Γερμανών Ναζί, ποσοστό 86% των Ελλήνων Εβραίων έχασαν τη ζωή τους από ενέργειες των Ναζί, μεταφορά σε στρατόπεδα, εξόντωση και εκτελέσεις. Σε πολλές πόλεις, όπου υπήρχαν ανθούσες Εβραϊκές Κοινότητες, μετά το Ολοκαύτωμα, δεν επέζησαν παρά λίγα άτομα.

Ένα μνημειώδες κείμενο, για την υποστήριξη των

Ένα άκρως απόρρητο έγγραφο της RSHA που αναφέρεται στην «τελική λύση» του εβραϊκού προβλήματος. Υπογράφει ο διαβόητος Αίχμαν.

Το κύριο σιδηροδρομικό δίκτυο των αποστολών των εκποτίσεων των Εβραίων προς το στρατόπεδο Άουσβιτς, από τον Μάρτιο 1943 μέχρι τον Νοέμβριο 1944.

Εβραίων της Ελλάδος, μοναδικό στα χρονικά ολόκληρης της κατεχόμενης Ευρώπης, ήταν η υπερήφανη απάντηση του τότε Αρχιεπισκόπου Αθηνών Δαμασκηνού προς το δωσίλογο Πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Λογοθετόπουλο και το στρατηγό των Ναζί Στροπ, ο οποίος απείλησε τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό με τουφεκισμό, εξ αιτίας της σκληρής έγγραφης διαμαρτυρίας του για τους διωγμούς των Ισραηλιτών της Ελλάδος.

Η επιστολή αυτή ήταν γραμμένη σε αυστηρότατο ύφος και αναφερόταν στους ισχυρούς δεσμούς που ενώνουν τους Έλληνες Ορθόδοξους με τους Έλληνες Εβραίους ως από κοινού πολίτες της Ελλάδος στα πολιτικά δικαιώματα, αλλά κυρίως στο νου και την ψυχή. Η επιστολή απετέλεσε

μνημείο θάρρους, εθνικής αξιοπρέπειας και σεβασμού των ανθρωπίνων ιδανικών εξέφρασε δε τις απόψεις του τότε κατ' ανάγκη φιμωμένου Ελληνικού λαού.

Την επιστολή αυτή προσυπέγραψαν 29 ιδρύματα και οργανώσεις που εκπροσωπούσαν ολόκληρη την πνευματική και επαγγελματική Ελλάδα. (Το κείμενό της δημοσιεύεται παρακάτω). Παράλληλα, ο Αρχιεπίσκοπος προέτρεψε τους Έλληνες Χριστιανούς και τα μοναστήρια να παραχωρήσουν άσυλο σε εβραϊκές οικογένειες προκειμένου να αποφύγουν τον εκτοπισμό.

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής πολλοί Εβραίοι έλαβαν μέρος στην Εθνική Αντίσταση και η προσφορά τους αυτή αναγνωρίστηκε από την Πολιτεία και τις Αντιστασιακές Οργανώσεις με την απονομή τιμητικών τίτλων.

Συμμετοχή στην ελληνική ζωή

Οι Εβραίοι της Ελλάδος έχουν συμμετάσχει και συμμετέχουν ενεργά στη δημόσια ζωή της χώρας. Κατά το παρελθόν υπήρξαν εκπρόσωποί τους στη Βουλή και στη Γερουσία (όταν υπήρχε), αρκετοί δε, κατείχαν στην Ελλάδα

υψηλές θέσεις τόσο στη Δημόσια Διοίκηση όσο και στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα. Επίσης, πολλοί Εβραίοι διακρίθηκαν στα Γράμματα.

Στη σύγχρονη Ελλάδα

Σήμερα οι Εβραίοι της Ελλάδος απασχολούνται κυρίως στον ιδιωτικό τομέα (εμπόριο, βιομηχανία, κ.λπ.), στην επιστήμη και στη Δημόσια Διοίκηση. Αριθμούν 5.500 περίπου άτομα και είναι οργανωμένοι σε οκτώ εβραϊκές Κοινότητες που λειτουργούν στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, τη Λάρισα, το Βόλο, τη Χαλκίδα, τα Ιωάννινα, τα Τρίκαλα και την Κέρκυρα. Λίγοι Εβραίοι ζούνε επίσης στις εν αδρανεία Κοινότητες της Καβάλας και της Ρόδου.

Η καταστροφή των Ισραηλιτικών Κοινοτήτων

Κείμενα: Αλέξης Μενεξιάδης

ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Θεσσαλονίκη Ιούλιος 1942: Συγκέντρωση και βασανισμοί Εβραίων στην Πλατεία Ελευθερίας.

ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Η Θεσσαλονίκη, έδρα της μεγαλύτερης Ισραηλιτικής Κοινότητας της Ελλάδας, η Madre de Israel όπως την αποκαλούσαν, συμπεριελήφθη εξ' αρχής στη Γερμανική Ζώνη Κατοχής.

Εκεί άρχισε και ο πρώτος συστηματικός διωγμός των Ελλήνων Εβραίων. Δύο μέρες μετά την κατάληψη της πόλης από τους Γερμανούς οι ημερήσιες εβραϊκές εφημερίδες *Le Progress*, *L' Independant* και *Messaggero* αναγκάστηκαν να κλείσουν. Τα πιεστήριά τους κατασχέθηκαν και παραχωρήθηκαν σε συμπαθούντες των Γερμανών, όπως η οργάνωση Εθνική Ένωση Ελλάδος, τα γνωστά 3Ε. Και ήταν ακριβώς σε ένα από αυτά τα εβραϊκά πιεστήρια, που άρχισε

να τυπώνεται από τα 3Ε η ρατσιστική εφημερίδα «Νέα Ευρώπη», που αποτέλεσε σχεδόν το «επίσημο» όργανο των Αρχών Κατοχής στην πόλη. Πολλές εβραϊκές οικογένειες εκδιώχθηκαν από τα σπίτια τους, για να εγκατασταθούν σε αυτά γερμανικές στρατιωτικές υπηρεσίες και αξιωματικοί. Ορισμένες περιουσίες, ιδιαίτερα ευπορότερων Εβραίων, κατασχέθηκαν. Ήδη στις 15 Απριλίου 1941 παύθηκε το Δ.Σ. της Κοινότητας και κατασχέθηκε το Αρχείο της και ό,τι πολύτιμο υπήρχε στα γραφεία της.

Πιο συστηματική έρευνα και λεηλασία έγινε από το διαβόητο «Ζόντερκομάντο Ρόζενμπεργκ», μια ειδική ομάδα καταγραφής των Εβραϊκών Κοινοτήτων και προσωπικοτήτων καθώς και περισυλλογής εβραϊκών λατρευτικών ή άλλων πολύτιμων αντικειμένων. Η ομάδα αυτή κατέφθασε στην πόλη λίγο μετά την κατάληψή της και άρχισε να καταρτίζει καταλόγους με τα ονόματα εξεχόντων Εβραίων και τα περιουσιακά στοιχεία των Κοινοτικών ιδρυμάτων, ενώ εισέβαλλε σε εβραϊκά σπίτια και καταστήματα, καθώς και σε δημόσια ή ιδιωτικά ιδρύματα, όπως σχολεία, βιβλιοθήκες, τράπεζες, νοσοκομεία και – φυσικά – Συναγωγές. Κάθε θρησκευτικό στοιχείο, πολύτιμα βιβλία και σπάνια χειρό-

γραφα, αρχεία και ανεκτίμητες συλλογές ραββινικών αποφάσεων κατάσχονταν και αποστέλλονταν στη Γερμανία. Ο Δρ. Γιόχαν Πωλ, ο διευθυντής της Ναζιστικής «Βιβλιοθήκης για τη Διερεύνηση του Εβραϊκού Ζητήματος» στη Φρανκφούρτη, ανακοίνωνε περήφανος δύο χρόνια αργότερα, ότι η συλλογή του διέθετε πάνω από 10.000 βιβλία και χειρόγραφα από την Ελλάδα.

Παρόλο που δεν είχαν ακόμη επιβληθεί συστηματικά αντιεβραϊκά μέτρα, απαγορευόταν ήδη η είσοδος των Εβραίων σε καφενεία και εστιατόρια, ενώ κατά διαστήματα συνέβαιναν δημόσιοι εξευτελισμοί Ραββίνων, ξυλοδαρμοί και τρομοκράτηση Εβραίων ή συλλαμβάνονταν και εκτελούνταν Εβραίοι ως «κομμουνιστές». Ένα τέτοιο παράδειγμα υπήρξε ο ξυλοδαρμός Ραββίνου Χαΐμ Χαμπίμπ μέσα στα ίδια τα γραφεία της Κοινότητας.

Τα χειρότερα όμως δεν είχαν έρθει ακόμη. Στις 11 Ιουλίου 1942, όλοι οι άρρενες Εβραίοι διατάχθηκαν να συγκεντρωθούν στην Πλατεία Ελευθερίας, στο κέντρο της πόλης, υποτίθεται για να καταγραφούν σε καταλόγους εργασίας. Κάτω από τον καυτό καλοκαιρινό ήλιο οι 10.000 περίπου άντρες αναγκάστηκαν να παραμείνουν ασκεπείς και να εκτελούν ταπεινωτικές «γυμναστικές ασκήσεις» μέχρις εξαντλήσεως. Όποιος δεν άντεχε και έπεφτε ή λιποθυμούσε γινόταν στόχος ξυλοδαρμού. Η πλειοψηφία των παρακολουθούσων τα τεκταινόμενα Χριστιανών παρέμεινε σιωπηλή, ενώ βρέθηκαν και κάποιοι, εκτός των Γερμανών που ήταν παρόντες, οι οποίοι επευφημούσαν. Την ίδια στάση κράτησαν και οι εφημερίδες «Απογευματινή» και «Μακεδονία», γνωστές για την αντισιμητική τους στάση πριν ακόμα από τον Πόλεμο, και βέβαια η «Νέα Ευρώπη».

Λίγο αργότερα, περίπου 7.000 από τους Εβραίους της πόλης στάλθηκαν για καταναγκαστικά έργα στα περίχωρα της Θεσσαλονίκης και τη σιδηροδρομική γραμμή προς την Αθήνα. Κατασκευάζοντας δρόμους και οχυρώσεις για τους Γερμανούς ή επισκευάζοντας τη γραμμή υπό τις πιο πρωτόγονες και άθλιες συνθήκες, πολλοί πέθαναν από την κακομεταχείριση, την εξάντληση και τις αρρώστιες. Η Ισραηλιτική Κοινότητα μπόρεσε, έπειτα από κάποιο διάστημα, να πετύχει την απελευθέρωση των υπολοίπων, καταβάλλοντας λύτρα, με την χρηματική βοήθεια που παρασχέθηκε και από τις λοιπές Ισραηλιτικές Κοινότητες της Ελλάδος και κυρίως των Αθηνών. Οι σχετικές αποδείξεις πληρωμής ήρθαν πρόσφατα στο φως από τον ιστορικό Ε.

Θεσσαλονίκη 1931. Από το γάμο της Κλαίρ Ματαλών με τον Μπενσιών Αλτσέχ. Η Κλαίρ έχασε το γιο της κατά το Ολοκαύτωμα. Επέζησε της ομηρίας της στα ναζιστικά στρατόπεδα και πέθανε με την απελευθέρωση από δυσεντερία...

(Αρχείο Ανδρέα και Νέλλης Σεφικά).

Χεκίμογλου (βλ. δημοσιευόμενο κείμενο δραματικής έκκλησης της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης στη σελ. 24).

Το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου, του 1942, με πρόσημα τον «αστικό σχεδιασμό», οι Γερμανοί άρχισαν, σε συνεργασία με το Δήμο Θεσσαλονίκης, την καταστροφή του εβραϊκού νεκροταφείου, τμήματα του οποίου χρονολογούνταν από τον 15^ο αιώνα. Αυτό αποτέλεσε ισχυρότατο πλήγμα για την Κοινότητα, δεδομένου ότι αποτελούσε ουσιαστικά την εικόνα της ιστορίας της. Ακόμη μεγαλύτερη ήταν η προσβολή προς τους νεκρούς, αφού η εβραϊκή θρησκεία δεν προβλέπει επ' ουδενί λόγο εκταφή τους. Ελάχιστες οικογένειες κατάφεραν να περισώσουν τα λείψανα από τους οικογενειακούς τάφους, ενώ

τα λείψανα ορισμένων σημαντικών Ραββίνων μεταφέρθηκαν για ταφή σε καινούριο χώρο, εκεί όπου βρίσκεται το σημερινό εβραϊκό νεκροταφείο. Οι Γερμανοί, αφού κατέστρεψαν εντελώς το χώρο του παλαιού, χρησιμοποίησαν τις ταφόπλακες ως οικοδομικά υλικά, με αποτέλεσμα σήμερα να μη σώζεται σχεδόν τίποτα από το νεκροταφείο αυτό. Στο χώρο του παλιού νεκροταφείου, στη θέση των 400.000 περίπου εβραϊκών μνημάτων, σήμερα βρίσκονται η Φιλοσοφική, η Θεολογική και άλλες Σχολές του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου. Εκατοντάδες χιλιάδες φοιτητές περνάνε χρόνια τώρα από τις Σχολές αυτές, ζήτημα είναι όμως αν έστω και ελάχιστοι από αυτούς έχουν την παραμικρή ιδέα για την ιστορία του χώρου. Επανελημμένες προτάσεις της Ισραηλιτικής Κοινότητας, του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου, αλλά και ιδιωτών, για την τοποθέτηση έστω και μιας απλής αναμνηστικής πλάκας, δεν έχουν μέχρι σήμερα φέρει αποτέλεσμα...

Το Φεβρουάριο του 1943, ο βοηθός του διαβόητου Adolf Eichmann των SS, ο Dieter Wisliceny, κατέφθασε στην πόλη, μαζί με τον Alois Brunner, για να προετοιμάσουν τον συστηματικό εκτοπισμό των Εβραίων της πόλης. Από τις 6 ως τις 17 του ίδιου μήνα, εκδόθηκαν διαταγές, με τις οποίες άρχισε ουσιαστικά η εφαρμογή των Νόμων της Νυρεμβέργης και στη Θεσσαλονίκη. Ενδεικτικά αναφέρουμε:

- Κάθε Εβραίος άνω των πέντε ετών ήταν υποχρεωμένος από τις 6 Μαρτίου 1943 να φορά στο στήθος το διακριτικό κίτρινο αστέρι, μεγέθους 10 x 10 εκατοστών. Τα αστέρια, οι «κονκάρδες», όπως ονομάστηκαν από τους ίδιους τους Εβραίους, κατασκευάστηκαν με πρέσσα κο-

Θεσσαλονίκη. Η αυλή της Συναγωγής «Ταλμούδ Τορά». Στιγμιότυπο από θρησκευτική τελετή.

πής της Κοινότητας και με έξοδα δικά της. Η πρέσβα υπάρχει ακόμη και εκτίθεται στο Εβραϊκό Μουσείο της Θεσσαλονίκης.

- Όλοι οι Εβραίοι, ακόμη και όσοι είχαν εκχριστιανισθεί μέχρι και πριν από δύο γενιές, ήταν υποχρεωμένοι να απογραφούν και να πάρουν τις ειδικές ταυτότητες.
- Τα εβραϊκά καταστήματα και σπίτια έπρεπε να σημανθούν ευκρινώς.
- Απαγορεύτηκε στους Εβραίους η πώληση ή μεταβίβαση κινητών ή ακινήτων περιουσιακών στοιχείων. Αυστηρές ποινές προβλέπονταν και για όσους γίνονταν αποδέκτες τέτοιων μεταβιβάσεων.
- Απαγορεύτηκε επίσης να χρησιμοποιούν οι Εβραίοι οποιοδήποτε από τα τότε μέσα μαζικής μεταφοράς.
- Κατασχέθηκαν όλες οι τηλεφωνικές συσκευές των Εβραίων.

• Όλοι οι Εβραίοι υποχρεώθηκαν να μετοικήσουν σε ένα από τα γκέτο που είχαν ορίσει οι Γερμανοί, κυρίως στις γειτονίες του Βαρώνου Χιρς και των Εξοχών. Με ελάχιστη προειδοποίηση, και με την απαγόρευση να κουβαλήσουν οτιδήποτε άλλο εκτός των απολύτως απαραίτητων, περίπου 6.000 οικογένειες αναγκάστηκαν να αφήσουν τα σπίτια τους, παραδίδοντας τα κλειδιά στους Γερμανούς και να βρουν νέο κατάλυμα. Στον περιορισμένο χώρο των γκέτο, οι συνθήκες ήταν ασφυκτικές: μέχρι και έξι οικογένειες μοιράζονταν ένα διαμέρισμα ή ένα σπίτι. Αρχικά υπήρχε τουλάχιστον η δυνατότητα εξόδου από τα γκέτο για να μπορούν να πηγαίνουν στις δουλειές τους, λίγο αργότερα όμως τους απαγορεύτηκε εντελώς και η έξοδος, επί ποινή τουφεκισμού. Μια και τα περισσότερα καταστήματα και επιχειρήσεις βρίσκονταν εκτός των γκέτο, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης έχασαν με τον τρόπο αυτό κάθε δυνατότητα βιοπορισμού.

Οι Αρχές Κατοχής, με αλλεπάλληλα διατάγματα, όπως της λεπτομερούς απογραφής των περιουσιών και οικοσκευών, καθώς και με ψεύτικες καθησυχαστικές υποσχέσεις,

όπως της επικείμενης μεταφοράς και εγκατάστασης σε αγροτικές περιοχές της Πολωνίας, κρατούσαν την Κοινότητα σε σύγχυση και αγωνία. Κανείς δεν μπορούσε να γνωρίζει τι θα γινόταν από μέρα σε μέρα. Οι έτσι κι' αλλιώς ελάχιστες δυνατότητες απόδρασης δεν ήταν ελκυστικές για τους περισσότερους, κυρίως λόγω της απροθυμίας τους να εγκαταλείψουν τις οικογένειές τους ή έστω κάποιους από τους συγγενείς τους. Δε βοηθούσε βέβαια και το γεγονός, ότι η Αντίσταση δεν είχε κάνει ακόμη την πλήρως οργανωμένη εμφάνισή της, όπως θα γινόταν λίγο αργότερα σε άλλα μέρη της Ελλάδας, όπου αρκετές φορές Εβραίοι σωθήκαν με την αρωγή των αντιστασιακών οργανώσεων.

Οι Γερμανοί είχαν ζητήσει από τον Αρχιραββίνο της Κοινότητας, Ζβι Κόρετς, να τους παραδώσει κατάλογο με τα ονόματα όλων των μελών της Εβραϊκής Κοινότητας και εκείνος, πιθανώς ελπίζοντας ότι αυτό θα τους κατευνόσει, τον παρέδωσε. Το σκηνικό για τα όσα θα επακολουθούσαν ήταν τώρα έτοιμο: το Σάββατο, 14 Μαρτίου του 1943, όσοι Εβραίοι βρέθηκαν στο γκέτο του Βαρώνου Χιρς, 2.800 άτομα περίπου, συνελήφθησαν και την επόμενη μέρα εκτοπίστηκαν με τρένο στην Πολωνία, στοιβαγμένοι μέσα σε βαγόνια μεταφοράς ζώων, υπό αθλιότατες συνθήκες. Ιδιαίτερα οι Ναζί κατάτρεχαν τα μικρά παιδιά, αφού ο σχεδιασμός τους προέβλεπε να εμποδιστεί η συνέχεια του εβραϊκού λαού. Είναι γνωστές, από περιγραφές των ελαχίστων επιζώντων, οι εικόνες των υπερπλήρων βαγονιών, με 70 – 75 άτομα το καθένα, χωρίς καν χώρο για να καθίσουν, με ένα βαρέλι νερό για την διαδρομή και ένα για τις φυσικές τους ανάγκες, και όλ' αυτά για ένα ταξίδι που διαρκούσε τουλάχιστον τέσσερις μέρες... Πολλοί πέθαναν στη διαδρομή και τα πτώματα απλώς πετάγονταν στην άκρη της γραμμής όποτε υπήρχε στάση. Οι Έλληνες σιδηροδρομικοί υπάλληλοι τaráχτηκαν από τα όσα είδαν και φήμες για την εξόντωση των Εβραίων άρχισαν να διαρρέουν. Ήταν όμως ήδη πολύ αργά, η παγίδα είχε κλείσει: μέχρι τις 2 Αυγούστου 1943, σε συνολικά 19 σιδηροδρομικές αποστολές,

56.000 περίπου Εβραίοι της Θεσσαλονίκης εκτοπίστηκαν. Προορισμός για τους περισσότερους ήταν το στρατόπεδο του Άουσβιτς – Μπίρκενάου. Από αυτούς δεν θα ξαναγύριζαν παρά μόνο περί τους 1.950. Η Ισραηλιτική Κοινότητα της Θεσσαλονίκης δεν θα ήταν ποτέ πια η ίδια...

Ένας μικρός μόνο αριθμός Εβραίων με ισπανική υπηκοότητα είχε την τύχη να μεταφερθεί στο στρατόπεδο «διέλευσης» Μπέργκεν-Μπέλσεν και να απελευθερωθεί από εκεί για να φθάσει στην Ισπανία, έπειτα από ατελείωτες διαπραγματεύσεις μεταξύ των Κυβερνήσεων Γερμανίας και Ισπανίας.

Η πόλη άδειασε έτσι από ένα σημαντικό και ως τότε ιδιαίτερα δραστήριο, εμπορικά κυρίως, μέρος του πληθυσμού της. Τι απέγιναν όμως όσα άφησαν πίσω τους; Υπό τις διαταγές του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης, του διαβόητου Δρα. Μαξ Μέρτεν, οι εβραϊκές περιουσίες, καταστήματα, εμπορεύματα, αξιόγραφα, καταθέσεις, ακίνητα και οικοσκευές είτε λεηλατήθηκαν, είτε κατασχέθηκαν και «μοιράστηκαν» σε Γερμανούς ή ακόμη και σε Έλληνες συνεργάτες των Γερμανών.

Η προσπάθεια απόδοσης νομιμοφάνειας στη διαδικασία αυτή, οδήγησε στην ίδρυση, με τον Αναγκαστικό Νόμο 205 / 1943, της Υπηρεσίας Διαχειρίσεως Ισραηλιτικών Περιουσιών (Υ.Δ.Ι.Π.), η οποία υποτίθεται ότι θα προέβαινε, μέσω τριμελών επιτροπών εμπειρογνομόνων, σε απογραφή και εκτίμηση των περιουσιών και στην ανάθεση της διαχείρισής τους υπό μεσεγγύηση σε «συνετούς οικογενειάρχες». Οι μεσεγγυούχοι θα ήταν υπόλογοι έναντι του ελληνικού κράτους με λεπτομερείς εκθέσεις διαχείρισης για τη διαφύλαξη των περιουσιακών στοιχείων, η εκποίηση των οποίων απαγορευόταν. Όπως ήταν φυσικό, οι διατάξεις του νόμου αυτού ελάχιστες φορές εφαρμόστηκαν στο ακέραιο, αφού ούτε ο χρόνος για τη σωστή απογραφή υπήρχε, αλλά συχνά, ούτε και η θέληση, για να μη μιλήσουμε για τις συνεχείς επεμβάσεις των Γερμανών, με τις απευθείας παραχωρήσεις καταστημάτων ή άλλων περιουσιακών στοιχείων σε ευνοούμενους τους. Και υπήρξαν δυστυχώς πολλοί εκείνοι, που εντελώς απροκάλυπτα, επωφελήθηκαν από τη δυστυχία των Εβραίων συμπολιτών τους. Κάποια ελαφρυντικά μπορούν ίσως να αναγνωριστούν σε πρόσφυγες από τη Βουλγαρική Ζώνη Κατοχής, που είχαν βρεθεί στη Θεσσαλονίκη χωρίς κανένα μέσο βιοπορισμού, πολλοί όμως ήταν και εκείνοι που επωφελήθηκαν έτσι κι' αλλιώς.

Υπήρξε βέβαια και η άλλη όψη, οι αντιδράσεις και οι διαμαρτυρίες από ορισμένες πλευρές για τη μεταχείριση των Εβραίων από τους Γερμανούς. Ο Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Γεννάδιος, έδωσε προφορικές οδηγίες στους ιερείς της πόλης να συμβουλέψουν το ποίμνιό τους να μην προβεί σε καμία πράξη περιφρόνησης ή διάκρισης ενάντια σε Εβραίους, όταν αυτοί υποχρεώθηκαν να φορούν το κίτρινο άστρο. Έφτασε μάλιστα στο σημείο να κάνει σχετικό διάβημα στον Γερμανό Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης, τον Δρα. Μαξ Μέρτεν, ζητώντας του να πάψει τους εκτοπισμούς των Εβραίων της πόλης.

Τα Αστυνομικά Τμήματα άρχισαν να εκδίδουν ψεύτικες ταυτότητες, που είχαν χριστιανικά ονόματα, ανέγραφαν ως θρήσκευμα Χριστιανός Ορθόδοξος και δε διακρίνονταν καθόλου από τις αληθινές. Αρκετοί Εβραίοι κατάφεραν με τον τρόπο αυτό να περάσουν με ψεύτικο όνομα στην Ιταλική

Ζώνη Κατοχής, όπου οι διώξεις δεν είχαν ακόμη αρχίσει και να βρουν καταφύγιο στην πολυπληθέστερη Αθήνα.

Σημαντική βοήθεια προσέφερε και ο Ιταλός πρόξενος, Zamboni, ο οποίος εξέδιδε πιστοποιητικά ιταλικής υπηκοότητας ακόμα και με τις ισχνότερες αποδείξεις ιταλικής καταγωγής, βοηθώντας έτσι αρκετές δεκάδες Εβραίων να διαφύγουν.

Αρκετοί άλλοι, που για διάφορους λόγους δε μπορούσαν να εγκαταλείψουν την πόλη, μπόρεσαν να σωθούν κρυπτόμενοι σε χριστιανικές οικογένειες. Συχνά οικογένειες ολόκληρες, βρήκαν καταφύγιο σε σπίτια Χριστιανών συμπολιτών τους. Εκείνοι που τους έκρυβαν, ήταν άνθρωποι απλοί, χωρίς κανένα ιδιαίτερο συμφέρον – και ας πληρώθηκαν ορισμένοι για το καταφύγιο που προσέφεραν. Οι κίνδυνοι όμως που αντιμετώπιζαν, όχι μόνο οι ίδιοι, αλλά και η οικογένειές τους, ήταν τεράστιοι. Σε περίπτωση που αποκαλύπτονταν, οι γερμανικές διαταγές προέβλεπαν γι' αυτούς την εσχάτη των ποινών.

Οι Γερμανοί ζητούσαν υπέρογκα λύτρα

Το παρακάτω συγκλονιστικό επειγόν τηλεγράφημα του Αρχιραβίνου Θεσσαλονίκης Δρος Σεβή Κόρετς προς τον διακεκριμένο παράγοντα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών Ασέρ Μωϋσή εκφράζει την αγωνία για τη συλλογή χρημάτων ώστε να γλιτώσουν οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης από το διωγμό. Οι Γερμανοί ζητούσαν και εισέπραταν συνεχώς υπέρογκα λύτρα.

(Το τηλεγράφημα ανήκει στο Αρχείο Ραφαήλ Α.Μωϋσή).

10
11/11
ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ ΕΧ Υ.ΝΗ 1
31/12 17 10
Α.Ε.Ι.Π. Δ.Ο. 16152 ΔΕΣ. Ημερ. 31/12/43
Απερ. Μωϋσής
Κορέτς
Αθήνας
Προς τας διεξαχθείσας υπερνθρώπους προσκα-
θελές συννοούμεν έντονα συλλέξαμεν υπόλοιπον
κοσμών εξαντληθείσης οικονομικής άντοχής οτό
Διό τήρηοιν ουθείσης ύπογραφής εκείγονσα ά-
νάγκη συλλέξετε τοὺς δολάρια καὶ κούρια εκατομ-
μύρια ἐμβάζοντες ταχύτερον πρὸς τὴν εἰσφορὰν τρι-
σέκδοις ἑκατομμύρια οτό
Ποιούμεν δαπάνην ἐκκλησιῶν παροσχέτε προσ-
πικὴν συνδρομὴν διὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἀκοσμοῦ ἀπο-
κροθόντες πᾶσαν δικαιοδοσίαν προβαλλομένην διὰ
ὑποχρέων οτό ἐκκαλοῦμαι ὑμῶν εὐσεβήματα
καθηκόντος καὶ ἀλληλεγγύης ἐνεργήσατε ἐκείγον-
τως κατὰ πρῶτον οὐκ οικονομικῆς καὶ συνειδήσεως
ἀλλὰ ἀπεκδόμασι πᾶσης εὐθύνης διὰ συνέπειας.
Πρόεδρος / Ισραηλιτικῆς κοινότητος
Δόκτωρ Σεβή Κορέτς Αρχιραβίνος Θεσσαλονίκης
Τὸ παρὸν έντονον δὲ χρησιμοποιεῖται ἀπολυτικῶς διὰ τὴν διὰ τὴν γλῶσσην
ένταυθεν τῶν πολλῶν τηλεγραφημάτων

Ο ΤΡΑΓΙΚΟΣ ΕΚΤΟΠΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ ΝΕΑΣ ΟΡΕΣΤΙΑΔΑΣ ΚΑΙ ΣΟΥΦΛΙΟΥ

Το 1940 πολλοί νέοι Εβραίοι του Διδυμοτείχου πήραν μέρος στον Πόλεμο κατά των Ιταλών. Λόγω των πολεμικών γεγονότων, μερικές εβραϊκές οικογένειες έφυγαν από το Διδυμότειχο και εγκαταστάθηκαν σε άλλες Κοινότητες.

Το 1941 η πόλη καταλήφθηκε από τους Γερμανούς και ο διοικητής διαβεβαίωσε τις ηγεσίες των θρησκευτικών μειονοτήτων ότι δε διατρέχουν κανένα κίνδυνο, θα έχουν ίσα δικαιώματα χωρίς καμία διάκριση ή ενέργεια εναντίον τους. Αυτό καθησύχασε την Κοινότητα. Το Μάρτιο του 1943 όμως, άρχισαν να φθάνουν πληροφορίες για τις απελάσεις των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, γεγονός που δημιούργησε σύγχυση και ανησυχία. Μετά από μία περίοδο επιφανειακής ηρεμίας, στις 4 Μαΐου 1943, οι Γερμανοί κάλεσαν αιφνιδιαστικά όλους τους Εβραίους στη Συναγωγή, για να τους κάνουν μία «σοβαρή ανακοίνωση». Όταν όλοι συγκεντρώθηκαν, οι πόρτες έκλεισαν και οι Γερμανοί τους ανακοίνωσαν ότι τους θεωρούν αιχμαλώτους πολέμου και ότι πρόκειται να απελαθούν.

Την επόμενη μέρα, με τις οικογένειές τους, που ακολούθησαν και αυτές την τύχη των συγγενών τους, και με ελάχιστα τρόφιμα, 740 Εβραίοι φορτώθηκαν σε βαγόνια για κτήνη, 80 άτομα σε κάθε βαγόνι. Μέσω Αλεξανδρούπολης, το τρένο ξεκίνησε για τη Θεσσαλονίκη. Ακολούθησαν οι αποστολές των 197 Εβραίων από την Νέα Ορεστιάδα και το Σουφλί. Φθάνοντας στη Θεσσαλονίκη, οδηγήθηκαν σε γκέτο που φυλασσόταν από τους Γερμανούς. Στις 10 Μαΐου 1943 στάλθηκαν με τρένα στο στρατόπεδο θανάτου του Άουσβιτς – Μπίρκενάου. Μεταξύ αυτών ήταν και οκτώ εβραϊκές οικογένειες (σύνολο 30 άτομα) του Διδυμοτείχου, που είχαν ισπανική υπηκοότητα, αφού καμία επέμβαση δεν

Η Σχολή της Alliance στο Διδυμότειχο και οι μαθητές σε αναμνηστική φωτογραφία σχολικής εκδήλωσης. Χτίστηκε το 1911. Το 1913 φοιτούσαν σ' αυτή 255 μαθητές.

24.3.1940: Έλληνες Εβραίοι στρατιώτες. Όρθιος από αριστερά ο Νισήμ Ταραμπουλούς από το Διδυμότειχο. Καθήμενος, αριστερά ο Ιακώβ Μοδιάνο από την Ορεστιάδα.

μπόρεσε να τους σώσει.

Κατά την απογραφή του Κεντρικού Ισραηλτικού Συμβουλίου Ελλάδος το 1945, αναφέρεται ότι από τους 900 Εβραίους του Διδυμοτείχου, μόνο 33 σώθηκαν από τα στρατόπεδα ή κατέφυγαν σε άλλες πόλεις ή χωριά. Οι απώλειες της Κοινότητας ανήλθαν στο 96%. Σήμερα κανένας Εβραίος δεν υπάρχει στο Διδυμότειχο, και η ιστορική αυτή Κοινότητα έσβησε, όπως και εκείνες της Νέας Ορεστιάδας, του Σουφλίου και της Αλεξανδρούπολης, εξαιτίας του αποτρόπαιου Ολοκαυτώματος.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΗ

Η Αλεξανδρούπολη, πόλη που ιδρύθηκε μόλις το 1850 ως διακομεταμιστικός λιμένας επί της σιδηροδρομικής γραμμής της Εταιρίας Ανατολικών Σιδηροδρόμων (Compagnie Orientale, Θεσσαλονίκη – Αδριανούπολη – Κωνσταντινούπολη) προσέλκυσε,

όπως ήταν φυσικό, και Εβραίους, που μπορούσαν να επιδοθούν στο εμπόριο των διερχόμενων αγαθών.

Η ολιγάριθμη Ισραηλτική Κοινότητα της πόλης πριν από τον Πόλεμο αριθμούσε 140 μέλη, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν έμποροι υφασμάτων και υαλικών, ενώ μερικοί εξασκούσαν το επάγγελμα του αργυραμοιβού. Υπήρχε επίσης Συναγωγή στη σημερινή οδό Μαζαράκη.

Στις 3 Μαρτίου 1943 όλοι οι Εβραίοι της πόλης συνελήφθησαν και στάλθηκαν στα στρατόπεδα εξόντωσης. Από τους 140 συλληφθέντες, μόνο 4 επέζησαν...

Σήμερα δεν υπάρχει στην Αλεξανδρούπολη κανένα απολύτως σημάδι που να θυμίζει την εκεί εβραϊκή παρουσία.

Κοινωνική συγκέντρωση Εβραίων και Χριστιανών στην Ισραηλιτική Λέσχη Ξάνθης γύρω στα 1925 («Καθημερινή», 3 Μαρτίου 1996).

Η κατεστραμμένη Συναγωγής της Ξάνθης. Σήμερα δεν υπάρχει πια.

ΞΑΝΘΗ - ΚΟΜΟΤΗΝΗ

Η μοίρα των Εβραίων της Ξάνθης, οι οποίοι προπολεμικά ανέρχονταν σε 550, δε διέφερε από εκείνη των ομοθρήσκων τους στον βουλγαροκρατούμενο ελληνικό χώρο. Μετά από τα αρχικά μέτρα, τα οποία περιλάμβαναν την απογραφή τους, την υποχρέωσή τους να φέρουν το Άστρο του Δαβίδ και να κρεμάσουν αντίστοιχες πινακίδες στις πόρτες των μαγαζιών και των σπιτιών τους, μετά από τις απαγορεύσεις και τις επιστρατεύσεις για καταναγκαστικά έργα, έφτασε η νύχτα της 3^{ης} προς 4^η Μαρτίου 1943.

Οι Εβραίοι της Ξάνθης αιφνιδιάστηκαν στη μέση της νύχτας, συνελήφθησαν από τους Βουλγάρους συμμάχους των Γερμανών και οδηγήθηκαν σε μια άδεια καπναποθήκη όπου και κρατήθηκαν μερικές μέρες. Έπειτα, στοιβάχτηκαν υπό άθλιες συνθήκες σε τρένα, που τους μετέφεραν στην παραδουνάβια πόλη Λομ. Εκεί επιβιβάστηκαν σε ποταμόπλοια και ανέβηκαν τον ποταμό ως τη Βιέννη. Ακολούθησε ένα ακόμη δυσκολότερο και μακρύτερο σιδηροδρομικό ταξίδι διά μέσου της Πολωνίας με κατεύθυνση το στρατόπεδο

της Τρεμπλίνκα και το θάνατο. Από τους συλληφθέντες δεν επέζησαν παρά μόνο 6.

Την ίδια τραγική κατάληξη είχε και η Κοινότητα της Κομοτηνής: την ίδια νύχτα συνελήφθησαν τα 819 μέλη της, για να ακολουθήσουν το δρόμο του μαρτυρίου με τους αδερφούς τους. Από αυτούς μόνο 28 γύρισαν.

Μεταπολεμική φωτογραφία της Συναγωγής Κομοτηνής. Καταστράφηκε στη διάρκεια του Πολέμου και στη συνέχεια κατεδαφίστηκε.

ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΑΒΑΛΑΣ

ΟΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ ΣΥΝΕΡΓΟΙ ΤΩΝ ΝΑΖΙ ΣΤΟ ΕΓΚΛΗΜΑ

Οι Βουλγαρικές Δυνάμεις κατέβηκαν στην Ελλάδα ως εντολοδόχοι του Χίτλερ, με σκοπό την απελευθέρωση Γερμανικών στρατευμάτων που σε αντίθετη περίπτωση θα έπρεπε να δεσμευτούν για τον έλεγχο της περιοχής. Η Βουλγαρική Κυβέρνηση είχε δεσμευτεί για την εφαρμογή αντισιμιτικών μέτρων απέναντι στη Γερμανία, αλλά φοβούμενη εσωτερικές και διεθνείς αντιδράσεις εφάρμοζε ήπια αντισιμιτική πολιτική στο εσωτερικό της. Αντίθετα, εφάρμοζε την πλήρη γκάμα αυτών των μέτρων στα ξένα εδάφη τα οποία είχε υπό τον έλεγχό της. Η αποτελεσματικότητά τους ήταν τόση, ώστε οι Εβραϊκές Κοινότητες της Ανατολικής Μακεδονίας

και Θράκης – εδάφη τα οποία έλεγχαν οι Βουλγαρικές Δυνάμεις Κατοχής – να παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά θνησιμότητας από όλες τις άλλες κοινότητες του ελληνικού χώρου.

Από το καλοκαίρι του 1941, οι Βουλγαρικές Αρχές Κατοχής υποχρέωσαν τους Εβραίους πολίτες να φορούν στο στήθος το κίτρινο αστέρι. Έπειτα τους απαγορεύθηκε να περνούν από κεντρικούς δρόμους, να συχνάζουν σε πλατείες και κέντρα. Οι περιουσίες τους κατασχέθηκαν και τους αφαιρέθηκαν όλα τα αντικείμενα αξίας. Τους απαγορεύτηκε να ασκούν οποιαδήποτε εργασία, ενώ οι νέοι επιστρατεύτηκαν σε καταναγκαστικά έργα.

Την 21^η Ιανουαρίου 1943, 460 από τους Εβραίους της Καβάλας επιστρατεύθηκαν και μεταφέρθηκαν για καταναγκαστική εργασία στη σιδηροδρομική γραμμή Σιδηροκάστρου – Σιμιτλή. Από αυτούς οι 400 παραδόθηκαν

στους Γερμανούς οι οποίοι τους οδήγησαν στο Άουσβιτς. Εκεί οι νεότεροι οδηγήθηκαν στους θαλάμους αερίων και οι υπόλοιποι σε καταναγκαστικά έργα. Ελάχιστοι από αυτούς επέζησαν.

Τέλος, σε μια προσπάθεια να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις των Γερμανών, η Βουλγαρική Κυβέρνηση οργάνωσε για το σύνολο των Εβραίων ελληνικής και σερβικής υπηκοότητας μια αιφνιδιαστική επιχείρηση εκτοπισμού. Με τον τρόπο αυτό κατάφερε να διασώσει και να μεταφέρει το σύνολο των Εβραίων βουλγαρικής υπηκοότητας στο έδαφός της.

Τη νύχτα της 3^{ης} προς 4^η Μαρτίου 1943, οι κάτοικοι της Καβάλας, ήταν ως συνήθως κλεισμένοι στα σπίτια τους, λόγω της απαγόρευσης της κυκλοφορίας. Οι Βουλγαρικές Δυνάμεις παραβίασαν τα σπίτια των Εβραίων της πόλης, όπως και σε όλες τις άλλες πόλεις της περιοχής υπό Βουλγαρική Κατοχή και οδήγησαν τους ενοίκους τους, βιαστικά

και ανεπαρκώς ντυμένους, σε άδειες καπναποθήκες όπου έμειναν επί 3 – 4 μέρες υπό το διαπεραστικό ψύχος του Μαρτίου. Κατόπιν μεταφέρθηκαν υπό άθλιες συνθήκες στο εσωτερικό της Βουλγαρίας, στο λιμάνι του Λομ, στο Δούναβη, όπου και παραδόθηκαν στους Γερμανούς, οι οποίοι θα τους μετέφεραν στο στρατόπεδο της Τρεμπλίνκα. Κάποια από τα πλοία στα οποία τους επιβίβασαν οι Βουλγαρικές Αρχές βυθίστηκαν (επίτηδες ή όχι) πριν καν φθάσουν στο Λομ, παρασύροντας στο βυθό το ανθρώπινο φορτίο τους.

Από την ανθηρή Ισραηλιτική Κοινότητα της Καβάλας, που προπολεμικά αριθμούσε 2.100 άτομα, διασώθηκαν μόλις 36, όσοι με τον ένα ή τον άλλο τρόπο είχαν αποφύγει να βρεθούν στην πόλη εκείνη τη μοιραία νύχτα. Όταν επέστρεψαν, μετά το τέλος του Πολέμου δεν είχαν πια ούτε σπίτια, ούτε οικογένεια – τίποτα, πέρα από τα ρούχα που φορούσαν.

ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΔΡΑΜΑΣ

Ο ΑΦΑΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΔΡΑΜΑΣ

Πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ζούσαν στη Δράμα περίπου 1.200 Εβραίοι. Η παρουσία τους εκεί χρονολογείται τουλάχιστον από την αρχή της Τουρκοκρατίας, αλλά ενισχύθηκε κατά τον 19^ο αιώνα όταν η περιοχή γνώρισε άνθηση της παραγωγής και του εμπορίου. Οι Εβραίοι της Δράμας ασχολούνταν με τα παραδοσιακά για τους Εβραίους αστικά επαγγέλματα, ενώ, καθώς ο 20^{ος} αιώνας σταδιακά χαμήλωνε τα φράγματα μεταξύ των κοινοτήτων, κάποιοι μεταπήδησαν σε εργασίες σχετικές με την ύπαιθρο, ιδιαίτερα την καπνοκαλλιέργεια.

Η συμβίωσή τους με τους άλλους Δραμινοί ήταν αρμονική και η προσέγγιση των κοινοτήτων ενθαρρυνόταν από τους ιεράρχες των αντιστοίχων κοινοτήτων. Είναι ενδεικτικό ότι εξαρχής σχηματίστηκαν συνεταιρικές εβραίο-χριστιανικές επιχειρήσεις. Παρά τις σοβαρές αναστατώσεις των πολέμων και την οικονομική και κοινωνική κρίση του Μεσοπολέμου, οι κάτοικοι της Δράμας κατάφερναν να ζουν αρμονικά, ανεξάρτητα από τη θρησκευτική τους προέλευση.

Στις 21 Απριλίου 1941, δεκατρείς μέρες μετά την εισβολή των Γερμανών στην Ελλάδα, οι Βούλγαροι κατέλαβαν τις περιοχές της Ανατολικής Μακεδονίας και Δυτικής Θράκης, με εξαίρεση ένα κομμάτι του νομού Έβρου που παρέμεινε υπό Γερμανική Διοίκηση.

Οι Βουλγαρικές Αρχές άρχισαν να εφαρμόζουν εξαιρετικά καταπιεστικά μέτρα, με σκοπό την αλλοίωση της δημογραφικής σύνθεσης της περιοχής. Το βάνανσο καθεστώς προκάλεσε την αντίδραση του πληθυσμού και, τη νύχτα της 28^{ης} Σεπτεμβρίου 1941, σημειώθηκαν εξεγέρσεις στη Δράμα και το Δοξάτο. Οι κατακτητές βρήκαν την αφορμή να προχωρήσουν σε μαζικές εκτελέσεις χιλιάδων ατόμων, ενώ πολλοί άλλοι κάτοικοι του νομού – Εβραίοι και μη –

Οι καπναποθήκες όπου κρατούνταν οι Εβραίοι της Δράμας πριν από την εκτόπισή τους.

κατέφυγαν πρόσφυγες στις γερμανοκρατούμενες περιοχές. Μετά από αυτά τα γεγονότα, ο εβραϊκός πληθυσμός της πόλης ανερχόταν σε μόλις 592 ψυχές. Οι Εβραίοι της πόλης καταγράφηκαν και υποχρεώθηκαν να φορούν το κίτρινο άστρο. Σχετικές πινακίδες τοποθετήθηκαν στις πόρτες των εβραϊκών σπιτιών και καταστημάτων.

Μετά από ειδική Γερmano-Βουλγαρική συμφωνία, που υπογράφηκε στη Σόφια στις 22 Φεβρουαρίου 1943, οι Βούλγαροι υποσχέθηκαν τον εκτοπισμό των Εβραίων κατοίκων από τις Βουλγαρικές Ζώνες Κατοχής, οι λεπτομέρειες του οποίου καθορίζονταν επακριβώς.

Στα πλαίσια αυτής της συμφωνίας οι Βούλγαροι εξαπέλυσαν αιφνιδιαστική επιχείρηση σύλληψης όλων των Εβραίων της Βουλγαρικής Ζώνης Κατοχής το βράδυ της 3^{ης} προς 4^η Μαρτίου 1943. Όλοι οι Δραμινοί Εβραίοι συγκεντρώθηκαν στο κτίριο του Μονοπωλίου Καπνού, όπου κρατήθηκαν λίγες μέρες πριν οδηγηθούν, με ένοπλη συνοδεία, ως το σιδηροδρομικό σταθμό και από εκεί στα στρατόπεδα εξόντωσης.

ΣΩΘΗΚΑΝ ΜΟΝΟΝ ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΠΟΥ ΕΛΕΙΠΑΝ

Οι Σέρρες βρέθηκαν από την αρχή στη Βουλγαρική Ζώνη Κατοχής. Ο Χαράλαμπος Βουρουτζίδης στο βιβλίο του «Χρονικό της Εβραϊκής Κοινότητας Σερρών» αναφέρει

ότι όταν, το καλοκαίρι του 1941, οι Βούλγαροι κατακτητές απαίτησαν την προσχώρηση της Ισραηλιτικής Κοινότητας Σερρών στη Βουλγαρική Λέσχη της πόλης και αργότερα την αλλαγή της εθνικότητάς τους, το Ισραηλιτικό Συμβούλιο της πόλης απάντησε: «Στην Ελλάδα γεννηθήκαμε. Η Ελλάδα είναι η γη των πατέρων μας. Είμαστε Έλληνες. Δεν αλλάζουμε την εθνικότητά μας για κανένα λόγο, με καμιά αμοιβή».

Γενναία λόγια, τα οποία όμως μπορεί και να κόστισαν τη ζωή στα μέλη της Κοινότητας. Η Βουλγαρική Κυβέρνηση είχε δεσμευτεί για την εφαρμογή αντισημιτικών μέτρων απέναντι στη Γερμανία, αλλά αντιμετώπιζοντας αντιδράσεις στο εξωτερικό και ελπίζοντας ήδη από νωρίς σε μια προσέγγιση με τους συμμάχους, εφάρμοζε τα μέτρα χαλαρά και με καθυστέρηση στο εσωτερικό της. Αντίθετα, σε μια προσπάθεια να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις των Γερμανών, ασκούσε σκληρή αντισημιτική πολιτική σε αυτά που αποκαλούσε «νέα εδά-

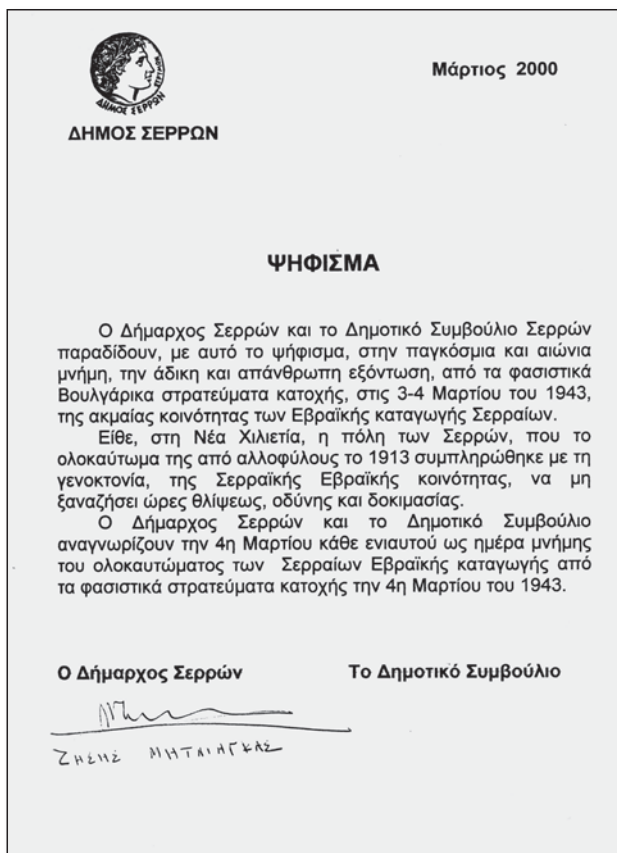
φη», τα κατεχόμενα δηλαδή ελληνικά και σερβικά εδάφη. Το αποκορύφωμα αυτών των μέτρων ήταν αιφνιδιαστικές επιχειρήσεις συγκέντρωσης και εκτοπισμού των εβραϊκών πληθυσμών. Έτσι η Βουλγαρία κατάφερε να διασώσει το σύνολο σχεδόν των Εβραίων βουλγαρικής υπηκοότητας, προσφέροντας ως αντίτιμο τις ζωές των Εβραίων που ζούσαν στα εδάφη που είχε υπό την κατοχή της.

Τη νύχτα της 4^{ης} Μαρτίου 1943, οι Εβραίοι των Σερρών

ξύπνησαν από απανωτά χτυπήματα στις πόρτες τους κι ανοίγοντας είδαν τους Βούλγαρους, που τους στοίβαξαν στα δωμάτια ενός καπνομάγαζου, πριν τους οδηγήσουν προς άγνωστη κατεύθυνση. Οι Χριστιανοί της πόλης, κλεισμένοι στα σπίτια τους λόγω της απαγόρευσης της κυκλοφορίας, δεν ήξεραν τι σήμαιναν οι ανάμεικτες με θρήνους και οδυρμούς διαταγές που άκουγαν. Όταν βγήκαν στους δρόμους το πρωί, δεν υπήρχε ούτε ένας Εβραίος στην πόλη κι ούτε έμελλε να επιστρέψει κανείς από όσους συγκεντρώθηκαν εκείνο το βράδυ.

Οι συγκεντρωμένοι οδηγήθηκαν σε άδειες αποθήκες καπνού κι από εκεί σιδηροδρομικώς ως το Δούναβη, μετά με ποταμόπλοια ως τη Βιέννη κι από 'κει, πάλι με τρένο, στο στρατόπεδο της Τρεμπλίνκα και τους θαλά-

μους αερίων. Από τους 600 περίπου Σερραίους Εβραίους επέζησαν μόνον τρεις: εκείνοι που έτυχε να απουσιάζουν από την πόλη τη μοιραία εκείνη νύχτα.

Το ψήφισμα του Δήμου Σερρών με το οποίο η 4η Μαρτίου ανακηρύχθηκε Ημέρα Μνήμης των Εβραίων της πόλης που χάθηκαν στο Ολοκαύτωμα.

Ο ΔΙΩΓΜΟΣ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ

Η Ισραηλιτική Κοινότητα της Βέροιας, που σήμερα έχει δυστυχώς πάψει πια να υπάρχει, συγκαταλέγεται στις παλιότερες Ρωμανιώτικες Κοινότητες, αφού αναφορές γι' αυτήν γίνονται

ήδη από την εποχή της επίσκεψης εκεί του Αποστόλου Παύλου, το έτος 53 μ.Χ. Το 1940 ζούσαν στη Βέροια περίπου 850 Εβραίοι.

Το ιστορικό τέλος της Ισραηλιτικής Κοινότητας της πόλης άρχισε να διαφαίνεται κατά τη διάρκεια της Γερμανικής Κατοχής. Στις 13 Φεβρουαρίου 1943, ο Γερμανός Διοικητής της Θεσσαλονίκης, με σχετική διαταγή του, επέβαλλε στον διορισμένο από τη Γερμανική Διοίκηση Αρχираββίνο Ζβί Κόρετς να μεριμνά για την ακριβή και πιστή εφαρμογή

των ρατσιστικών νόμων σε όλες τις εβραϊκές κοινότητες, που υπάγονταν στη Γερμανική Διοίκηση Θεσσαλονίκης – Αιγαίου.

Στις 22 Φεβρουαρίου του ίδιου μήνα, ο υπάλληλος της Κοινότητας Θεσσαλονίκης που περιόδευαν στις πόλεις της Βόρειας Ελλάδας, επιβλέποντας την εφαρμογή των ρατσιστικών νόμων, πέρασαν και από τη Βέροια. Προέβησαν ταχύτατα και με μεγάλη αυστηρότητα στην επιβολή των ρατσιστικών νόμων, με τον περιορισμό των Εβραίων της πόλης σε γκέττο και την υποχρέωσή τους να φορούν ως διακριτικό σήμα περιβραχιόνιο.

Στον πρόεδρο της Κοινότητας, Μεναχέμ Στρούμσα, ο οποίος λίγο αργότερα εξέφρασε τις ανησυχίες του στον Κόρετς, δόθηκε καθησυχαστική απάντηση, λέγοντάς του, πως οι πρώτες αποστολές που είχαν ήδη φύγει από τη Θεσσαλονίκη, είχαν φθάσει κανονικά στην Κρακοβία, όπου οι ομόθρησκοί τους τους υποδέχθηκαν καλά και φρόντιζαν για την εγκατάστασή τους. Οι διαβεβαιώσεις αυτές αναπτέρωσαν το ηθικό των Εβραίων της Βέροιας και τους απέτρεψαν να καταφύγουν στα γύρω ορεινά χωριά, όπως σχεδίαζαν. Και αυτό, παρ' όλο που τα στελέχη του ΕΑΜ / ΕΛΑΣ είχαν ήδη, από τον Απρίλιο του 1943, προτείνει στην ηγεσία της Εβραϊκής Κοινότητας την κατάστροψη σχεδίου διαφυγής των μελών της στους ορεινούς όγκους των Πιερίων. Το σχέδιο ναυάγησε λόγω της απροθυμίας των πλουσιότερων μελών να χρηματοδοτήσουν το εγχείρημα, καθώς και στις ανησυχίες των Εβραίων σχετικά με τις εσωτερικές αντιπαλότητες των αντιστασιακών ομάδων. Έτσι μόνο 144 Εβραίοι φρόντισαν, χάρη στη θυσιαστική προσφορά λίγων Χριστιανών συμπολιτών τους, να επιχειρήσουν τη διαφυγή τους. Ορισμένοι δεν το κατόρθωσαν, είτε λόγω της στενής επιτήρησης των Γερμανών, είτε δυστυχώς, λόγω της προδοσίας από δωσιλόγους. Όσοι διέφυγαν από τον κλοιό, μπόρεσαν να επιζήσουν στο βουνό, παρά τις κακουχίες, την εξαθλίωση και τις συνεχείς μετακινήσεις από χωριό σε χωριό

Παλαιά φωτογραφία της εβραϊκής συνοικίας.

λάξει στο Επισκοπείο τουλάχιστον τα ιερά βιβλία και τα σκεύη της Συναγωγής, τα οποία και παρέδωσε μετά την λαίλαπα σε αυτούς που επέστρεψαν.

Εβραϊκή επιγραφή σε σπίτι της «Μπαρμπούτα» χτισμένο το 1859 (5619).

για να μην τους πιάσουν.

Η συντριπτική πλειοψηφία όμως του εβραϊκού πληθυσμού της Βέροιας ακολούθησε τη σκληρή μοίρα, ελπίζοντας μέχρι το τέλος ότι οι φόβοι τους δεν θα πραγματοποιούνταν.

Την τελευταία όμως ημέρα του εβραϊκού Πάσχα, οι περίπου 460 εναπομείναντες στην πόλη Εβραίοι συνεληφθήσαν μέσα στη Συναγωγή, την ώρα της πρωινής προσευχής. Αφού απομονώθηκαν αυστηρά για τρεις μέρες μέσα σε αυτή, τελικά, την 1^η Μαΐου 1943, οδηγήθηκαν διαμέσου της κεντρικής οδού της πόλης στο σιδηροδρομικό σταθμό όπου φορτώθηκαν σε τρένο και μεταφέρθηκαν στο διακομιστικό στρατόπεδο του γκέτο του Βαρώνου Χιρς στη Θεσσαλονίκη.

Ο Μητροπολίτης της Βέροιας, Πολύκαρπος, είχε ήδη φροντίσει, με κάθε μυστικότητα, να διαφυλάξει στο Επισκοπείο τουλάχιστον τα ιερά βιβλία και τα σκεύη της Συναγωγής, τα οποία και παρέδωσε μετά την λαίλαπα σε αυτούς που επέστρεψαν.

Το πρωί της 9^{ης} Μαΐου όλοι οι Εβραίοι της Βέροιας, μαζί με άλλους ομοθρήσκους τους από τη Θεσσαλονίκη, τη Φλώρινα, το Διδυμότειχο, την Ορεστιάδα και το Σουφλί, στοιβάχτηκαν στα βαγόνια της συμφοράς, για να ξεφορτωθούν, μετά από πολλές μέρες, στα κρεματόρια του Άουσβιτς – Μπίρκενάου και της Τρεμπλίνκα. Κανείς από αυτούς δεν επέστρεψε στη Βέροια.

Γύρισαν μόνον όσοι είχαν καταφύγει στο βουνό και κατόρθωσαν να επιβιώσουν παρά τις κακουχίες. Τρομαγμένοι από το πέρασμα του θανάτου, πικραμένοι από τη βαρβαρότητα της «Τελικής Λύσης», απογοητευμένοι από την αδιαφορία, αλλά και την συνενοχή πολλές φορές των Χριστιανών συμπολιτών τους, που, ξεχνώντας μέσα σε μια νύχτα την κοινή τους μοίρα και τις κοινές τους μνήμες, τους πρόδωσαν και διάρπαξαν τις περιουσίες τους, επέστρεψαν για να θρηνήσουν και να κηδέψουν τα σκορπισμένα κομμάτια της καταδιωγμένης τους ζωής.

Ο Αρχιεπίσκοπος Μεναχέμ Ζαχαριά με την οικογένειά του (Καστοριά 1904)

Η ΕΞΟΝΤΩΣΗ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Τη νύχτα της 23^{ης} προς 24^η Μαρτίου 1944, η Καστοριά σκεπάστηκε από μισό μέτρο χιόνι ... Ένα χιόνι υγρό, μαλακό, που δεν κράτησε ούτε μια μέρα! Μόλις ξημέρωσε η 24^η Μαρτίου, όλοι εξαφνιάστηκαν με αρκετά περίεργα και απρόσμενα φαινόμενα: Το όψιμο χιόνι, που η επιφάνειά του μαύριζε ελαφρά εξαιτίας της στάχτης του ηφαιστείου του Βεζουβίου, που έφερε ως εδώ ο αέρας, και την αφύσικη παρουσία εδώ εκατοντάδων φαντάρων ΕΣ – ΕΣ. Εκτός από αυτά, η ατμόσφαιρα της χιονισμένης Καστοριάς αντηχούσε από το πρωί από τους θρήνους και τους οδυρμούς των φιλήσυχων πολιτών Εβραίων, που κάτω από απειλές και αγριοφωνάρες των Χιτλερικών κτηνών οδηγούνταν με κλωτσιές και ξυλοδαρμούς στον τόπο συγκεντρώσεώς τους – το κτίριο του Κιαζίμ Μπέη, όπου άλλοτε στεγαζόταν το Γυμνάσιο Θηλέων, δίπλα στο σπίτι Βαλαλά, στο τζαμί.

Εκεί, σ' αυτό το παλιό εγκαταλελειμμένο κτίριο, στοιβάχτηκαν ανηλεώς 900 – 1.000 άτυχοι Εβραίοι, που το μόνο φταίξιμό τους ήταν πως ήταν Εβραίοι. Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες συγκεντρώθηκαν στα σβέλτα, οδηγήθηκαν και στοιβάχτηκαν βάνουσα ήταν κάτι παραπάνω από τραγικές. Σεβάσμιοι παππούδες και γερόντισσες, άρρωστοι, αλλόφρονες πατέρες και μητέρες, αδύναμα νήπια και δυστυχισμένοι ανάπηροι, δέχονταν στους δρόμους άγρια χτυπήματα με τους υποκόπανους από τα αφιονισμένα κτήνη του Χίτλερ. Και οι κλεισμένοι στη θλιβερή εκείνη φυλακή, που φρουρούνταν νυχθημερόν από βλοσυρούς «πεταλάδες» καταδικάσθηκαν στον θάνατο από πείνα.

Τότε, παρά τη στυγνή τρομοκρατία, έγινε ένα θαρραλέο διάβημα, από Καστοριανούς, με επικεφαλής τον Δεσπότη – τον αείμνηστο Άγιο Νικηφόρο – στον Φρούραρχο Χίλντεμπραντ: Να δεχθεί να παρέχεται ένα τουλάχιστον φτωχικό γεύμα την ημέρα από όσπρια ή πατάτες εκ μέρους του ΕΟΧΑ της Μητροπόλεως. Το θηρίο – παράξενο πράγμα – ίσως είχε και σχετικές διαταγές από τους ανωτέρους του, έστερξε! Κι άρχισε για μέρες αρκετές η παροχή αυτού του πενιχρού συσσιτίου, που στη διανομή του επέβλεπε ο αλησμόνητος «πατέρας», μακαρίτης τώρα, Βασίλης Παπαμιχαήλ.

Αλλά τί να σου κάνει ένα φτωχικό πιάτο όσπρια με ελάχιστο λάδι δίχως τίποτε άλλο όλη μέρα! Όλοι λιμοκτονούσαν και εύλογα οι δυστυχισμένοι διαμαρτύρονταν.

Στις διαμαρτυρίες και τις ικεσίες τους μία ήταν η στερεότυπη απάντηση:

- Λίρες!

Οι Γερμανοί πρότειναν, αν τους αποκάλυπταν πού είχαν κρυμμένες τις λίρες, να τους άφηναν να πάρουν λίγα τρόφιμα από τα σπίτια τους, με συνοδεία βέβαια. Πολλοί, που είχαν πράγματι, λύγισαν και κουβάλησαν λίγα από το έχει τους που τα διένειμαν κατόπιν αδελφικά στο στρατόπεδο. Τον εκβιασμό αυτό, «λίρες», τον χρησιμοποίησαν οι Γερμανοί δυο-τρεις φορές στο διάστημα της μηνιαίας εδώ κρατήσεώς τους.

Στο διάστημα των εφιαλτικών αυτών τελευταίων ημερών τους στη γενέτειρα όχι λίγοι άτυχοι συμπολίτες μας Ισραηλίτες είδαν με απόγνωση και απελπισία να απαγονται τη νύχτα τα κορίτσια και οι γυναίκες τους προς ικανοποίηση των ενστίκτων των αποκτηνωμένων αξιωματικών και φαντάρων ... Και τα δυστυχισμένα αυτά πλάσματα, κατατσαλακωμένα από τα νυχτερινά όργια που υφίσταντο από τους βάνουσους και άγριους βιαστές τους, επέστρεφαν το πρωί συνοδευόμενα πίσω στη θλιβερή τους φυλακή.

Τραγικές ήταν εκείνες οι μέρες ... Τραγικές και δραματικές, ανεξήγητες για κάθε άνθρωπο που δε στερείτο ανθρωπιάς ... Μα πώς θα μπορούσε κανείς να αντιδράσει, όταν ο κρυφός φόβος όλα τα τύλιγε στη φριχτή κι ανήλεη σιωπή; Ποια πραγματικά χριστιανική καρδιά δεν πόνεσε για τον άδικο κατατρεγμό τόσων συμπαθών – αλλοθρήσκων έστω – φίλων και συμπολιτών;

Κι ήρθε η δραματική μέρα, που στοιβαγμένα ανάκατα στα γκρίζα φορτηγά των Γερμανών, απήχθησαν οι άτυχοι Καστοριανοί Εβραίοι, για να οδηγηθούν τελικά στα ανθρωποβόρα κρεματόρια. Απ' αυτούς, ζήτημα 3 – 4 δεκάδες να γλύτωσαν. Κι αυτοί, για να μην αντικρύζουν τα ρημάδια όπου ζούσαν άλλοτε ευτυχισμένοι, με τους άμοιρους αδικοχαμένους δικούς τους, σκόρπισαν σ' όλα τα μήκη και πλάτη της γης.

(Από μαρτυρία του Δ. Γιαννούση, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Νέα Καστοριά», την 1η Ιουλίου 1983).

Το Εβραϊκό Σχολείο της Φλώρινας το 1925.

Η ΕΒΡΑΪΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΦΛΩΡΙΝΑΣ ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ ΠΙΑ

Σήμερα φαίνεται πως η μνήμη των Εβραίων Φλωρινιωτών έχει απωλεσθεί. Οι νεότεροι μάλιστα κάτοικοι της πόλης, δεν γνωρίζουν καν ότι στη Φλώρινα ζούσε μέχρι πριν από πενήντα χρόνια μια ανθηρή Ισραηλιτική Κοινότητα. Οι Φλωρινιώτες μοιάζει να έχουν ξεγράψει το κεφάλαιο της ιστορίας τους που αφορά στους Ιουδαίους συμπολίτες τους.

Οι Φλωρινιώτες Εβραίοι, περίπου 400 τον αριθμό, ήταν κυρίως έμποροι υφασμάτων και παπουτσιών αλλά και χασάπηδες. Ζούσαν αρμονικά με τους υπόλοιπους Έλληνες Χριστιανούς, ενώ στο Μνημείο Πεσόντων της περιόδου 1940-41, που υπάρχει στην κεντρική πλατεία Γ. Μόδη της πόλης, μεταξύ των φονευθέντων στις πολεμικές επιχειρήσεις Φλωρινιωτών μνημονεύονται και τέσσερις Εβραίοι.

Οι Γερμανοί κατακτητές, το 1943, συμπεριφέρθηκαν στους Εβραίους της Φλώρινας με τον ίδιο τρόπο που συμπεριφέρθηκαν και στους υπόλοιπους Εβραίους της Ευρώπης. Τους εξολόθρευσαν μαζικά στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και στα κρεματόρια της Πολωνίας και της Γερμανίας.

Τους Φλωρινιώτες, αφού τους πέρασαν το κίτρινο αστέρι του Δαβίδ στον βραχίονα, τους συγκέντρωσαν στις αυλές των σχολείων (κυρίως στην αυλή του 1^{ου} και 2^{ου} Δημοτικού). Κατόπιν, με τα τρένα, τους μετέφεραν στο θάνατο. Όσοι κατάλαβαν τον κίνδυνο και έφυγαν στο βουνό, γλύτωσαν. Οι άλλοι, νέες κοπέλες, παλικάρια, ώριμοι άνδρες, γέροντες και γυναίκοπαιδα, πλούσιοι έμποροι και χαμάληδες της αγοράς όδευαν προς το θάνατο μέσα σ'ένα κλίμα θλίψης και μοναξιάς από τους συμπατριώτες τους. Έφευγαν όπως ήρθαν τον 15^ο αιώνα, ξένοι και πλάνητες, με την αιώνια προσδοκία της επιστροφής στη «γη της επαγγελίας». Φλωρινιώτισσα χριστιανή που υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας της τραγωδίας θυμάται έναν Εβραίο που έλεγε «Αντίο, φεύγω, γυναίκα, τα παιδιά με τα πήραν με το ζόρι...».

Όλες οι περιουσίες τους κατασχέθηκαν από τους Γερμανούς. Τα σπίτια και τα μαγαζιά τους λεηλατήθηκαν. Κάποιοι Φλωρινιώτες έγιναν «μεσεγγυούχοι» της κινητής περιουσίας τους... Οι ελάχιστοι που επέζησαν από το Ολοκαύτωμα μετανάστευσαν στην Αμερική, στο Ισραήλ και στο Μπουένος Άιρες. Ο μόνος που παρέμεινε στη Φλώρινα ήταν ο Κοέν, ο οποίος στο τέλος μετακόμισε και αυτός στο Βόλο όπου και πέθανε. Μετά τον Πόλεμο ολοκληρώη η ακίνητη περιουσία των Εβραίων πουλήθηκε, όσο-όσο.

Στη σημερινή Φλώρινα τίποτα δεν έχει μείνει να θυμίζει το πέρασμά τους από την πόλη. Ούτε καν η μνήμη τους στην ονομασία κάποιας οδού, έστω...

ΤΟ «ΜΠΛΟΚΟ» ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

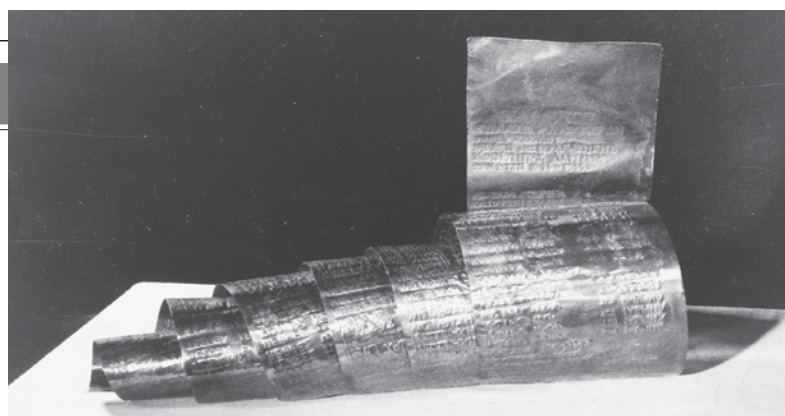
Προπολεμικά η Ισραηλιτική Κοινότητα της Λάρισας αριθμούσε 1.120 άτομα και ήταν μία από τις πλουσιότερες κοινότητες της Ελλάδας. Οι Εβραίοι της πόλης, έμποροι οι περισσότεροι, είχαν άριστες σχέσεις με τους Χριστιανούς συμπολίτες τους και ήταν απόλυτα εναρμονισμένοι με τα τοπικά ήθη και τα έθιμα. Αρκετοί κατοικούσαν διασκορπισμένοι σε όλη την πόλη, αλλά οι περισσότεροι έμεναν στην συνοικία «Εβραϊκά», ανακατεμένοι όμως και εκεί με πολλές χριστιανικές οικογένειες.

Με την κήρυξη του Πολέμου οι Εβραίοι επιστρατεύθηκαν σαν όλους τους Έλληνες, πολέμησαν στην Αλβανία, είχαν και αυτοί τα ανάλογα θύματα σε νεκρούς και τραυματίες.

Με την Ιταλική Κατοχή οι Εβραίοι της Λάρισας δεν ενοχλήθηκαν. Όπως όλοι οι Λαρισινοί υπέφεραν και ποθούσαν τη λευτεριά, όμως δεν έγινε καμιά ιδιαίτερα κακή μεταχείριση γι' αυτούς από τους κατακτητές. Όμως, από το Μάρτιο του 1943, όταν στη γερμανοκρατούμενη Θεσσαλονίκη συνελήφθησαν και στάλθηκαν στα στρατόπεδα οι Εβραίοι, άρχισαν και στη Λάρισα να τους ζώνουν τα φίδια. Παρηγορούνταν βέβαια με την ιδέα πως εκεί είχαν Ιταλική Κατοχή και οι Ιταλοί δεν είχαν δείξει προς το παρόν πρόθεση να τους πειράξουν. Επαναπαύτηκαν λοιπόν και, μετά τις πρώτες ανησυχίες, συνέχισαν τη ζωή τους ήσυχα, φροντίζοντας να μη δίνουν καμιά αφορμή, να περνούν όσο το δυνατόν απαρατήρητοι.

Με τη συνθηκολόγηση όμως της Ιταλίας και τη Γερμανική Κατοχή, φοβήθηκαν στ' αλήθεια. Οι περισσότεροι παράτησαν σπίτια και δουλειές και φύγανε στο βουνό ή εγκαταστάθηκαν σε απομακρυσμένα ορεινά χωριά. Ωστόσο οι Γερμανοί δεν ενόχλησαν κανέναν απ' αυτούς που έμειναν κι' αυτό στάθηκε αιτία να πάρουν θάρρος οι φυγάδες και πολλοί να επιστρέψουν στα σπίτια τους. Φοβούνταν την προσφυγιά, τρέμαν για τα μαγαζιά και τις περιουσίες τους. Ίσως ελπίζανε κιόλας πως, τελικά, όλα θα πάνε καλά.

Κι' αλλοίμονο, το κακό δεν άργησε καθόλου. Ξημέρωνε η 24^η Μαρτίου 1944, όταν έγινε ξαφνικά το μπλόκο των Εβραίων. Γύρω στις πέντε το πρωί, την ησυχία της νύχτας διέκοψαν απότομα φρεναρίσματα αυτοκινήτων. Οι Γερμανοί, βοηθούμενοι και από δωσιλόγους, περικύκλωσαν ολόκληρη την εβραϊκή συνοικία της πόλης. Μπότες βαριές αντήχησαν στο πλακόστρωτο και οι πόρτες των εβραϊκών σπιτιών, η μία μετά την άλλη, υποχώρησαν κάτω από τα βίαια χτυπήματα. Οι ονομαστικοί οικογενειακοί κατάλογοι

Κύλινδρος από λεπτό φύλλο χαλκού όπου έχουν χαραχθεί τα ονόματα των Λαρισαίων Εβραίων που εξοντώθηκαν κατά το Ολοκαύτωμα. Τοποθετήθηκε σε κρύπτη στη βάση του Μνημείου κατά την τελετή αποκαλυπτηρίων στις 5.4.1987.

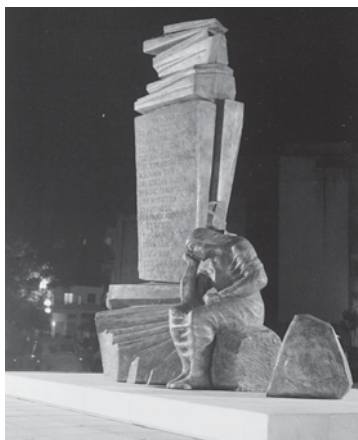
που είχαν στη διάθεσή τους οι Γερμανοί, δεν επέτρεψαν σε κανέναν να ξεφύγει. Έτσι, όλοι όσοι είχαν καθησυχαστεί από τη ναζιστική τακτική, οδηγήθηκαν, κυνηγημένοι σαν ζώα, στην κεντρική πλατεία. Από εκεί, με χτυπήματα υποκόπων και μαστίγιων, στοιβάχτηκαν σε φορτηγά. Ατελείωτες στιγμές μαρτυρίου... Η απαίσια πομπή σχηματίστηκε όπως ένα ετερόκλητο κοπάδι, όπου συμψήρονταν ανάκατα παιδιά, γυναίκες, γέροντες και νέοι. Κατατρομαγμένοι, οι 225

Εβραίοι, οδηγήθηκαν στον όρχο αυτοκινήτων, που είχε μετατραπεί σε στρατόπεδο συγκέντρωσης. Έμειναν εκεί, κάτω από άθλιες συνθήκες, για οκτώ ημέρες. Όσοι είχαν προλάβει να κρύψουν επάνω τους τιμαλφή ή λίρες, αναγκάστηκαν να τα παραδώσουν στους φρουρούς τους. Σε εκείνους προστέθηκαν και οι Εβραίοι που είχαν συλληφθεί στα Γιάννενα, το Βόλο και τα Τρίκαλα. Όλοι μαζί οδηγήθηκαν στο σιδηροδρομικό σταθμό, όπου στοιβάχτηκαν σε φορτηγά βαγόνια στο συρμό του θανάτου που είχε ξεκινήσει από την Αθήνα. Τελικός προορισμός, μετά από ταξίδι εννέα ημερών κάτω από απάνθρωπες συνθήκες, ο σταθμός του Άουσβιτς. Ήταν ο τελευταίος τους

σταθμός πριν από τους θαλάμους αερίων και τα κρεματόρια του Μπίρκενάου.

Η επιχείρηση της 24^{ης} Μαρτίου 1944 ήταν μελετημένη από τους Γερμανούς με κάθε λεπτομέρεια. Κανένα χριστιανικό σπίτι δεν ενοχλήθηκε, ούτε από λάθος. Όλα κανονισμένα από πριν, απέδωσαν στην εντέλεια. Ο στρατός του Χίτλερ ήταν άψογα προγραμματισμένος και προ παντός πειθαρχημένος. Ακόμα και στο έγκλημα! Από τους 235 δεν επέστρεψαν παρά 5 ή 6. Το «μπλόκο» στέφθηκε από επιτυχία! Ξεκληρίστηκαν ολόκληρες οικογένειες: Κοέν, Μισδραχή, Ταραμπουλούς, Λεβή, Φελούς...

Έπρεπε τώρα να τακτοποιηθούν και ορισμένες τελευταίες μικρολεπτομέρειες: οι Γερμανοί λεηλάτησαν το πλούσιο και ανεκτίμητο υλικό της βιβλιοθήκης της Συναγωγής και έμενε τώρα το τι θα κάνουν με την ίδια τη Συναγωγή. Δεν κουράστηκαν γι' αυτό καθόλου. Τη μετατρέψανε σε στάβλο των αλόγων και των μουλαριών τους! ...

Το Μνημείο Εβραίων Μαρτύρων Ολοκαυτώματος της Λάρισας.

ΠΩΣ ΣΩΘΗΚΑΝ ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ

Η Ισραηλιτική Κοινότητα του Βόλου δημιουργήθηκε κυρίως με την εγκατάσταση Ισραηλιτών από άλλες Κοινότητες της Ελλάδας και συγκεκριμένα από την Χαλκίδα, τα Ιωάννινα και την Λάρισα. Προπολεμικά αριθμούσε περίπου 1.200 μέλη οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν έμποροι, βιοτέχνες, υπάλληλοι, εργάτες μικροπωλητές, αλλά και επιστήμονες. Η απογραφή του 1943 – λίγο πριν από τον διωγμό – έδειχνε 872 μέλη και αυτή η μείωση οφείλεται στις αθρόες αναχωρήσεις κυρίως των εύπορων μελών προς την Αθήνα και αλλού μετά τα δραματικά γεγονότα της Θεσσαλονίκης.

Μετά την συνθηκολόγηση της Ιταλίας, τον Σεπτέμβριο του 1943 και την επέκταση της Γερμανικής Κατοχής σε όλη την Ελλάδα οι διωγμοί γενικεύθηκαν και έπληξαν και την Κοινότητα του Βόλου. Στις 30 Σεπτεμβρίου 1943 οι Γερμανοί, που είχαν ήδη εγκατασταθεί στην πόλη, ζήτησαν από τον Αρχираββίνου Μωϋσή Πέσσαχ λεπτομερή κατάλογο με τα ονόματα, τις διευθύνσεις και τις περιουσίες των Εβραίων του Βόλου. Εκείνος, γνωρίζοντας τα όσα είχαν διαδραματιστεί στη Θεσσαλονίκη και έχοντας αντιληφθεί τις προθέσεις τους, απάντησε ότι δεν ήταν σε θέση να τον παράσχει, αφού τα καθήκοντά του ήταν αυστηρώς θρησκευτικά. Στην επιμονή των Γερμανών και στις προσπάθειές τους να τον παραπλανήσουν, λέγοντάς του ότι ο κατάλογος τους χρειάζεται μόνο για λόγους στατιστικούς, ζήτησε διορία τριών ημερών, δήθεν για να συντάξει τον κατάλογο, η οποία και εγκρίθηκε. Στο διάστημα αυτό πολλοί Εβραίοι φυγαδεύθηκαν από την πόλη, ενώ σε άλλους εκδόθηκαν πλαστές ταυτότητες που τους παρουσίαζαν με χριστιανικά ονόματα και με θρησκευμα Χριστιανών Ορθόδοξων. Αυτό έγινε με την καθοδήγηση του Αρχираββίνου Πέσσαχ, καθώς και με την αμέριστη συμπαράσταση του Μητροπολίτη Ιωακείμ, του δήμαρχου και του νομάρχη της πόλης του Βόλου καθώς και με την πολύτιμη βοήθεια των αστυνομικών αρχών, που προμήθευαν τους Εβραίους με πλαστές ταυτότητες. Εγκαταλείποντας την πόλη λίγοι – λίγοι, ώστε να μην κινήσουν υποψίες, κατέφυγαν στα ανταρτοκρατούμενα ορεινά χωριά του Πηλίου.

Αφού ειδοποίησε το ποίμνιό του για τον επερχόμενο κίνδυνο, έφυγε για το βουνό την 1^η Οκτωβρίου 1943 και ο ίδιος ο Αρχираββίνος. Οι Γερμανοί, έξαλλοι από την απόδρασή του, λεηλάτησαν τη νύχτα της 4^{ης} Οκτωβρίου το

σπίτι του, ενώ λίγο αργότερα κατεδάφισαν και τη Συναγωγή.

Δυστυχώς, δεν πίστεψαν όλοι οι Εβραίοι του Βόλου την προειδοποίηση του Αρχираββίνου και περίπου 100 παρέμειναν στην πόλη. Οι Γερμανοί, για να τους καθησυχάσουν, δεν τους πείραξαν, πείθοντας έτσι και ορισμένους από εκείνους που είχαν εγκαταλείψει την πόλη να επιστρέψουν. Από τους 135 Εβραίους που συνελήφθησαν τον Μάρτιο του 1944 και στάλθηκαν στην Πολωνία, οι 130 εξοντώθηκαν στο Άουσβιτς, ενώ 5 μόνο κατάφεραν να επιστρέψουν.

Μετά από 14 μήνες διωγμών και αμέσως μετά την απελευθέρωση το 1944 άρχισε η επιστροφή των Εβραίων του Βόλου. Οι υλικές απώλειες ήταν ανυπολόγιστες και η Κοινότητα του Βόλου δεν θα κατάφερνε να ανασυγκροτηθεί χωρίς τη συμπαράσταση και τη γενναιόδωρη συμβολή της Αμερικάνικης Φιλανθρωπικής Οργάνωσης American Jewish Joint Distribution Committee καθώς και του Συντονιστικού Οργάνου των Ισραηλιτικών Κοινοτήτων Ελλάδος, του Κ.Ι.Σ, το οποίο συστήθηκε την εποχή εκείνη μαζί με την Κεντρική Επιτροπή Περιθάλψης Ατόρων Ισραηλιτών. Η Συναγωγή, που είχε λεηλατηθεί και ολοσχερώς καταστραφεί, ανοικοδομήθηκε, ενώ χρηματικά βοηθήματα, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, τρόφιμα και ιματισμός διανεμήθηκαν μέσω της Κεντρικής Επιτροπής Περιθάλψης. Δόθηκαν, επίσης, δάνεια με ευνοϊκούς όρους από το Ίδρυμα Επαγγελματικής Αποκαταστάσεως σε εμπόρους και βιοτέχνες, καθώς και η δυνατότητα φοίτησης στην Τεχνική Σχολή της Ο.Ρ.Τ. (Organization for Rehabilitation through Training) σε νέους και νέες.

Πολλοί από τους Εβραίους του Βόλου αποφάσισαν να μεταναστεύσουν, είτε προς την Παλαιστίνη, είτε προς τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Συνεχίζουν όμως πάντοτε να διατηρούν τη νοσταλγία και τις επαφές με τη γενέτειρά τους.

Από το έργο ανέγερσης της κατεστραμμένης Συναγωγής Βόλου μετά την απελευθέρωση.

ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΤΩΝ ΤΡΙΚΑΛΩΝ ΠΟΥ ΧΑΘΗΚΑΝ

Στις 24 Μαρτίου 1944, όπως και στις άλλες θεσσαλικές πόλεις, τα Γερμανικά Ναζιστικά Στρατεύματα εξαπολύσαν άγριο πογκρόμ κατά των Εβραίων της πόλης. Πριν ακόμα χαράξει η αυγή εκείνης της φοβερής ημέρας, ολόκληρη η περιοχή που βρίσκονταν τα σπίτια των μελών της Εβραϊκής Κοινότητας, γνωστή με το όνομα «εβραϊκά», μπλοκαρίστηκε σε όλη της την έκταση από ισχυρές Γερμανικές Δυνάμεις. Όλοι οι δρόμοι που οδηγούν σε αυτήν η Γ. Κονδύλη, η Πλούτωνος, η Γ. Καραϊσκάκη, η Σωκράτους, η Αθανασίου Διάκου και όλες οι άλλες προσβάσεις είχαν κλειστεί από καμιόνια και σε κάθε γωνιά είχαν στηθεί πρόχειρα πολυβολεία, ενώ οι Γερμανοί με τα αυτόματα στα χέρια τους, έσπαζαν τις πόρτες των σπιτιών και έβγαζαν από αυτά όσους Εβραίους βρίσκανε με άγριες φωνές, που θύμιζαν γαυγίσματα σκυλιών. Τους επιβίβαζαν σε «κλούβες», που ήταν σταθμευμένες σε διάφορα σημεία.

Λίγοι ευτυχώς ήταν οι Εβραίοι που πιάστηκαν. Οι περισσότεροι είχαν φύγει από την πόλη, άλλοι κρύβονταν στα γύρω χωριά ντυμένοι χωριάτες και άλλοι είχαν καταφύγει στο βουνό, ενταγμένοι στις ανταρτικές ομάδες. Αλλά ανάμεσα σε αυτούς που πιάστηκαν ήταν και αρκετοί που είχαν

Παλαιά φωτογραφία μελών της Ισραηλιτικής Κοινότητας Τρικάλων.

φύγει από καιρό, αλλά τελικά ξαναγύρισαν, γιατί πίστεψαν πως δεν θα τους ενοχλούσαν οι Γερμανοί. Όμως τα πράγματα εξελίχθηκαν εντελώς διαφορετικά, με αποτέλεσμα να χαθούν, σχεδόν στο σύνολό τους, στα γερμανικά στρατόπεδα εξόντωσης και στα κρεματόρια. Και ήταν αυτοί κυρίως γυναίκοπαιδα και γέροντες. Βλέποντας να πλησιάζει το τέλος της Κατοχής, είχαν πιστέψει πως δεν θα γινόταν το άγριο εκείνο πογκρόμ των ναζιστών...

ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

ΤΟ ΜΑΣΤΡΟΓΙΑΝΝΙ ΕΚΡΥΨΕ ΤΟΥΣ ΕΒΡΑΙΟΥΣ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

Το 1940 η μικρή Ισραηλιτική Κοινότητα Καρδίτσας αποτελείτο από 82 άτομα. Επαγγελματικά μερικοί απ' αυτούς ήταν έμποροι, μικροπωλητές και γυρολόγοι, ενώ άλλοι ήταν φανοποιοί, σαρωθροποιοί, νηματουργοί, οι δε γυναίκες τους ήταν κεντίστρες. Στην πόλη δεν υπήρχε Συναγωγή, νεκροταφείο, ούτε Ραββίνος. Τα απαραίτητα θρησκευτικά καθήκοντα, μνημόσυνα κ.λ.π., εκτελούσε ο Ιωσήφ Ιωσήφ, ο οποίος διακρινόταν για τη μόρφωσή του. Στις μεγάλες γιορτές πήγαιναν στη Συναγωγή Τρικάλων για να παρακολουθήσουν τις λειτουργίες, ενώ το Πάσχα συγκεντρώνονταν σε συγγενικά σπίτια για να τηρήσουν τα πατροπαράδοτα ήθη και έθιμα στο πασχαλινό τραπέζι.

Κατά τον Πόλεμο του 1940 επιστρατεύθηκαν 6 νέοι από

τους οποίους τραυματίστηκε ένας, ο Μίμης Καμπελής.

Ακολούθησε η Κατοχή και στην περίοδο της Εθνικής Αντίστασης αρκετοί νέοι Εβραίοι εντάχθηκαν σ' αυτή. Τον Σεπτέμβριο 1943 η Γερμανική Διοίκηση ζήτησε από το Δήμο κατάλογο των Εβραίων πολιτών. Ο Δήμαρχος Διονύσιος Κουκουρίκος, με το διευθυντή της Δημαρχίας Βασ. Λάππα, σε συνεργασία με τον διερμηνέα των Γερμανών Βασίλη Κατσούλα, απέφυγαν να δώσουν τις καταστάσεις στους Ναζί, ενώ σε συνεργασία με την Εθνική Αντίσταση εφοδίασαν τους Εβραίους με πλαστές ταυτότητες που είχαν χριστιανικά ονόματα ώστε να μπορέσουν να διασωθούν.

Όταν άρχισε ο διωγμός των Εβραίων, τον Οκτώβριο 1943, οι περισσότεροι από αυτούς κατέφυγαν στο χωριό «Μαστρογιάννι», σημερινό «Αμάραντο», των Αγράφων, όπου οι κάτοικοι τους πρόσφεραν ασφαλές καταφύγιο, ενώ μοιράζονταν μαζί τους τα λιγοστά τρόφιμα. Στους Εβραίους που φιλοξενήθηκαν εκεί περιλαμβάνονταν και μερικοί Εβραίοι από άλλες πόλεις, κυρίως τη Θεσσαλονίκη.

Από τους λοιπούς Εβραίους της Καρδίτσας ο Σέμαχ Καπέτας, που κατέφυγε στην Αθήνα, συνελήφθη και στάλ-

θηκε στα χιτλερικά στρατόπεδα. Μια άλλη νέα, η Ρεβέκκα Καπέτα, του Μάρκου και της Ραχήλ, ηλικίας 20 ετών, συνελήφθη από την οργάνωση Ε.Α.Σ.Α.Δ. (Εθνικός Αγροτικός Σύνδεσμος Αντικομμουνιστικής Δράσης), που συνεργαζόταν με τους Γερμανούς, και, αφού την κακοποίησαν, την άφησαν ελεύθερη.

Μετά την απελευθέρωση της Ελλάδος, τον Οκτώβριο 1944, η Κοινότητα αντιμετώπιζε σοβαρά οικονομικά προβλήματα ενώ η υγεία των παιδιών ήταν σε κακή κατάσταση εξ αιτίας των στερήσεων και των κακουχιών. Συστήθηκε τότε μια επιτροπή με πρόεδρο τον Δαβίδ Μπόνφιλ, που

σε συνεργασία με το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος εξασφάλισε οικονομική και άλλη βοήθεια.

Στις επόμενες όμως δεκαετίες, ο αριθμός των μελών άρχισε να μειώνεται λόγω μεταναστεύσεως ή εγκαταστάσεώς τους στην Αθήνα, Θεσσαλονίκη κ.α. με αποτέλεσμα η Κοινότητα να κηρυχθεί, το 1969, «εν αδρανεία».

Το 1992 με πρωτοβουλία των Εβραίων Καρδισιωτών που διαμένουν στη Θεσσαλονίκη, η Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, σε εκδήλωσή της, τίμησε τους Βασ. Λάππα και Βασ. Κατσούλα για τη συμβολή τους στη διάσωση Εβραίων της Καρδίτσας.

■ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ο ΔΙΩΓΜΟΣ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Στις 27 Απριλίου 1941, μόλις οι Γερμανοί μπόκαν στην Αθήνα, διεκδίκησαν από τους Ιταλούς συμμάχους τους την μονοπωλιακή διαχείριση των εβραϊκών υποθέσεων. Παρά την ιταλική αντίδραση, «σατραπικώ δικαίωματι» και με πλήρη περι-

φρόνηση προς τους Ιταλούς, ανέλαβαν αμέσως τα εβραϊκά ζητήματα.

Έτσι, το Μάιο του 1941, οι Ναζί κατάσχεσαν τα αρχεία της Ισραηλιτικής Κοινότητας. Δήμευσαν την πλούσια ραββινική βιβλιοθήκη και συνέλαβαν τα κυριότερα μέλη του Κοινοτικού Συμβουλίου. Σύμφωνα με τη γνωστή τους τακτική, οι Ναζί προσέλαβαν στην υπηρεσία των SS μερικούς Εβραίους εμικρέδες της Κεντρικής Ευρώπης που κατέφυγαν στην Αθήνα. Τα άτομα αυτά τα περιέβαλλαν

Το Εβραϊκό Σχολείο Αθηνών κατά την περίοδο 1913 - 1914.

ΔΙΑΤΑΓΗ

1) "Απαντες οι εις την περιοχήν Γερμανικής Διοικήσεως εύρισκόμενοι Έβραίοι όφείλουν νά μεταβούν άνωπερθέτως εις τας μόνιμους κατοικίας των, όπου παρέμενον την 1-6-1943.

2) "Απαγορεύεται εις τούς Έβραίους νά εγκαταλείπουν την μόνιμον κατοικίαν των ή νά αλλάσσουν κατοικίαν.

3) Οι εις τας "Αθήνας και τά προάστια εύρισκόμενοι Έβραίοι ύποχρεούνται όπως προσερχόμενοι εντός 5 ημερών εις την εβραϊκήν θρησκευτικήν κοινότητα "Αθηνών, έγγραφούν εις τά εκεί μητρώα. Κατά την έγγραφον όφείλουν νά δηλώσουν την μόνιμον κατοικίαν των. Εις τας εκτός των "Αθηνών περιοχάς ή δήλωσης πρέπει νά διενεργηθή εις τά αρμόδια ελληνικά δημοτικά ή κοινοτικά γραφεία.

4) Έβραίοι, μή συμμορφούμενοι προς τας διαταγάς ταύτας, θά τουφεκίζονται. Μή Έβραίοι, οι όποιοι άποκρύπτουν Έβραίους, παρέχουν αυτούς καταφύγιον ή βοηθούν αυτούς όπως δραπετεύσουν, θά μεταφέρωνται τούς όπως δραπετεύσαντες έφ' όσον δέν επιβάλλεται εις αυτούς έτι βαρυτέρα ποινή.

5) Οι ξένης ύπηκοότητας Έβραίοι όφείλουν νά παρουσιασθούν την 18-10-1943 και ώραν 8ην εις την εβραϊκήν θρησκευτικήν κοινότητα "Αθηνών και έγγραφούν εκεί, ύποβάλλοντες τά πιστοποιητικά της ύπηκοότητάς των. Έκτός των "Αθηνών ή δήλωσης θά γίνεται προς τας άνωτέρω μνημονευόμενας ελληνικάς αρχάς.

6) "Η εβραϊκή θρησκευτική κοινότης "Αθηνών όρίζεται, μέ άμεσον ισχύον, ως μόνη αντίπρόσωπος των συμφορόντων όλων των έν "Ελλάδι Έβραίων. Αυτή όφείλει νά καταρτίσθαι άνευ άναβολής συμβούλιον γερόντων και νά επιληφθή της δράσεώς της. Περαιτέρω όδηγία δοθήσονται έν δέοντι χρόνω.

7) Μετά την έγγραφον άπαντες οι ύπερβαίνοντες τό 14ον έτος της ηλικίας των άρρενες Έβραίοι όφείλουν νά παρουσιάζωνται ήμέραν παρ' ήμέραν εις τας άνω άναφερομένας ύπηρεσίας.

8) "Απαγορεύεται εις τούς Έβραίους νά διέρχωνται από τας όδους και τας δημοσίας πλατείας από της 17.00 μέχρι της 07.00 ώρας.

9) Εφιστάται ή προσοχή των ελληνικών άστυνομικών άρχων όπως έλέγχουν αύστηρότητα την εκτέλεσιν της άνω διαταγής και συλλαμβάνουν πάραυτα τούς παραβαίνοντας αυτήν Έβραίους ή τά πρόσωπα εκείνα τά όποια ύποβοηθούν αυτούς όπως παραβούν την διαταγήν αυτήν.

ANORDNUNG

1) Alle Juden im Bereich haben sich unverzüglich in ihren ständigen Wohnort, den sie am 1.6.1943 bewohnten, zu begeben.

2) Es ist den Juden verboten, ihren ständigen Wohnort zu verlassen oder die Wohnung zu wechseln.

3) Die Juden in Athen und Vororten sind verpflichtet, sich binnen 5 Tagen bei der jüdischen Kultusgemeinde in Athen zu melden und sich dort registrieren zu lassen. Bei der Registrierung ist die ständige Wohnung anzugeben. Kulturelle Athens lassen. Bei der Registrierung bei der ständigen Wohnung (Gemeinde) oder, Gemeindefürsorge zu erfolgen.

4) Juden, die diesen Anordnungen nicht nachkommen, werden erwischt. Nicht erwischt, werden sie verhaftet, ihren Unterschlupf zu verraten oder ihnen zur Flucht beihilfen. Wer in Arbeitslager eingewiesen, falls keine schwerere Bestrafung befohlen wird, werden in Arbeitslager eingewiesen, falls keine schwerere Bestrafung befohlen wird.

5) Juden ausländischer Staatsangehörigkeit haben sich am 18.10.1943 um 08.00 Uhr bei der jüdischen Kultusgemeinde in Athen einzufinden und sich dort unter Vorlage ihrer Staatsangehörigkeitsurkunde registrieren zu lassen. Ausserhalb Athens hat die Meldung bei den oben angeführten griechischen Behörden zu erfolgen.

6) Die jüdische Kultusgemeinde in Athen wird zum einzigen Vermittler aller ständigen Interessentengruppe aller Juden in Griechenland bestimmt. Sie hat unverzüglich einen Abteilungsleiter zu ernennen und ihn mit der Leitung der Angelegenheiten zu betrauen.

7) Nach erfolgter Registrierung haben alle männlichen Juden vom vollendeten 14. Lebensjahre an nach jedem zweiten Tag bei den oben angeführten Stellen zu melden.

8) Es ist den Juden verboten, Straßen und öffentliche Plätze in der Zeit von 17.00 Uhr bis 07.00 Uhr zu betreten.

9) Die griechischen Polizeibehörden werden angewiesen, die Durchföhrung dieser Anordnung auf das schärfste zu kontrollieren und Zuwiderhandelnde Juden oder andere Personen, die ihnen bei der Nichtbeachtung der Anordnung beihilfen, sofort festzunehmen.

10) Am Jude im Sinne dieser Anordnung gilt, wer von mindestens drei der Klasse nach jüdischen Grundsätzen abstammt, ohne Rücksicht auf die jetzige Religionszugehörigkeit.

Athen, den 4.10.1943

Der Führer SS — und Polizeiführer

gen. STROOP

SS — Brigadeführer und Generalmajor der Polizei

10) Έβραίος υπό την έννοιαν της διαταγής ταύτης θεωρείται πός όστις κατάγεται εκ τριών τουλάχιστον Έβραίων την φυλήν προτόρων, χωρίς έν προκειμένω νά λαμβάνεται ύπ' όψιν τό θρησκεύμα, εις τό όποιον όύτος άνήκει νύν.

Έν "Αθήναις, τή 4 "Οκτωβρίου 1943
"Ο άνώτατος άρχηγός Ταγμάτων "Ασφαλείας
και της άστυνομίας "Ελλάδος
(ύπογρ.) ΣΤΡΟΟΠ
Διοικητής Ταξιαρχίας Ταγμάτων "Ασφαλείας
και ύποστράτηγος της "Αστυνομίας

1942, υποκίνησαν την ΕΣΠΟ, μία ελληνική «εθνικοσοσιαλιστική» οργάνωση, σε επίθεση κατά της Κοινότητας. Μέλη της οργάνωσης εισέβαλαν στα γραφεία της, προέβησαν σε διαρπαγές και βανδαλισμούς. Οι Ιταλοί που ειδοποιήθηκαν, συνέλαβαν τους ταραξίες, αλλά, κάτω από την πίεση των Γερμανών, αναγκάστηκαν να τους αφήσουν ελεύθερους. Στις 20 Σεπτεμβρίου, όμως, το κτίριο όπου στεγαζόταν η ΕΣΠΟ κήκε από εμπρηστική βόμβα που πέταξαν μέλη της Αντίστασης. Οι Γερμανοί ενοχοποίησαν τους Εβραίους για την επίθεση αυτή και ανάγκασαν τους Ιταλούς να συλλάβουν την ηγεσία της Κοινότητας. Καθώς όμως από τις ανακρίσεις δεν προέκυψε τίποτα σε βάρος τους, αφέθηκαν ελεύθεροι ύστερα από είκοσι μέρες.

Όσο οι Ναζί έσφιγγαν τα λουριά, τόσο οι Εβραίοι οργανώνονταν περισσότερο. Ιδρύθηκαν συνεργεία αλληλεγγύης και περίθαλψης των προσφύγων από τη Θεσσαλονίκη, καθώς και συσσίτια. Οι Ιταλικές Αρχές εκδήλωσαν ενεργότερο το ενδιαφέρον τους. Αλλά και οι ελληνικές δεν πήγαν πίσω: Στα σώματα της Χωροφυλακής και της Αστυνομίας Πόλεων, υπό

με την εύνοια και την προστασία τους, για να τα στρέψουν εναντίον των Αθηναίων ομοθησκων τους. Ο Αρχираββίνος, Ηλίας Μπαρτζιλιά, σε συνεννόηση με τον Ασσέρ Μωυσή και τους άλλους ηγέτες, τους αντιμετώπισαν με πνεύμα ανοχής. Δεν ήθελαν να ερεθίσουν τους Ναζί, αλλά είχαν το σχέδιό τους.

Την 1^η Σεπτεμβρίου 1941, οι Ιταλοί διόρισαν, με επίσημη ανακοίνωσή τους, τον Ραββίνο Μπαρτζιλιά πρόεδρο της Κοινότητας. Η προγενέστερη διαταγή διορισμού του από τους Ναζί αγνοήθηκε ολότελα. Η αντίθεση μεταξύ των δύο συμμάχων γύρω από τα εβραϊκά ζητήματα, κατάλληλα υποδαυλιζόμενη από τον Μπαρτζιλιά, ξέσπασε σε φανερή διαμάχη. Οι Ιταλικές Αρχές έλαβαν συγκεκριμένα μέτρα προστασίας των διωκομένων Εβραίων. Σε αντίμετρα, οι Ναζί αύξησαν την πίεση. Στις 14 Ιουλίου

τη διεύθυνση του Άγγελου Έβερετ, δόθηκαν διαταγές να εκδίδουν ψεύτικες ταυτότητες σε όσους Εβραίους το επιθυμούσαν. Οι ταυτότητες αυτές, που είχαν χριστιανικά ονόματα και ανέγραφαν ως θρήσκευμα Χριστιανός Ορθόδοξος, δε διακρίνονταν καθόλου από τις αληθινές, αφού είχαν εκδοθεί από τις ίδιες τις Αστυνομικές Αρχές και συνεπώς μπορούσαν να περάσουν κάθε γερμανικό έλεγχο.

Την ίδια περίοδο, ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος Δαμασκηνός φρόντισε, μαζί με το Διευθυντή του Μητρώου του Δήμου Αθηναίων, Π. Χαλδέζο, να ανοιχτεί ένα ειδικό αρχείο, όπου καταχωρήθηκαν οι Εβραίοι που για να γλιτώσουν «βαφτίστηκαν» Χριστιανοί. Με τον τρόπο αυτό και με τη βοήθεια των συμπατριωτών τους, 560 Αθηναίοι Εβραίοι, όπως και άλλοι από διάφορες πόλεις, που είχαν νωρίτερα βρει καταφύγιο στην πρωτεύουσα,

επέζησαν ως το τέλος του Πολέμου προσποιούμενοι τους Ορθόδοξους Χριστιανούς.

Ενεργή στάση υπέρ των Εβραίων κράτησε και η Ορθόδοξη Εκκλησία, κάτω από την φωτισμένη καθοδήγηση του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού. Με απόρρητη εγκύκλιο του προς όλες τις εκκλησίες, παρακινούσε τους ιερείς και Χριστιανούς να δώσουν κάθε βοήθεια στους κατατρεγμένους Εβραίους. Είναι συγκινητικές οι θυσίες που έκαναν οι Χριστιανοί, κρύβοντας και φιλοξενώντας εβραϊκές οικογένειες. Οι ιερείς τελούσαν μεικτούς γάμους, χωρίς να πολυπραγμονούν στους τύπους της κατήχησης και της βάπτισης. Έτσι, αρκετοί Εβραίοι αποφάσισαν να βαπτιστούν και έγιναν ορθόδοξοι ή καθολικοί.

Οι ενέργειες του Αρχιεπισκόπου κορυφώθηκαν με τα δύο περίφημα Μνημόνια: Το πρώτο, με ημερομηνία 23 Μαρτίου 1943, προς τον Πρωθυπουργό της Ελληνικής Κατοχικής Κυβέρνησης, Κων. Λογοθετόπουλο, του ζητούσε να μεσολαβήσει στις Γερμανικές Αρχές, στο όνομα του ελληνικού λαού, ώστε να σταματήσουν οι διώξεις των Ελλήνων Εβραίων. Στο μνημόνιό του υπερασπιζόταν την εβραϊκή παρουσία στην ελληνική κοινωνική ζωή. Του υπενθύμιζε επίσης το άρθρο της Συνθήκης Παράδοσης της Ελλάδας του 1941, που όριζε ότι «Οι κατοχικές αρχές αναλαμβάνουν την υποχρέωση να προστατεύουν την τιμή και την περιουσία όλων των Ελλήνων υπηκόων», το οποίο δε διατύπωνε καμία διάκριση. (Το πλήρες κείμενο του Μνημονίου δημοσιεύεται σε άλλη σελίδα του παρόντος τεύχους.)

Το δεύτερο μνημόνιο, με ημερομηνία 24 Μαρτίου 1943, και παρόμοιο περιεχόμενο στάλθηκε απευθείας στον Πληρεξούσιο του Γ' Ράιχ για την Ελλάδα, Gunther von Altenburg. Και τα δύο μνημόνια συνοπογράφονταν από πολλές σημαντικές προσωπικότητες της ελληνικής δημόσιας ζωής, κάτι που, με τις συνθήκες τρομοκρατίας που επέβαλλαν τα SS, σίγουρα απαιτούσε πολύ θάρρος.

Στις 8 Σεπτεμβρίου 1943 έγινε γνωστή η συνθηκολόγηση της Ιταλίας. Τα Ιταλικά Στρατεύματα Κατοχής, που ακολούθησαν τον Pietro Badoglio, αιχμαλωτίστηκαν από τους Γερμανούς. Οι Εβραίοι της Αθήνας και των επαρχιών έχασαν ένα πολύτιμο στήριγμα. Οι Ναζί, παρά τους κατασκόπους και τα προδοτικά στοιχεία που χρησιμοποιούσαν, έβλε-

παν ότι οι Εβραίοι της Αθήνας δεν ήταν εύκολη λεία. Δεν μπορούσαν να τους συλλάβουν σε μία νύχτα, γιατί ήταν κρυμμένοι σε διάφορα σημεία. Γι' αυτό εξαπέλυσαν μια ανούλη προπαγάνδα. Οι διαδόσεις τους είχαν σκοπό να κάνουν τους Εβραίους να ξεθαρρέψουν. Αλλά δεν το πέτυχαν αυτό. Οι Ναζί, βλέποντας την αποτυχία τους αυτή, μετακάλεσαν στις 10 Αυγούστου από τη Θεσσαλονίκη, τον Dieter Wisliceny, με εντολή να συλλάβει και να εξαποστείλει στο Άουσβιτς όλους τους Εβραίους της Αθήνας και των επαρχιών που ήταν μέχρι πρότινος υπό Ιταλική Κατοχή.

Στις 21 Σεπτεμβρίου ο Αρχιεραββίνος Μπαρτζιλάι κλήθηκε να παρουσιαστεί μπροστά στον Wisliceny. Η πρόσκληση θεωρήθηκε από τους Εβραίους ως έναρξη των εχθροπραξιών. Τα μέλη της Κοινότητας ειδοποιήθηκαν να είναι σε επιφυλακή. Ο Ραββίνος προσήλθε απτόητος στο ραντεβού. Ο Wisliceny τον διέταξε να προσκομίσει, εντός 24 ωρών, λεπτομερή κατάλογο των Εβραίων, που να συμπεριλαμβάνει και τους φυγάδες της Θεσσαλονίκης. Συγκαλέστηκε αμέσως Κοινοτική Συνέλευση και αποφασίστηκε να κερδηθεί χρόνος πάση θυσία. Έτσι την επομένη, ο Ραββίνος δικαιολογήθηκε στον Wisliceny ότι τα αρχεία της Κοινότητας είχαν καταστραφεί από την ΕΣΠΟ και ότι δεν είχε μπορέσει να συντάξει τον κατάλογο. Η δήλωση αυτή του Μπαρτζιλάι, έκανε έξω φρενών τον Wisliceny, που αναγκάστηκε τελικά να δώσει παράταση άλλων 48 ωρών. Μέσα στο διάστημα αυτό, ειδοποιήθηκαν όλοι οι Εβραίοι να σπεύσουν να εξαφανιστούν. Ένα συνεργείο

από υπαλλήλους της Κοινότητας έσπευσε τη νύχτα, με την καθοδήγηση του Ραββίνου, και έκαψε όλα τα αρχεία, όλα τα έγγραφα και όλα τα βιβλία της Κοινότητας. Την ίδια νύχτα εξαφανίστηκαν και όλοι οι ηγέτες των Εβραίων. Ο Μπαρτζιλάι κατέφυγε σε ένα φιλικό του σπίτι στο Κολωνάκι. Ο δικηγόρος Ηλίας Κεφαλίδης, σύνδεσμος της Αντίστασης, μεσολάβησε για τη φυγάδευση του Ραββίνου στο βουνό. Στις 25 Σεπτεμβρίου οι περισσότεροι Εβραίοι της Αθήνας είχαν ήδη εξαφανιστεί.

Ο Wisliceny βλέποντας μετά από δυο – τρεις μέρες ότι ο Μπαρτζιλάι δεν επανήλθε, άρχισε να υποψιάζεται ότι ο Ραββίνος τον ξεγέλασε. Πηγαίνοντας στα γραφεία της Κοινότητας και βρίσκοντας τα πάντα κλειστά, διέταξε με λύσσα να παραβιαστεί η πόρτα. Από την αταξία και τα καμένα χαρτιά κατάλαβε αμέσως τι

Η Συναγωγή Αθηνών. Προπολεμική φωτογραφία.

είχε συμβεί. Έξαλλος ο δήμιος επανήλθε στο γραφείο του και υπαγόρευσε στον στρατηγό Jürgen Stroop μια διαταγή που καλούσε όλους τους Εβραίους να επανέλθουν τάχιστα στις μόνιμες κατοικίες τους. Τους έδωσε προθεσμία πέντε ημερών για να παρουσιαστούν στα γραφεία της Κοινότητας και να καταγραφούν στα μητρώα, δηλώνοντας τις διευθύνσεις τους. Απειλούσε με τουφεκισμό όσους δεν συμμορφώνονταν, ενώ ίδρυσε ένα νέο Κοινοτικό Συμβούλιο, το «Συμβούλιο των Πρεσβυτέρων». Επέστησε την προσοχή των Ελληνικών Αστυνομικών Αρχών στην ακριβή εκτέλεση της διαταγής, προβλέποντας αυστηρές κυρώσεις για τους Αθηναίους που τυχόν θα τολμούσαν να κρύψουν Εβραίους ή να διευκολύνουν τη διαφυγή τους.

Δυστυχώς βρέθηκαν στην Αθήνα 1.200 περίπου Εβραίοι που συμμορφώθηκαν με τη διαταγή του Stroop. Ο Wisliceny παρακολουθούσε την προσέλευση των αγωνιώντων Εβραίων, που έρχονταν διστακτικοί και περίφοβοι να εγγραφούν στα μητρώα. Η φτώχεια και η απόγνωση έκανε τους θλιβερούς αυτούς ανθρώπους να μην μπορούν να κρύβονται συνεχώς. Προσέρχονταν με κάποια ελπίδα, αφού τους υπόσχονταν βοήθεια και εξεύρεση εργασίας. Έτσι, ένα μήνα μετά την εγκαθίδρυση του νέου «Συμβουλίου των Πρεσβυτέρων», 2.000 περίπου Εβραίοι ήταν εγγεγραμμένοι στα μητρώα.

Όταν η καταγραφή σταμάτησε στον αριθμό των 2.000, ο Wisliceny κατάλαβε ότι μεγάλη μάζα των Εβραίων του είχε ξεφύγει. Ήθελε ωστόσο να συμπληρώσει τα τρόπαιά του με τη σύλληψη και την εξόντωση έστω και των 2.000. Βρήκε όμως αντίθετο τον τότε πρεσβευτή της Γερμανίας, ο οποίος έκρινε ότι οι μέθοδοι του ήταν πια ξεπερασμένες. Ο μεγάλος αυτός δήμιος έπρεπε να φύγει από το προσκήνιο. Χρειάζοταν μια νέα τακτική, για να προσελκύσουν όσο το δυνατό μεγαλύτερο αριθμό Εβραίων. Σε αντικατάστασή του ήρθε ο Toni Burger, που ανέλαβε να εκτελέσει τα εξοντωτικά σχέδια του Χίμλερ. Με τη βοήθεια καταδοτών, περίπου 200 επιπλέον Εβραίοι ανασύρθηκαν από τις κρυψώνες τους και παραδόθηκαν στα νύχια της Γκεστάπο.

Η μοιραία μέρα υπήρξε η Παρασκευή 23 Μαρτίου 1944: Η Γκεστάπο, με ένα αιφνιδιαστικό μπλόκο στη Συναγωγή της Αθήνας, συνέλαβε όλους τους παρόντες, περίπου 350 άτομα, κυρίως άνδρες. Ταυτόχρονα, γερμανικά καμιόνια άρπαξαν τις γυναίκες και τα παιδιά από τις κατοικίες τους

και τους μετέφεραν στη Συναγωγή. Έτσι συγκεντρώθηκαν 800 περίπου άτομα. Δεν γινόταν καμιά διάκριση μεταξύ ξέων υπηκόων. Μάταια διαμαρτυρήθηκε ο Ισπανός πρέσβης. Του απάντησαν ψυχρά, ότι οι συλλήψεις έγιναν κα-

τόπιν διαταγής του Βερολίνου. Οι 800 αιχμάλωτοι έμειναν χωρίς τροφή και νερό στη Συναγωγή ως το σούρουπο του Σαββάτου. Ύστερα ήρθαν κλειστά καμιόνια και τους μετέφεραν στο Χαϊδάρι, όπου έσμιξαν με τους άλλους Εβραίους που είχαν πιαστεί προηγουμένως. Εκεί οι δυστυχείς αιχμάλωτοι υπέστησαν τους συνηθισμένους ξυλοδαρμούς, εξευτελισμούς και κακοποιήσεις.

Την Κυριακή 2 Απριλίου, οι Εβραίοι αιχμάλωτοι, μεταξύ των οποίων και οι ξένοι υπήκοοι, μεταφέρθηκαν με κλειστά αυτοκίνητα στο σταθμό του Ρουφ. Εν τω μεταξύ οι Ναζί είχαν συλλάβει 1.200 Εβραίους από την Πρέβεζα, την Άρτα, το Αγρίνιο και την Πάτρα. Τους είχαν μαντρώσει και εκείνους στο Χαϊδάρι, για να τους συμπεριλάβουν στην ίδια αποστολή. Ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός, που έτρεξε να προλάβει να τους δώσει κάποια βοήθεια, εμποδίστηκε βάρβαρα από τους εξαγριωμένους Ναζί.

Ο συρμός σχηματίστηκε από 30 βαγόνια. Ξεκίνησε την 1μ.μ. για την Πολωνία. Στη Λάρισα η συγκομιδή έγινε πλουσιότερη. Προστέθηκαν και άλλοι 2.400 αιχμάλωτοι, που είχαν πιαστεί στο Βόλο, στα Τρίκαλα και, προ παντός, στα Ιωάννινα. Όταν ο φιδωτός συρμός των μελλοθανάτων πέρασε από το σταθμό της Θεσσαλονίκης, περιείχε 5.200 άτομα, στριμωγμένα μέσα σε 84 βαγόνια. Εξακολούθησε το μακάβριο ταξίδι του και έφτασε στο σταθμό του Αουσβιτς στις 10 Απριλίου. Εκεί ήταν ο τόπος της Γέενης: Οι ασφυκτικοί θάλαμοι αερίων, τα κρεματόρια...

Ένας μικρός μόνο αριθμός Εβραίων με ισπανική υπηκοότητα είχε την τύχη να μεταφερθεί στο στρατόπεδο «διέλευσης» Μπέργκεν-Μπέλσεν και να απελευθερωθεί από εκεί για να φθάσει στην Ισπανία, έπειτα από ατελείωτες διαπραγματεύσεις μεταξύ των Κυβερνήσεων Γερμανίας και Ισπανίας.

Μετά το τέλος του Πολέμου και την επιστροφή των επιζώντων, η Αθήνα έφτασε να έχει μεγαλύτερο αριθμό Εβραίων από ότι προπολεμικά, αφού πολλοί επιζώντες από τις αφανισμένες εβραϊκές κοινότητες της επαρχίας, δεν είχαν άλλη επιλογή από το να συρρεύσουν στην Αθήνα, για να ζήσουν κοντά σε ομοθρήσκους τους.

Πλαστή ταυτότητα Εβραίου της Αθήνας, με το ψεύτικο όνομα Παπαχρήστου Ηλίας, που πιστοποιεί χριστιανικό θρήσκευμα.

ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΑΣ ΔΕΝ ΞΕΓΕΛΑΣΤΗΚΑΝ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΓΕΡΜΑΝΟΥΣ

Η Ισραηλιτική Κοινότητα της Χαλκίδας αποτελεί μια από τις παλαιότερες στην Ελλάδα, με συνεχή παρουσία για περισσότερο από 2.000 χρόνια.

Τον Οκτώβριο του 1940, με την κήρυξη του Πολέμου, η Κοινότητα αριθμούσε 325 μέλη. Οι σχέσεις με τους άλλους Χαλκιδάιους ήταν άριστες και ποτέ δεν δημιουργήθηκαν προβλήματα από θρησκευτικό φανατισμό, προπάντων από τον ερχομό, το 1923, του Μητροπολίτη Γρηγορίου. Στον Πόλεμο του 1940, η μικρή Ισραηλιτική Κοινότητα της Χαλκίδας είχε τη μεγάλη τιμή να έχει έναν από τους πρώτους Έλληνες ανώτερους αξιωματικούς νεκρό, τον Συνταγματάρχη Μορδοχαίο Φριζή.

Με την κατάρρευση του μετώπου το 1941, γεννήθηκε αμέσως ο φόβος για την τύχη των Εβραίων της πόλης. Οι πληροφορίες για τη ζωή των Εβραίων στην κατεχόμενη Ευρώπη ήταν πολύ άσχημες και αβέβαιη η τύχη που τους περίμενε. Η υπαγωγή της Χαλκίδας στην Ιταλική Διοίκηση δημιούργησε σοβαρές ελπίδες γι' αυτούς, μια και ο ιταλικός φασισμός δεν τους δίωκε όπως ο γερμανικός ναζισμός και ο Ιταλός Στρατιωτικός Διοικητής της Ελλάδας, στρατηγός Carlo Geloso, δήλωσε πως δε θα τους ενοχλήσει.

Μετά όμως, την ιταλική συνθηκολόγηση, το Σεπτέμβριο του 1943, τα πράγματα άλλαξαν: Ο κίνδυνος για τους Εβραίους πρόβαλε άμεσος και φοβερός. Η περιοχή της Εύβοιας, όπως και όλη η κατεχόμενη Ελλάδα, θα περιερχόταν στη γερμανική δικαιοδοσία.

Το ΕΑΜ διέγινωσε έγκαιρα τον κίνδυνο που απειλούσε τους Εβραίους, μόλις θα έφταναν σοβαρές ενισχύσεις στη γερμανική φρουρά της Χαλκίδας. Με προκήρυξή της, που κυκλοφόρησε λίγες μέρες μετά την πτώση της Ιταλίας, η νομαρχιακή επιτροπή του ΕΑΜ Εύβοιας κάλεσε το λαό της Χαλκίδας και όλης της Εύβοιας να δώσει κάθε βοήθεια στους Εβραίους συμπολίτες. Θερμή έκκληση έγινε και από την Εθνική Αλληλεγγύη στην εφημερίδα της, «Ματωμένη Εύβοια», που κυκλοφορούσε τότε στη Χαλκίδα. Παράλληλα, η ΕΑΜική οργάνωση ήρθε σε επαφή με την Ισραηλιτική Κοινότητα, για το συντονισμό της

προσπάθειας. Το ΕΑΜ εισηγήθηκε την άμεση απομάκρυνση των Εβραίων από τη Χαλκίδα και τη μεταφορά τους στα ανταρτοκρατούμενα χωριά της Εύβοιας. Η πρόταση υιοθετήθηκε από την Κοινότητα και άρχισε η μετακίνησή τους. Τα όργανα της Χωροφυλακής, ο τότε υπομοίραρχος Οικονομίδης και μερικοί άλλοι, βοήθησαν προς την κατεύθυνση αυτή, χορηγώντας στους Εβραίους πλαστές ταυτότητες με χριστιανικά ονόματα. Παρ' όλα αυτά, οι Γερμανοί, με τη βοήθεια καταδοτών συνεργατών τους, δεν δυσκολεύτηκαν πολύ να ανακαλύψουν τους λιγοστούς Εβραίους, που, μαζί με το Ραββίνο, παρέμειναν στην πόλη. Αυτοί όλοι πιάστηκαν και φυλακίστηκαν, για ν' αφεθούν λίγες μέρες πριν από την απελευθέρωση.

Φωτεινό παράδειγμα αποτέλεσε και η γενναία πράξη του αοιδίμου Μητροπολίτη Γρηγορίου, που προσφέρθηκε με κίνδυνο της ζωής του να φυλάξει στο ίδιο του το σπίτι τους 6 κυλίνδρους του Σέφερ Τορά της Συναγωγής. Με τη λήξη του Πολέμου τους επέστρεψε στην Κοινότητα, δωρίζοντας συγχρόνως και ένα σπάνιο χειρόγραφο του 15^{ου} αιώνα με θέμα τους Εβραίους, για να βοηθήσει στην ανασυγκρότηση της λεηλατημένης βιβλιοθήκης της κοινότητας.

Μια μαρμάρινη πλάκα, εντοιχισμένη στα γραφεία της Ισραηλιτικής Κοινότητας της Χαλκίδας, μαρτυρεί την ευγνωμοσύνη των Εβραίων στο μεγάλο Δεσπότη...

Με τον τρόπο αυτό, η Κοινότητα της Χαλκίδας κατάφερε να έχει μόνο 18 απώλειες: ένα άτομο που εκτελέστηκε μαζί με άλλους πατριώτες σε αντίποινα των Γερμανών στις 24 Μαρτίου του 1944 και άλλους 17 από τους 90 που είχαν καταφύγει στα γύρω χωριά και πιάστηκαν κατά τη διάρκεια εκκαθαριστικών επιχειρήσεων, τα λεγόμενα «χτένια» των Γερμανών. Αυτοί στάλθηκαν στη Γερμανία στις 2 Απριλίου του 1944, όπου άλλοι υπέκυψαν στις κακουχίες και άλλοι εξοντώθηκαν στα στρατόπεδα και στα κρεματόρια. Ελάχιστοι από αυτούς είχαν την τύχη να επιζήσουν και να γυρίσουν στην πατρίδα, με ανεξίτηλο όλοι στο κορμί τους το νούμερό τους από τα στρατόπεδα...

Μερικοί από αυτούς που είχαν καταφύγει στα χωριά της Εύβοιας, πήραν ενεργό μέρος στην Αντίσταση. Εντάχθηκαν στο ΕΑΜ, την ΕΠΟΝ και τον ΕΛΑΣ.

Άλλοι πάλι έφυγαν κατά διάφορα διαστήματα από το χωριό Τσακαίοι για τη Μέση Ανατολή, για το Τελ - Αβίβ. Ορισμένοι από αυτούς ξαναγύρισαν, κάποιοι όμως εγκαταστάθηκαν μόνιμα στη νέα τους πατρίδα, το Ισραήλ.

Αναμνηστική φωτογραφία γάμου στην προπολεμική Χαλκίδα.

Η «τεβά» (χώρος απ' όπου αναγιγνώσκεται η Τορά) της Συναγωγής Πάτρας πριν από την κατεδάφιση (1979).

ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΤΗΣ ΠΑΤΡΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΓΡΙΝΙΟΥ ΔΙΕΦΥΓΑΝ ΣΤΑ ΒΟΥΝΑ

Μετά τη συνθηκολόγηση του 1941, το Αγρίνιο υπήχθη στην Ιταλική Ζώνη Κατοχής. Οι αντισημιτικοί νόμοι των Γερμανών δεν εφαρμόζονταν. Είναι χαρακτηριστικό ότι μέσα στο 1942 ζητήθηκε από τους επικεφαλής των εβραϊκών οικογενειών να παρουσιαστούν στην Ιταλική Αστυνομία και να δώσουν τα στοιχεία τους. Ο Ιταλός λοχίας, που ήταν υπεύθυνος γι' αυτό, βεβαίωσε τους πάντες ότι όσο οι Ιταλοί βρίσκονταν στο Αγρίνιο, τίποτε δε θα συνέβαινε στους Εβραίους. Αυτός ο ενδεικτικός υπαινιγμός θα 'πρεπε να τους βάλει σε ανησυχία. Όμως κανείς δεν ανησύχησε. Όλοι υπάκουσαν και γρήγορα ξέχασαν αυτό το μικρό επεισόδιο, χωρίς να υποψιαστούν την κρυφή σημασία μιας τέτοιας φράσης.

Το Αγρίνιο στις αρχές του 1943 είχε, σε αναλογία, δώσει τους περισσότερους αντάρτες στον ΕΛΑΣ από οποιαδήποτε άλλη πόλη. Το πνεύμα της αντίστασης ήταν πολύ ζωντανό στην περιοχή. Τον Απρίλιο του 1943 έμαθαν για την εκτόπιση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης και κατάλαβαν πως το ίδιο θα συνέβαινε και σε αυτούς.

Η Ιταλία παραδόθηκε το 1943. Γερμανικά στρατεύματα μπήκαν στο Αγρίνιο για να αντικαταστήσουν τις ιταλικές φρουρές. Τα μέλη της Αντίστασης προσπάθησαν να μαζέψουν όσο πιο πολλά πολεμοφόδια από τους Ιταλούς, πράγμα που οι Γερμανοί δεν το επέτρεπαν. Στις 8 Οκτωβρίου του 1943 οι ελληνικές εφημερίδες τύπωσαν τις εξής οδηγίες:

- Όλοι οι Εβραίοι που διαμένουν σε γερμανοκρατούμενες περιοχές πρέπει να πάνε, χωρίς καθυστέρηση, στη μόνιμη κατοικία τους, όπου έμεναν μέχρι την 1 Ιουνίου 1943.
- Απαγορεύεται στους Εβραίους να εγκαταλείψουν την κατοικία τους ή να την αλλάξουν.

- Οι Εβραίοι που διαμένουν στην Αθήνα και στα προάστια της πρέπει ενός 5 ημερών να παρουσιαστούν στη θρησκευτική κοινότητα των Αθηνών και να απογραφούν. Στις περιοχές εκτός Αθηνών αυτό πρέπει να γίνει στις ελληνικές δημόσιες υπηρεσίες και κοινότητες.
- Όποιοι Εβραίοι δεν συμμορφωθούν προς αυτή τη διαταγή, θα εκτελούνται. Όσοι μη Εβραίοι κρύβουν Εβραίους, τους παρέχουν καταφύγιο ή τους βοηθούν να δραπετεύσουν, θα μεταφέρονται σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως ή θα τιμωρούνται ακόμη πιο αυστηρά.
- Οι Εβραίοι με ξένη υπηκοότητα πρέπει να παρουσιαστούν στις 18 Οκτωβρίου στις 8.00 π.μ. στην Ισραηλιτική Κοινότητα των Αθηνών και να υποβάλουν τα διαβατήριά τους. Εκτός Αθηνών αυτό πρέπει να γίνει στις κατά τόπους ελληνικές αρχές.
- Η εβραϊκή θρησκευτική κοινότητα των Αθηνών εξουσιοδοτείται ως η μόνη αντιπρόσωπος όλων των Εβραίων της Ελλάδος. Οφείλει, χωρίς καθυστέρηση, να ορίσει ένα συμβούλιο ενηλίκων και να αρχίσει τη λειτουργία του.
- Μετά την απογραφή όλοι οι άρρενες Εβραίοι άνω των 14 ετών οφείλουν να παρουσιάζονται κάθε δεύτερη ημέρα στο άνωθεν γραφείο.
- Απαγορεύεται στους Εβραίους να κυκλοφορούν από τις 5 μ.μ. έως τις 7 π.μ.
- Η Ελληνική Αστυνομία έχει λάβει οδηγίες να επιβλέπει την τήρηση των ανωτέρω διαταγών και να συλλαμβάνει όποιους Εβραίους δεν υπακούουν ή όσους τους βοηθούν να ανυποτάξουν αυτή τη διαταγή.
- Η ανωτέρω διαταγή αφορά τους Εβραίους που προέρχονται τουλάχιστον από 3 γενεές προγόνων της εβραϊκής φυλής, αδιάφορο από το θρήσκευμα που μπορεί να ασπάζονται σήμερα.

Όταν εκδόθηκε αυτή η διαταγή στο Αγρίνιο, οι Γερμανοί δεν βρήκαν κανέναν Εβραίο έτοιμο να υπακούσει στις διαταγές τους, αφού είχαν καταφύγει στα βουνά. Έτσι, η κοινότητα του Αγρινίου κατέχει μια μοναδική θέση Αντίστασης ανάμεσα στις εβραϊκές κοινότητες της κατεχόμενης Ευρώπης. Είναι η μόνη κοινότητα, της οποίας ούτε ένα μέλος δεν απογράφηκε στους καταλόγους των Γερμανών, ούτε μεταφέρθηκε σε κρεματόρια. Στις 23 Οκτωβρίου 1943 ο Γερμανός πρέσβης στην Πάτρα έστειλε την ακόλουθη νότα στο Γερμανό πρέσβη στην Αθήνα, όσον αφορά στους Εβραίους του Αγρινίου: «Έχω την τιμή να σας αναφέρω ευπειθώς πως, μετά την αναγγελία μέσω των εφημερίδων της διαταγής διά την υποχρεωτική απογραφή των Εβραίων, αυτοί εξαφανίστηκαν. Λέγεται πως κατέφυγαν στα βουνά».

Ανάλογη υπήρξε και η αντίδραση των Εβραίων της Πάτρας, όπου παρ' όλ' αυτά, χάρη και στην προδοτική συνεργασία ορισμένων ντόπιων, οι Γερμανοί κατάφεραν να συλλάβουν και να εκτοπίσουν 213 μέλη της Κοινότητας. Από αυτούς, 152 επέζησαν και επέστρεψαν στην πόλη τους.

ΗΡΩΪΚΗ ΔΙΑΣΩΣΗ ΕΒΡΑΙΩΝ ΣΤΟ ΑΙΓΙΟ

1943. Δεκέμβρης.

Λίγο πριν τη φρικιαστική τραγωδία των Καλαβρύτων. Σιδηροδρομικός σταθμός Αιγίου. Κρύο τσουχτερό. Χιονιάς. Στην αντιστασιακή οργάνωση ΕΑΜ καταφτάνει η πληροφορία ότι στο σταθμό σταθμεύει εμπορική αμαξοστοιχία προερχόμενη από την Πάτρα, αριθμός 5 και 6 με κατάφορτα τα βαγόνια της από Εβραίους συλληφθέντες από την Γκεστάπο και προοριζόμενους για τα κρεματόρια. Αυτός ο συρμός, θα παρέμενε σταθμευμένος για δυο μέρες, πιο έξω όμως από την κεντρική πλατφόρμα. Στην αιγιώτικη ΕΑΜική οργάνωση σήμανε συναγερμός. Σκοπός η απελευθέρωση των εγκλείστων ομήρων.

Άρχισε η κατόπτευση του πεδίου επιχειρήσεων. Η αμαξοστοιχία

φρουρείτο αυστηρά. Από το 5^ο και 6^ο βαγόνι δεν ακουγόταν άχνα. Μόνο το σούρουπο άνοιγαν οι πόρτες και έβγαιναν για να αποπατήσουν σκυφτές σκιές, που έσουρναν το περπάτημά τους. Αποφασίστηκε έφοδος. Διαλέχτηκε η ενάτη βραδυνή για το γιουρούσι. Κι' αυτό, γιατί στο παρακείμενο με το σταθμό ταβερνείο έπιναν αρκετοί της γερμανικής φρουράς, πράγμα που έκανε την αυστηρότητα της φρούρησης να ατονήσει λιγάκι. Σ' αυτή την επιχείρηση μετείχαν σύνολο 14, καλά οπλισμένοι αντάρτες.

«Κυκλώθηκε» το επίμαχο τρένο. Κανένας απ' τους υπαλλήλους του δεν ενημερώθηκε για το παράτολμο εγχείρημα. Ο αιφνιδιασμός πέτυχε. Ούτε μία σφαίρα δεν έπεσε. Οι φρουροί, κάτω από την απειλή μαχαιριών, δεν πρόβαλαν την παραμικρή αντίσταση. Οι εφορμήσαντες τους φίμωσαν και τους έδεσαν πισθάγκωνα.

Οι βαγονόπορτες παραβιάστηκαν. Άνοιξαν. Ούτε ένας όμως από τους ταλαιπωρημένους ομήρους δεν κουνήθηκε: κάτι μάτια φωτιά εξέταζαν και κοφτές ανάσες δήλωναν ότι εκεί υπήρχαν ζωντανές ψυχές. Μόνο κάτι αναφιλητά ακούγονταν από το 6^ο βαγόνι, στο οποίο ήταν φορτωμένες γυναίκες. Χρειάστηκε «βίαιο» σούρσιμο από την πλευρά των απελευθερωτών, για να αδειάσει το μελλοθάνατο αυτό φορτίο από τις σιδηροδρομικές νεκροφόρες.

Οι κρατούμενοι διασκορπίστηκαν σε καθορισμένα σπίτια και αμέσως μετά προωθήθηκαν στην ύπαιθρο. Όλοι οι διασωθέντες έδωσαν το παρόν μετά την απελευθέρωση. Συνολικά πρέπει να σώθηκαν 29 ψυχές, άντρες, γυναίκες και παιδιά.

(Περιοδικό «ΕΑΜ Αντίσταση», Δεκέμβριος 1997, από το αρχείο του Κίμωνα Σπηλιόπουλου).

■ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ, 25^Η ΜΑΡΤΙΟΥ 1944: Η ΜΕΡΑ ΤΗΣ ΕΞΟΝΤΩΣΗΣ ΤΗΣ ΡΩΜΑΝΙΩΤΙΚΗΣ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η 25^η Μαρτίου 1944 ήταν η μοιραία μέρα για της ρωμανιώτικη Εβραϊκή Κοινότητα των Ιωαννίνων. Πριν καλά καλά ξημερώσει οι κατακτητές Γερμανοί είχαν ξεχυθεί στις εβραϊκές συνοικίες της πόλης, τα «οβραϊκά» και στο κάστρο, όπου έμεναν αρκετές εβραϊκές οικογένειες. Μέσα στα άγρια μεσάνυχτα χτυπούσαν τις πόρτες και ειδοποιούσαν τους αγουροξυπνημένους και κατατρομαγμένους Εβραίους, να πάρουν ένα μπόγο με τα πιο απαραίτητα και τα χρυσαφικά τους. Οι εξωκαστρινοί πήραν διαταγή να συγκεντρωθούν στο μόλο, στην πλατεία Μαβίλη, οι δε καστρινοί σε ένα χώρο του κάστρου. Τα γερμανικά καμιόνια ήταν έτοιμα με τις μηχανές αναμμένες.

Σαν ξημέρωσε για τα καλά, έριχνε μάλιστα και ψιλό χιόνι,

αφού συκέντρωσαν όλους τους Εβραίους, τους φόρτωσαν και τους πέρασαν μέσα από την αγορά. Εκείνη την ώρα οι Γιαννιώτες, πηγαίνοντας στη Μητρόπολη για τη γιορτή του Ευαγγελισμού, αντίκρισαν το φοβερό θέαμα με τρόμο. Στέκονταν αμίλητοι στα πεζοδρόμια και κοιτούσαν με απορία και πόνο τους συμπολίτες Εβραίους, στριμωγμένους ο ένας πάνω στο άλλο για να μην κρυώσουν. Όταν έβλεπαν κάποιο γνωστό Χριστιανό παρακαλούσαν λέγοντας: «Αδελφέ, να προσέχεις το σπίτι μου».

Τα καμιόνια απομακρύνθηκαν από την πόλη για το ταξίδι χωρίς γυρισμό, για τα κρεματόρια του Άουσβιτς και του Μπίρκεναου.

Ένα χρόνο γρηγορότερα είχε προηγηθεί η συκέντρωση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης (1943). Και είναι απορίας άξιο πως δεν έγινε γνωστή η τύχη αυτών των Εβραίων ή και αν μαθεύτηκε γιατί οι Εβραίοι των Ιωαννίνων παρέμειναν απαθείς. Καμιά προσπάθεια δεν έγινε να εγκαταλείψουν την πόλη και να κρυφτούν. Ποια δύναμη τους αποκοίμισε;

Ο τραγικός αφανισμός των Εβραίων των Ιωαννίνων ήταν αποτέλεσμα της διπλοπροσωπίας των Γερμανών και μερικών ευκολόπιστων μελών της ηγεσίας της Κοινότητας, οι οποίοι είχαν πείσει τους ομοθρήσκους τους, ότι εφόσον

δεν προκαλούν τους Γερμανούς και εφόσον ικανοποιούν τις απαιτήσεις για χρήματα και αντικείμενα αξίας δεν διατρέχουν κανένα κίνδυνο.

Ένας εξωκαστρινός που ήταν τότε έξι χρονών και παρακολουθούσε από το μπαλκόνι του σπιτιού του (έβλεπε προς το μόλο) τους συγκεντρωμένους Εβραίους στην πλατεία Μαβίλη αφηγήθηκε τα εξής που του έμειναν ανεξίτηλα στη μνήμη του: «Οποιος Εβραίος κατέβαζε το πόδι κάτω από το πεζοδρόμιο αμέσως έτρεχε ο φρουρός και του το έσπαζε με τον υποκόπανο του όπλου του». Και «όποια χριστιανή πλησίαζε για να παρηγορήσει κάποια φίλη της αμέσως συλλαμβανόταν και μόνο αν τους έδειχνε το σταυρό δηλ. δείγμα ότι ήταν Χριστιανή την άφηναν ελεύθερη...». Επίσης, είπε και για τους τρεις Εβραίους φίλους του που έπαιζαν μαζί του: «Όταν τα καμiónια πέρασαν κάτω από το σπίτι μου και με είδαν στο μπαλκόνι άρχισαν να μου φωνάζουν: “να σκάσεις, θ’αγαλλιάσουμ’ αυτοκινητάδα”...». Οι ανέμελες αυτές παιδικές ψυχές, πού να φαντάζονταν ότι ήταν η βόλτα που θα τους στοίχιζε τη ζωή τους και δεν θα

Η οικογένεια του Ιωσήφ Γιακοέλ. Ιωάννινα 1924.

ξανάβλεπαν πια τα σπίτια τους, τη γειτονιά τους, τους φίλους τους.

Πρώτη στάση η Λάρισα. Μερικοί, δέκα τον αριθμό, κατάφεραν να δραπετεύσουν και να καταφύγουν στις οργανώσεις της Αντίστασης. Εκεί (στη Λάρισα) τους έκοψαν τα μαλλιά από τη ρίζα και τους πήραν όλα τα χρυσαφικά, που είχαν πάρει μαζί τους. Στη συνέχεια φορτώθηκαν στα τρένα με προορισμό τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Η βαρβαρότητα στο μεγαλείο της. 1.850 άτομα (γέροι, νέοι, μικρά παιδιά) εξοντώθηκαν στα γερμανικά στρατόπεδα. Επέστρεψαν 163, σημείο αναγνώρισης ο αριθμός στο χέρι τους. Το Άουσβιτς και το Μπίρκεναου χαραγμένα βαθιά και στην ψυχή τους.

Σήμερα οι ρωμανιώτες Εβραίοι της «μικρής μας πόλης» μετριούνται στα δάχτυλα. Είναι λιγότεροι από πέντε δεκάδες. Έτσι η πολυάριθμη και ευημερούσα (πριν το Ολοκαύτωμα) Ισραηλιτική Κοινότητα των Ιωαννίνων αποδεκατίστηκε.

ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

ΠΡΕΒΕΖΑ

Η Ισραηλιτική Κοινότητα της Πρέβεζας είχε σχετικά σύντομη ιστορία: Ιδρύθηκε το 1881, κυρίως από Εβραίους εμπόρους από την Αρτα. Οι περισσότεροι συνέχισαν να ασχολούνται και στην Πρέβεζα με το εμπόριο, κυρίως υφασμάτων και ψιλικών. Η Κοινότητα διέθετε δημοτικό σχολείο και Συναγωγή, ενώ λίγο έξω από την πόλη βρισκόταν και το εβραϊκό νεκροταφείο.

Οι περισσότεροι Εβραίοι κατοικούσαν σε συγκεκριμένη γειτονιά, υπήρχαν όμως και αρκετά σπίτια διάσπαρτα μέσα στην πόλη. Οι σχέσεις τους με τους Χριστιανούς συμπολίτες τους υπήρξαν πάντοτε αρμονικές, αφού και στο εμπόριο συνεργάζονταν, και τα εβραϊόπουλα, μετά το εβραϊκό δημοτικό, παρακολουθούσαν τα μαθήματα στο Γυμνάσιο της Πρέβεζας, που ήταν κοινό για όλους.

Συναγωγή Πρέβεζας 1932-1962.

Δυστυχώς η μοίρα τους δεν υπήρξε διαφορετική από των άλλων ομοθρήσκων τους της Ηπείρου. Όπως και στα

Ιωάννινα, έτσι και στην Πρέβεζα η 25^η Μαρτίου του 1944 σήμανε το τέλος της μικρής αλλά ανθηρής Κοινότητας. Πριν ακόμα καλά-καλά ξημερώσει, οι Γερμανοί, με άγρια κτυπήματα στις πόρτες και τα παράθυρα, ξύπνησαν τους Εβραίους και τους είπαν να ντυθούν, να πάρουν τα απαραίτητα και να βγουν στο δρόμο. Όταν βρέθηκαν έξω είχε αρχίσει να ξημερώνει. Τα γερμανικά φορτηγά ήταν σταθμευμένα κοντά στο Δικαστικό Μέγαρο και περίμεναν το ανθρώπινο φορτίο τους. Οι Εβραίοι επιβιβάστηκαν με θρήνους και ξεκίνησαν το μακρύ ταξίδι, που για τους περισσότερους θα ήταν χωρίς γυρισμό. Από τις 250 εκείνες ψυχές, οι 235 βρήκαν φρικτό τέλος στα ναζιστικά στρατόπεδα εξόντωσης. Μόνο 15 σώθηκαν.

ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΡΤΑΣ

ΣΤΗΝ ΑΡΤΑ ΜΕΝΕΙ ΜΟΝΑΧΑ Η ΜΝΗΜΗ

Οι Εβραίοι της Άρτας υπήρξαν κυρίως έμποροι. Πριν το 1940 (απογραφή 1939) ζούσαν περίπου 500 Εβραίοι στο κέντρο της πόλης, στο Τουρκοπαζάρο κοντά στο Φρούριο, στα «Εβραϊκά».

Ήλθε όμως το 1941 η Ιταλική Κατοχή. Κατά τη διάρκεια της, οι σχέσεις με τις Αρχές ήταν καλές και η ζωή των Εβραίων συνεχίστηκε σχεδόν ομαλά. Με τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, το Σεπτέμβριο του 1943, η Άρτα περιήλθε και αυτή στην κατοχή των Γερμανών. Η μοίρα των Εβραίων της πόλης έμελλε τώρα να ακολουθήσει εκείνη των άλλων ομοθρήσκων τους που είχαν πιαστεί. Ειδική αποστολή της Γκεστάπο κατέφθασε στην πόλη και προμηθεύτηκε από το Δημαρχείο ονομαστική κατάσταση των Εβραίων κατοίκων της με τις διευθύνσεις τους.

Τη νύχτα της 24^{ης} Μαρτίου 1944 περικύκλωσαν την εβραϊκή συνοικία της Άρτας και συνέλαβαν τα περισσό-

Μετά τον Πόλεμο, καθώς η Κοινότητα δεν υπήρχε πια για να το υπερασπιστεί, το εβραϊκό νεκροταφείο καταπατήθηκε εν μέρει και μεγάλο μέρος του καταστράφηκε ολοσχερώς. Ένα μικρό τμήμα του που είχε διασωθεί, παραχωρήθηκε τελικά στο Δήμο Πρέβεζας, ο οποίος με τη σειρά του το παραχώρησε στο Ι.Κ.Α., για την ανέγερση του κτιρίου που στεγάζει πλέον όλες τις υπηρεσίες του. Στις 10 και 11 Νοεμβρίου 2001, στο πλαίσιο εκδηλώσεων αφιερωμένων στη μνήμη των Εβραίων της πόλης, αναρτήθηκε στο κτίριο αυτό του Ι.Κ.Α. αναμνηστική μαρμάρινη πλάκα, που θυμίζει την αλλοτινή ύπαρξη αλλά και την τραγική κατάληξη της Κοινότητας.

τερα μέλη της Εβραϊκής Κοινότητας που τότε αριθμούσε 384 άτομα.

Όλοι οι συλληφθέντες οδηγήθηκαν γυμνοί και ανυπόδητοι, χωρίς να τους επιτραπεί να πάρουν μαζί τους ούτε χρήματα, ούτε τρόφιμα, στον τότε κινηματογράφο «Ορφεύς». Την επόμενη άρχισε η δι' αυτοκινήτων πορεία προς τα στρατόπεδα συγκεντρώσεως της Πολωνίας και της Γερμανίας, κυρίως προς το Άουσβιτς. Εκεί έγινε η σχετική διαλογή και αυτοί που θεωρήθηκαν ικανοί για εργασία μεταφέρθηκαν σε διάφορα στρατόπεδα εργασίας, ενώ οι άλλοι θανατώθηκαν ομαδικώς την 11^η Απριλίου 1944 σε θαλάμους αερίων. Από το 380 μέλη της Κοινότητας που απήχθησαν στη Γερμανία επέστρεψαν μόνο 30 και αυτοί μαζί με άλλους που είχαν διαφύγει τη σύλληψη αποτέλεσαν τη νέα Ισραηλιτική Κοινότητα Άρτας.

Σε έκθεση του Κανάρη Κωνσταντίνου, αμέσως μετά το Ολοκαύτωμα, αναφέρεται σχετικά με την Ισραηλιτική Κοινότητα Άρτας, ότι ο πληθυσμός ήταν μετά τον Πόλεμο 58 άτομα, από τους οποίους 24 είχαν επανέλθει από την ομηρία. Επίσης, από τις δύο Συναγωγές, η «Πουλιέζα», η οποία περιείχε σπουδαιότατη βιβλιοθήκη, καταστράφηκε ολοσχερώς, ενώ η «Γκρέκα» βρισκόταν σε κακή κατάσταση.

Η κοινοτική ζωή ήταν ανύπαρκτη, όπως επίσης και η περίθαλψη, ενώ δεν υπήρχαν καθόλου κατάστιχα. Στο νεκροταφείο, στο λόφο της Περάνθης, δε διασωζόταν κανένας τάφος. Λείψανα ημικατεστραμμένου μνημείου ήταν τα μόνα σημεία ότι κάποτε ήταν εκεί το εβραϊκό νεκροταφείο.

Οι νέες συνθήκες που επικράτησαν στην Άρτα μετά τον Πόλεμο και η δημιουργία του Κράτους του Ισραήλ, συνετέλεσαν στην αποχώρηση και των τελευταίων εβραϊκών οικογενειών από την πόλη της Άρτας, και από τότε δεν έχουν απομείνει πλέον από την άλλοτε ακμάζουσα Ισραηλιτική Κοινότητα παρά μόνο οι μνήμες.

Τιμώντας τη μνήμη των χαμένων πολιτών του, ο Δήμος Αρταίων ανήγειρε και αποκάλυψε, στις 4 Ιουλίου 2004, Μνημείο για τα θύματα του Ολοκαυτώματος.

Η κατεστραμμένη Συναγωγή «Πουλιέζα» της Άρτας (άποψη του γυναικωνίτη), το 1946.

Ο ΔΙΩΓΜΟΣ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΝΑΖΙ

Την παραμονή του πολέμου, η Ισραηλιτική Κοινότητα της Κέρκυρας αριθμούσε περίπου δύο χιλιάδες ψυχές που ζούσαν, στην πλειονότητά τους, στα στενοσόκακα ενός πραγματικού γκέτο, χρονολογούμενου από πεντακοσίων και πλέον ετών και όπου οι πιστοί είχαν στη διάθεσή τους τέσσερις συναγωγές. Η Κέρκυρα, με το ιδεώδες κλίμα, που απεκλήθη η Μικρή Παλαιστίνη, είχε γίνει το καταφύγιο για πολλούς Εβραίους που δραπέτευσαν από την ηπειρωτική Ελλάδα.

Οι Γερμανοί κατέλαβαν το νησί στις 27 Σεπτεμβρίου του 1943. Από τότε οι Εβραίοι γνώρισαν κάθε δυστυχία, όλη τη φρίκη της καταπίεσής. Δοκίμασαν κάθε ταπείνωση, κάθε προσβολή, κάθε εξευτελισμό. Οι Γερμανοί εμχανεύοντο το κάθε τι για να καταρρακώσουν το γόητρο των πλέον ευυπόληπτων προσώπων. Ο Αρχираββίνος Ιακώβ Ναχαμά, υποχρεούτο να στέκεται όρθιος στην είσοδο μιας αίθουσας λουτρού όπου ο Γερμανός διοικητής έπαιρνε το καθημερινό του μπάνιο. Έπρεπε επίσης να κρατά με σεβασμό στο χέρι του την πίπα και τα παπούτσια του διοικητή και να του τα προσφέρει όταν θα τελείωνε την μεγαλοπρεπή τουαλέτα του. Αυτού του είδους οι εξευτελισμοί συνηθίζονταν πολύ μεταξύ των Ναζιστών.

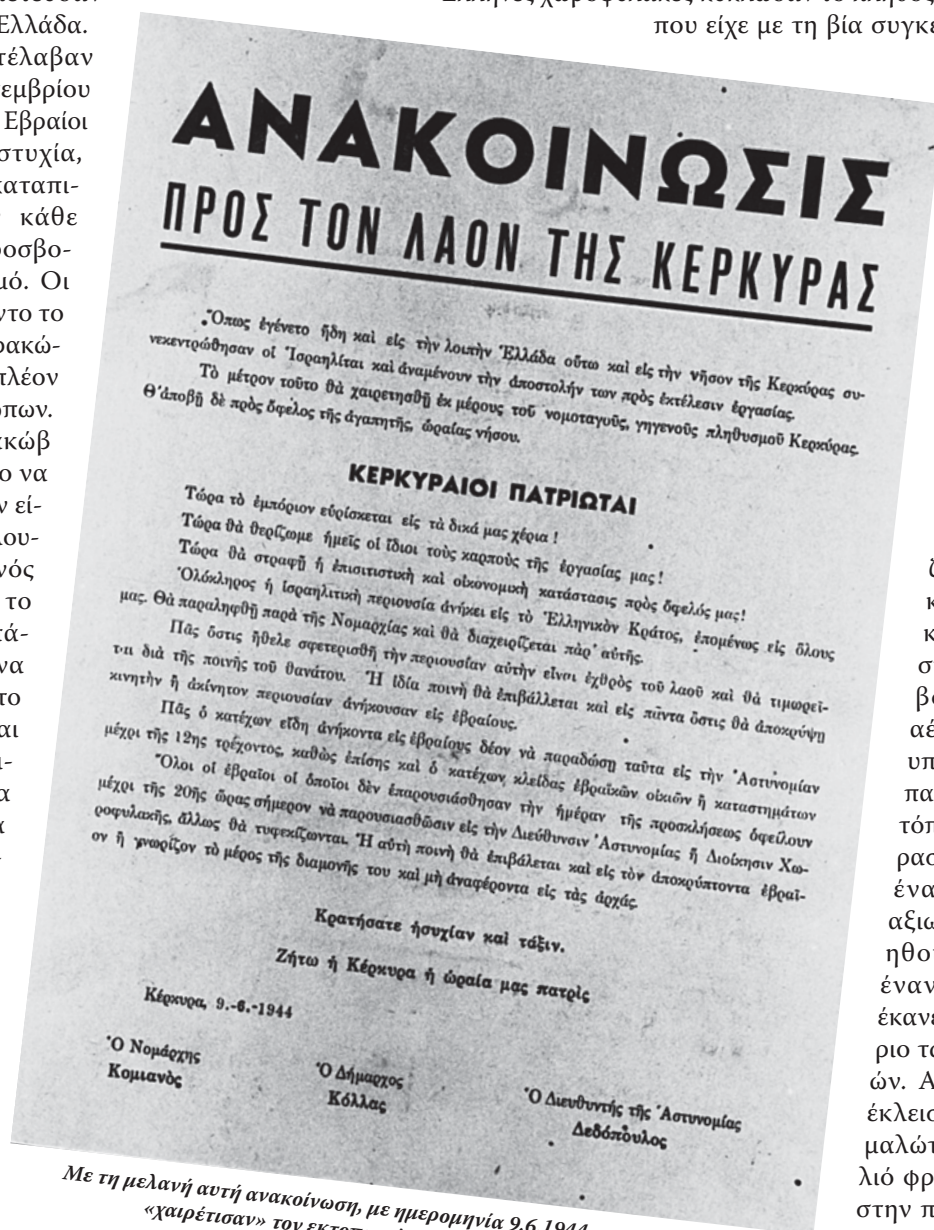
Παρά ταύτα, η εξολόθρευση των Εβραίων της Κέρκυρας δε συντελέστηκε την ίδια εποχή με τους ομοθρήσκους

τους της Ηπειρωτικής Ελλάδας. Καθυστέρησε μάλιστα κατά δύο μήνες. Οι δύο προδότες Ρεκανάτι έφθασαν στο νησί και χρησίμευσαν ως καθοδηγητές των Γερμανών. Στις 7 Ιουνίου 1944, ενώ οι Σύμμαχοι έμπαιναν θριαμβευτικά στη Ρώμη, η Γκεστάπο δεν εννοούσε να καταθέσει ακόμη τα όπλα. Έτσι κίνησε στην Κέρκυρα τη μηχανή του θανάτου. Παντού τοιχοκολλήθηκε η διαταγή: «Κάθε Εβραίος που παραμένει εκτός πόλεως πρέπει να επιστρέψει στο σπίτι του ως τις 8 Ιουνίου».

Την Παρασκευή, 9 Ιουνίου, στις 5 το πρωί, τα SS χτυπούσαν με ορμή όλες τις εβραϊκές πόρτες: όλοι στην Πλατεία Στρατού, χωρίς διάκριση, άνδρες, γυναίκες, παιδιά, γέροι, ανάπηροι, άρρωστοι, ακόμα και όσοι ψυχορραγούν. Έσπευσαν όλοι να υπακούσουν. Στις 6 το πρωί, SS και Έλληνες χωροφύλακες κύκλωσαν το πλήθος των Εβραίων που είχε με τη βία συγκεντρωθεί στη μεγάλη πλατεία.

Στις εννέα, αντήχησε το σήμα του συναγερμού: συμμαχικά αεροπλάνα υπερίπταντο της πόλεως.

Ενστικτωδώς οι Εβραίοι ζήτησαν να καταφύγουν κάπου. Ο σκοπός πυροβόλησε στον αέρα και τους υποχρέωσε να παραμείνουν επί τόπου. Όταν πέρασε ο κίνδυνος, ένας Γερμανός αξιωματικός, βοηθούμενος από έναν διερμηνέα, έκανε προσκλητήριο των οικογενειών. Αμέσως μετά, έκλεισαν τους αιχμαλώτους στο παλιό φρούριο, κοντά στην πλατεία, μέσα στην πιο απαίσια

Με τη μελανή αυτή ανακοίνωση, με ημερομηνία 9.6.1944, οι τοπικές Αρχές «χαιρέτισαν» τον εκτοπισμό των Εβραίων της Κέρκυρας.

στενότητα χώρου. Ο καθένας καλείτο, επί ποινή θανάτου, να αποθέσει μέσα σε ειδικά προετοιμασμένες βαλίτσες, ό,τι είχε στις τσέπες του: χαρτονομίσματα, χρυσάφι, ψαλίδια, ξυριστικές λεπίδες, καπνό, κ.λπ. Οι Γερμανοί πήραν τα κλειδιά των σπιτιών και αφαιρούσαν όσα έπιπλα έβρισκαν της αρεσκείας τους. Ό,τι απέμενε το έβγαλαν αμέσως σε δημοπρασία.

Ο διορισμένος δήμαρχος, που βρισκόταν επικεφαλής του Κερκυραϊκού Δήμου, εξεδήλωσε τη χαρά του. Σε λογύδριο που εξεφώνησε τότε, είπε ανάμεσα σ' άλλα. «Οι μεγάλοι μας φίλοι, οι Γερμανοί, ξεκαθάρισαν το νησί μας από την εβραϊκή πλεμπάγια. Στο εξής θα μπορούμε να τρώμε εμείς οι ίδιοι τη συγκομιδή των αγρών μας».

Διακόσιοι περίπου φυγάδες, οι περισσότεροι γυναίκες, κατόρθωσαν να φύγουν σε χωριά του εσωτερικού. Στις 11 Ιουνίου φόρτωσαν, πάνω σε μαούνες που τις έσερνε ένα καϊκι με μοτέρ, τριακόσιες γυναίκες. Και ώ, ειρωνεία, φρόντισαν να συνοδεύονται και από μερικές μαιές, ώστε να βοηθήσουν εκείνες που, κατά τη διαδρομή, ίσως θα κοιλοπονούσαν ή θα γεννούσαν. Η αποστολή τράβηξε κατά την Ηπειρωτική ακτή, έφθασε στην Ηγουμενίτσα κι από κει, με φορτηγά, στην Αθήνα.

Στις 14 Ιουνίου, μια δεύτερη ομάδα, που περιλάμβανε όλο τον άρρενα εβραϊκό πληθυσμό και τις υπόλοιπες γυναίκες, στοιβάχθηκε σε ζευγαρωτές μαούνες που τις έσερνε μηχανοκίνητο πλοιάριο. Η αποστολή έκανε «σκάλα» στη Λευκάδα. Οι κάτοικοι του νησιού υποδέχθηκαν τους αιχμαλώτους με αίσθημα βαθιάς συμπόνιας και ευγενούς αλληλεγγύης. Προσέτρεξαν από παντού φέρνοντας σούπα, ψωμί, φρούτα. Οι Γερμανοί εξανέστησαν. Ένας παπάς πλησίασε έναν αιχμάλωτο και του προσέφερε τσιγάρο. Γερμανός στρατιώτης που παρακολουθούσε τη σκηνή, πάτησε με τη μπότα του το τσιγάρο, υποχρέωσε τον Εβραίο να γονατίσει και, αφού στήριξε το πιστόλι του στο σβέρκο του, τον σκότωσε.

Οι εξόριστοι παρέμειναν δύο μέρες στη Λευκάδα. Στην Πάτρα, όπου τους πήγαν στη συνέχεια, ο Ερυθρός Σταυρός τους εφοδίασε με τρόφιμα και φάρμακα. Ένα μικρό πλοίο τους μετέφερε στον Πειραιά. Μόλις αποβιβάστηκαν, δάρθηκαν αγριότατα από τα SS, με τη δικαιολογία ότι δεν αποκαλύφθηκαν όσο θα έπρεπε γρήγορα στους – εν πολιτική

περιβολή – Γερμανούς αξιωματικούς. Τους αφαίρεσαν συστηματικά κάθε τι που ακόμη υπήρχε κρυμμένο στις τσέπες τους. Τους κράτησαν μερικές μέρες στο Χαϊδάρι. Στις 20 Ιουνίου, φορτώθηκαν στο σταθμό Λαρίσης σε βρωμερά βαγόνια για ζώα, ως και εβδομήντα άτομα σε κάθε όχημα. Στους χίλιους οχτακόσιους Κερκυραίους προσετέθη-

σαν, κάτω από τις ίδιες φρικτές συνθήκες, οι Εβραίοι αιχμάλωτοι που ήταν έγκλειστοι στο Χαϊδάρι. Ο αριθμός τους ανερχόταν σε 575 άτομα. Για μοναδικό εφόδιο έριξαν στους αναχωρούντες μερικά δεμάτια κρεμμύδια και τεύτλα, ούτε καν νερό.

Η αποστολή έφθασε στο Άουσβιτς στις 29 Ιουνίου, στις 11.30 το βράδυ. Μόλις κατέβηκαν από το τρένο, άρχισε αμέσως η διαλογή. Ρωτούσαν τον καθένα ηλικία και επάγγελμα. Οι Γερμανοί χρειάζονταν εργατικά χέρια και ήθελαν να χρησιμοποιήσουν το ανθρώπινο υλικό. Δεν έστελναν πια τους αιχμαλώτους τους με κλειστά μάτια στα κρεματόρια, εξαιρώντας, που και που, στην τύχη, κάποιες μονάδες. Διακόσιοι Κερκυραίοι εστάλησαν στα απολυμαντήρια κι από 'κει

στα εργοστάσια, στους δρόμους κ.λπ. Χίλιοι εξακόσιοι τράβηξαν κατευθείαν για τα κρεματόρια. Η ομάδα των Ελλήνων Εβραίων που τότε υπηρετούσε στους φούρνους, το λεγόμενο Ζόντερκομμάντο, δεν άγγιξε τα πτώματα των Κερκυραίων, ούτε και τα διάφορα αντικείμενα που είχαν ακόμα κρυμμένα. Ήταν κάτι σαν ταμπού, που τους ενέπνεε ένα πραγματικό αίσθημα ιεράς φρίκης.

Οι Κερκυραίοι που επέστρεψαν από την Πολωνία αφηγούνται πως, σε δεδομένη στιγμή, καμμία εκατοστή από όσους αποτελούσαν μέρος της φάλαγγας των εργαζομένων επελέγησαν για το κρεματόριο. Σ' αυτούς προστέθηκε μια ομάδα Τσιγγάνων, που είχαν κι αυτοί την ίδια τύχη. Όλοι τούτοι οι κολασμένοι βάδιζαν με τάξη, τραγουδώντας προς τις αίθουσες των αερίων. Όλοι γνώριζαν τί ακριβώς τους περίμενε και, δίχως δυνατή αντίσταση, υποτάσσονταν στη μοίρα τους. Ξάφνου, οι φύλακες πήραν μια αντίθετη διαταγή. Στροφή. Όλοι πίσω στο στρατόπεδο. Έτσι μερικοί από τους Κερκυραίους Εβραίους ξεγλίστρησαν, έστω και την τελευταία στιγμή, απά τα φρικτά κρεματόρια των Γερμανών.

Προπολεμική φωτογραφία της εβραϊκής συνοικίας της Κέρκυρας.

ΤΟ ΝΗΣΙ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΝ

Ενώ σε όλη την υπόλοιπη χώρα οι διώξεις και εκτοπίσεις Εβραίων διεξάγονταν από τους Γερμανούς αποτελεσματικά, η Ζάκυνθος αποτέλεσε μια μοναδική εξαίρεση. Δυο θαρραλέοι άνθρωποι, ο Μητροπολίτης του νησιού, Χρυσόστομος Δημητρίου και ο Δήμαρχος Ζακύνθου, Λουκάς Καρρέρ, πέτυχαν κάτι πρωτοφανές: θέτοντας την ίδια τους τη ζωή σε κίνδυνο, κατόρθωσαν να προστατέψουν ολόκληρο τον εβραϊκό πληθυσμό της Ζακύνθου από την τύχη των ομοθρήσκων τους σε άλλες περιοχές.

Στα τέλη του 1943, ο Γερμανός Διοικητής της Ζακύνθου, Μπέρενς, κάλεσε το Δήμαρχο στο γραφείο του και απαίτησε, υπό την απειλή όπλου, κατάλογο με τα ονόματα όλων των Εβραίων του νησιού. Ο Δήμαρχος και ο Μητροπολίτης, αντιλαμβανόμενοι το τι σήμαινε η εντολή αυτή, προσπάθησαν να κερδίσουν χρόνο, αλλά ο Διοικητής ήταν αμετακίνητος, καθώς είχε διαταγές από το Γενικό Αρχηγείο. Μετά από πολλή σκέψη, και παρ' ότι βρίσκονταν και οι ίδιοι σε θανάσιμο κίνδυνο, οι δύο άνδρες πήραν τη γενναία απόφαση να περιλάβουν στον κατάλογο μόνο τα εξής δύο ονόματα: Μητροπολίτης Ζακύνθου Χρυσόστομος και Δήμαρχος Ζακύνθου Λουκάς Καρρέρ.

Ο αείμνηστος Λ. Καρρέρ παραλαμβάνει, το 1978, το τιμητικό Δίπλωμα του «Δικαίου των Εθνών» του Yad Vashem.

Ο Γερμανός Διοικητής έμεινε άναυδος. Μαζί με ένα γράμμα του Μητροπολίτη προς τον ίδιο το Χίτλερ, στο οποίο αναλάμβανε αμέσως την ευθύνη για τη διαγωγή των Εβραίων του νησιού, τα δύο έγγραφα εστάλησαν στο Γενικό Αρχηγείο, όπου πρέπει να έκαναν έντονη εντύπωση, γιατί η διαταγή της σύλληψης όλων των Εβραίων ακυρώθηκε.

Παρ' όλ' αυτά, για κάθε ενδεχόμενο, οι Εβραίοι της Ζακύνθου διασκορπίστηκαν στα χωριά του νησιού, όπου χριστιανικές οικογένειες τους έκρυψαν και ανέλαβαν τη διατροφή τους. Χάρη στην επιρροή, το θάρρος και την αποφασιστικότητα των δύο ηγετών του νησιού καθώς και του ντόπιου πληθυσμού, οι 275 Εβραίοι της Ζακύνθου επέζησαν χωρίς ούτε μια απώλεια, από έναν πόλεμο που, σε πολλές άλλες περιοχές, εξολόθρευσε το σύνολο των ομοθρήσκων τους.

ΝΑΥΑΓΙΣΜΕΝΟΙ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Τις παραμονές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, οι Εβραίοι της Κρήτης δεν υπερέβαιναν τα 400 άτομα, η πλειονότητα των οποίων ήταν μετανάστες δεύτερης ή τρίτης γενιάς.

Όταν η μπότα του κατακτητή πάτησε σε ελληνικό έδαφος, ορισμένες εβραϊκές οικογένειες της ηπειρωτικής Ελλάδας, κρίνοντας την Κρήτη ως ασφαλέστερο μέρος, διέφυγαν στα Χανιά. Με το που κατέλαβαν οι Γερμανοί το νησί τουφέκισαν οχτώ Εβραίους του Ηρακλείου, αφού προηγουμένως είχαν βομβαρδίσει την ιστορική Συναγωγή της πόλης. Τα κοιμητήρια του Ηρακλείου, των Χανίων και του Ρεθύμνου συλήθηκαν και καταστράφηκαν. Όσες ταφόπετρες σώζονται σήμερα οφείλονται στο γεγονός ότι η «αισθητική επινοητικότητα» των Ναζί χρησιμοποίησε πολλές ταφόπετρες ως υλικό κατασκευής οχυρωματικών έργων.

Το πρωί της 20^{ης} Μαΐου 1944, σε κάθε εβραϊκό σπίτι παραδόθηκε, γραμμένη στα ελληνικά μια ειδική διαταγή: «Διά την μεταφοράν σας πρέπει μαζί με τους εις την οικογένειαν συγκαταλεγμένους εβραϊκής φυλής να ετοιμασθήτε αμέσως προς αναχώρησιν. Έχετε 45 λεπτά να ετοιμασθήτε. Εσείς και οι δικοί σας πρέπει να πάρετε μαζί σας:

- α) Όλα τα προσωπικά χαρτιά.
- β) Όλα τα κοσμήματα και άλλα πράγματά σας αξίας.
- γ) Σημειώσεις περί τραπεζικών πιστώσεων, συμμετοχής εις οικονομικές επιχειρήσεις, περί γαιοκτησίας κ.λπ.
- δ) Κουβέρτες, φορέματα και ρούχα, καθώς και πρόχειρα τρόφιμα διά ημέρες. Το συνολικόν βάρος αυτών των πραγμάτων οφείλει να μην υπερβαίνει τα 50 κιλά».

Τη νύχτα της ίδιας ημέρας συνελήφθησαν 314 Εβραίοι στα Χανιά και 26 στο Ηράκλειο, οι οποίοι κρατήθηκαν στις φυλακές της Αγυιάς, μέχρι τις 3 Ιουνίου. Στις 4 Ιουνίου με στρατιωτικά αυτοκίνητα τους μετέφεραν μέσω Ρεθύμνου στο Ηράκλειο, όπου κρατήθηκαν στις φυλακές του φρουρίου Μακάσι. Φημολογείται ότι μόνο δύο Εβραίοι γλίτωσαν τη σύλληψη κι αυτό διότι τους έκρυψαν χωρικοί στον Κίσσαμο.

Ο κρητικός λαός συμπαραστάθηκε με κάθε μέσο στους δοκιμαζόμενους συμπατριώτες του. Οι Ναζί ωστόσο είχαν τον τελευταίο λόγο. Το απόγευμα της 7^{ης} Ιουνίου οι 340 Εβραίοι με ξύλο και οδυμούς επιβίβστηκαν από το λιμάνι της Σούδας, μαζί με 48 Έλληνες αντάρτες και 112 Ιταλούς που πρόσκεινταν στους Συμμάχους, στο μοιραίο φορτηγό ατμόπλοιο, το οποίο όταν νηολογήθηκε στην Αγγλία το 1907, έφερε το όνομα "Hollywood", ενώ μετονομάστηκε σε «Τάναϊς» το 1935, όταν πέρασε σε ελληνικά χέρια.

Ακολουθώντας την τακτική του νυχτερινού πλου, το πλοίο απέπλευσε μετά τη δύση του ήλιου συνοδευόμενο από δύο μικρά καταδιωκτικά σκάφη και το εξοπλισμένο ιστιοφόρο «Ηρα», με προορισμό το λιμάνι του Πειραιά.

Ο απόπλους της νηοπομπής τοποθετείται τις 8.32 μ.μ. Η πορεία που ακολούθησε η νηοπομπή ήταν προς βορρά και προφανώς είχε κατεύθυνση προς το στενό Σαντορίνης και Φολεγάνδρου. Εάν έφθανε στο σημείο αυτό, θα έστρεφε βορειοδυτικά και, μέσα από τα νησιά των Νότιων

Εγγραφο No 781/41, 4.8.1941: Εντολή των Γερμανικών Αρχών Κατοχής για την καταγραφή του εβραϊκού πληθυσμού της Κρήτης. Μετάφραση του εγγράφου από το Δήμο Χανίων. (Ιστορικό Αρχείο Κρήτης).

Χανιά. Προπολεμική φωτογραφία της οικογένειας Ιωσήφ Βεντούρα.

«Τάναϊς» τέσσερις τορπίλες και αμέσως μετά καταδύθηκε στα 80 αγγλικά πόδια (24,38 μέτρα). Δύο λεπτά αργότερα, δύο από τις τέσσερις τορπίλες χτύπησαν το σκάφος και ακολούθησαν ισάριθμες εκρήξεις.

Τη στιγμή εκείνη το πλοίο βρισκόταν 23 μίλια βορειοανατολικά του Ηρακλείου. Τα επόμενα 45 λεπτά τέσσερις ακόμη εκρήξεις ακούστηκαν και το πλοίο βυθίστηκε παίρνοντας μαζί του εκατοντάδες ανθρώπινες ζωές. Το σημείο 35°53' βόρειο και 25°11' ανατολικό του Κρητικού πελάγους έμελε να γίνει ο υγρός τάφος τόσων αθώων θυμάτων. Το ατμόπλοιο «Τάναϊς» βρισκόταν πλέον στο βυθό, σε βάθος 1.858 μέτρων.

Μετά το Ολοκαύτωμα, στο νησί επέστρεψαν λίγοι μόνον Εβραίοι. Το 1956 υπήρχαν μόνο 2 οικογένειες στα Χανιά, αργότερα κανένα. Ο φιλέρευνος επισκέπτης που θα αναζητήσει ίχνη εβραϊκής παρουσίας στις περιπλανήσεις του μάλλον θα απογοητευτεί, με φωτεινή εξαίρεση τη Συναγωγή των Χανίων, που αναστηλώθηκε το 1999 και έκτοτε λειτουργεί κατά τις εβραϊκές γιορτές, αλλά κυρίως ως πολιτιστικό κέντρο.

Ο ραββίνος Χανίων Εβλαγόν

Κυκλάδων θα κατευθυνόταν προς τον τελικό προορισμό της, τον Πειραιά.

Το ατμόπλοιο «Τάναϊς» εντοπίστηκε από το αγγλικό υποβρύχιο Vivid στις 2.31 π.μ. της 9^{ης} Ιουνίου, όταν πλέον η νηοπομπή βρισκόταν στον τομέα περιπολίας του. Εκείνο το βράδυ η θάλασσα ήταν ήσυχη. Στις 3.12 π.μ. το υποβρύχιο βρέθηκε στην κατάλληλη θέση επιθέσεως. Η απόστασή του από τον στόχο του υπολογίζεται μεταξύ 2.000 – 2.700 μέτρων. Από περισκοπικό βάθος εξαπέλυσε εναντίον του

ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΡΟΔΟΥ

ΤΟ ΤΡΑΓΙΚΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ

Από το Σεπτέμβριο του 1943 μέχρι τον Ιούλιο του 1944, ενώ στην υπόλοιπη Ελλάδα οι Γερμανοί συνελάμβαναν και εκτόπιζαν τους Εβραίους, στη Ρόδο δεν πάρθηκε κανένα μέτρο εναντίον τους. Αυτό καθυσχάσε τους αρχικούς τους φόβους και

έδωσε στα περισσότερα μέλη της εβραϊκής κοινότητας μια απατηλή εντύπωση ηρεμίας και ελπίδας ότι τίποτα σοβαρό δεν επρόκειτο να συμβεί. Μερικοί μόνο νεαροί Εβραίοι τόλμησαν, με ετοιμόρροπες βάρκες και μεγάλο κίνδυνο της ζωής τους, να αποδράσουν προς τα παράλια της Τουρκίας. Όλοι οι άλλοι περίμεναν και ήλπιζαν. Η μεγαλύτερη έγνοια τους ήταν οι συνεχείς αεροπορικοί βομβαρδισμοί των Συμμάχων, που παρ' όλο που είχαν στόχο το λιμάνι, πολλές φορές είχαν προκαλέσει θύματα και μεταξύ του άμαχου πληθυσμού, καθώς και τεράστιες ζημιές.

Οι Ναζί προετοίμαζαν εν τω μεταξύ το εγκληματικό τους σχέδιο για τον εκτοπισμό και την εξόντωση. Γύρω στα μέσα Ιουλίου του 1944, μια διαταγή της Γερμανικής Διοίκησης επέβαλλε στους Εβραίους να διαμένουν αποκλειστικά στην πόλη της Ρόδου ή στα χωριά Τριάντα, Κρεμαστή και Βιλλανόβα (σημερινό Παραδείσι), ακριβώς δηλαδή εκεί που είχαν καταφύγει για να γλυτώσουν από τους βομβαρδισμούς, σε απόσταση όχι μεγαλύτερη από δώδεκα χιλιόμετρα από την πόλη.

Μερικές μέρες αργότερα, στις 18 Ιουλίου, ένας Γερμανός αξιωματικός εμφανίστηκε στην κατοικία του Προέδρου της Κοινότητας, για να του διαμηνύσει, ότι, σύμφωνα με διαταγή του Γερμανού Διοικητή, όλοι οι άρρενες Εβραίοι από 16 ετών και πάνω έπρεπε να παρουσιαστούν την επομένη στο παλιό αρχηγείο της Ιταλικής Αεροπορίας, έχοντας μαζί τους τις ταυτότητές τους και τις άδειες εργασίας τους. Με το τέχνασμα αυτό, τους έκαναν

*Η παλαιά εβραϊκή συνοικία της Ρόδου
σήμερα έχει ονομαστεί Πλατεία Εβραίων Μαρτύρων.*

να πιστέψουν ότι σκοπός της συγκέντρωσης θα ήταν να τους στείλουν σε καταναγκαστικά έργα. Την επομένη το πρωί ήταν όλοι εκεί, με τα χαρτιά τους ανά χείρας. Δύο αξιωματικοί των SS, σταλμένοι από το «Κομμάντο Ρόζενμπεργκ», που είχε έδρα του την Αθήνα, μπήκαν στην αίθουσα, συνοδευμένοι από το διερμηνέα τους, που μιλούσε ισπανό-εβραϊκά. Με τη βαναυσότητα που τους χαρακτήριζε και με τις φοβερότερες απειλές, άρπαζαν από τα χέρια των Εβραίων τα χαρτιά τους, αφήνοντάς τους να αναρωτιούνται τι πρόκειται να τους συμβεί. Ανατέθηκε στον πρόεδρο της Κοινότητας να ειδοποιήσει τις γυναίκες, ότι έπρεπε, μέσα στις επόμενες 24 ώρες, να έρθουν να βρουν τους άντρες τους, επί ποινή τουφεκισμού για όσες δεν υπακούσουν. Έπρεπε να κουβαλήσουν μαζί τους όλα τους τα υπάρχοντα: κοσμήματα, λίρες, χαρτονομίσματα, καθώς και μερικά προσωπικά είδη και λίγα τρόφιμα.

Με τη σύγχυση και την άγνοια που τις διακατείχε, οι γυναίκες δεν μπορούσαν παρά να υπακούσουν στις διαταγές που τους είχαν δοθεί. Στις 20 Ιουλίου, σχεδόν όλοι οι Εβραίοι της Ρόδου, άντρες, γυναίκες, παιδιά, βρέφη, γέροι, ασθενείς και ανάπηροι είχαν πιαστεί και κρατούνταν σ' αυτό το αυτοσχέδιο στρατόπεδο συγκέντρωσης. Το διαβολικό σχέδιο των Ναζί προχωρούσε.

Πρέπει εδώ να αναφερθεί η έξοχα ανθρωπιστική στάση

του Τούρκου Προξένου, Σελαχεττίν Ουλκουμέν, ο οποίος παρενέβη για να σώσει, όχι μόνο άτομα τουρκικής υπηκοότητας, αλλά και οικογένειες ολόκληρες, έστω και με τις πιο αδύναμες αποδείξεις τέτοιας υπηκοότητας. Κατάφερε έτσι να αποσπάσει από τα νύχια των Ναζί περίπου σαράντα Εβραίους, που αλλιώς θα είχαν οδεύσει προς ένα σίγουρο θάνατο. Για την πράξη του αυτή τιμήθηκε μεταπολεμικά με το τίτλο του «Δικαίου των Εθνών», από το Γιάντ Βασέμ.

Έχοντας μαντρώσει έτσι όλους τους Εβραίους, οι

Γερμανοί άρχισαν, με απίστευτη κτηνωδία, να τους αποσπούν ό,τι είχαν επάνω τους: Τα κοσμήματα που φορούσαν οι γυναίκες, μέχρι και τις βέρες τους έβγαλαν από τα δάχτυλα χωρίς καμία λύπηση. Με την παραμικρή ένδειξη δισταγμού έπεφταν βροχή οι κλωτσιές και τα χτυπήματα, όπως και οι απειλές για εκτέλεση. Οι Γερμανοί τα έριχναν όλα σε μεγάλα σακιά που είχαν φέρει μαζί τους.

Αμέσως μετά τους υποχρέωσαν να κατέβουν στο υπόγειο του κτιρίου, όπου παρέμειναν χωρίς τροφή. Στο διάστημα αυτό, τα σπίτια που οι Εβραίοι είχαν βιαστικά εγκαταλείψει, λεηλατήθηκαν. Η Ιταλική Πολιτική Διοίκηση υποχρεώθηκε να εκδώσει ένα διάταγμα, σύμφωνα με το οποίο όλα τα εβραϊκά ακίνητα και κινητά περιουσιακά στοιχεία κατάσχονταν υπέρ του Ιταλικού Κράτους.

Το μεσημέρι της Κυριακής 23 Ιουλίου ήρθε η διαταγή για αναχώρηση. Μία ατελείωτη ουρά Εβραίων ξεκίνησε. Ήταν περισσότεροι από 1.600, άντρες, γυναίκες, παιδιά και ηλικιωμένοι. Μερικοί έσερναν πίσω τους τα θλιβερά υπάρχοντά τους, άλλοι τα κουβαλούσαν στην πλάτη. Για τους πιο αδύναμους, ακόμα και αυτό ήταν δύσκολο και αναγκάστηκαν να αφήσουν ακόμη και εκείνα τα λίγα που είχαν πιστέψει ότι θα μπορούσαν να σώσουν. Όσοι δεν περπατούσαν αρκετά γρήγορα, δέχονταν χτυπήματα με τους υποκόπανους από τα όπλα των φρουρών, που ακολουθούσαν τη φάλαγγα με τις ξιφολόγχες εφ' όπλου και με άγρια λυκόσκυλα. Πέρασαν έτσι μέσα από την πόλη, με τα κεφάλια χαμηλωμένα, αφού τους είχε απαγορευτεί ακόμα και να κοιτάζουν. Οι δρόμοι ήταν έρημοι, αφού οι Γερμανοί είχαν φροντίσει να χτυπήσει ο συναγερμός για αεροπορική επιδρομή. Φτάνοντας στο λιμάνι, στοιβάχτηκαν σε τρία παμπάλαια εμπορικά πλοία, που κανονικά

μετέφεραν κάρβουνο. Εκείνη τη θλιβερή μέρα του καλοκαιριού του 1944, η παρουσία των Εβραίων, που μετρούσε τόσους αιώνες στο νησί, τερματίστηκε.

Ο πλους από τη Ρόδο στον Πειραιά ήταν φρικτός. Η ζέστη ήταν ανυπόφορη και τα πλοiάρια ήταν τόσο γεμάτα, που όσοι είχαν την ατυχία να είναι κλεισμένοι στα αμπάρια, δεν μπορούσαν να βγουν ούτε για μια ανάσα. Επτά άτομα πέθαναν στη διάρκεια του ταξιδιού και τα πτώματά τους πετάχτηκαν στη θάλασσα. Έφτασαν στον Πειραιά στις 31 Ιουλίου 1944 και οδηγήθηκαν αμέσως στο Χαϊδάρι. Εκεί υπέστησαν αφάνταστους εξευτελισμούς και ταλαιπωρίες. Ο Ερυθρός Σταυρός δεν μπόρεσε να τους παράσχει νερό και φαγητό, παρά μόνο 36 ώρες μετά την άφιξή τους. Οι γυναίκες χωρίστηκαν από τους άντρες. Τις ξεγύμνωσαν με τον πιο βάρβαρο τρόπο, για να σιγουρευτούν ότι δεν είχαν επάνω τους άλλα κοσμήματα. Όποια προσπαθούσε να καλυφθεί από ντροπή, τη χαστούκιζαν ανελέητα. Ακόμα, προφανώς για να τους σπάσουν το ηθικό, άντρες, γυναίκες και παιδιά δέρνονταν και βασανίζονταν άγρια, μερικές φορές μέχρι θανάτου. Στις τρεις ημέρες που έμειναν στο στρατόπεδο οι Εβραίοι της Ρόδου άφησαν άλλους δέκα νεκρούς.

Στις 3 Αυγούστου, αφού οι Γερμανοί τους αφαίρεσαν

τα χρυσά δόντια και τα γυαλιά, τους φόρτωσαν σε βαγόνια για κτήνη, 65 άτομα στο καθένα, σφραγίζοντας τις πόρτες τους. Η αποστολή αυτή ήταν η τελευταία αποστολή Εβραίων από την Ελλάδα. Το ταξίδι μέχρι την Πολωνία κράτησε δεκατρείς ημέρες. Στη διάρκειά του άλλα 100 περίπου άτομα πέθαναν και τα πτώματά τους πετάχτηκαν στα χωράφια κατά μήκος της γραμμής. Έφτασαν στο Άουσβιτς στις 16 Αυγούστου και, μετά από τη φοβερή «σελεξιόν», περίπου 1.200 από αυτούς, όσοι δηλαδή κρίθηκαν πολύ αδύναμοι για εργασία, στάλθηκαν απευθείας στους θαλάμους αερίων και τα κρεματόρια. Οι υπόλοιποι στάλθηκαν για βαρειά εργασία σε λατομεία, ανθρακωρυχεία και σιδηροδρομικές γραμμές. Οι γυναίκες υπέστησαν βιασμούς, στερώσεις και απάνθρωπα πειράματα, χωρίς κανένα οίκτο.

Παρ' όλο το σύντομο χρονικό διάστημα παραμονής τους στο στρατόπεδο, οι περισσότεροι πέθαναν από τις κακουχίες, την εξάντληση και τις αρρώστιες. Μόνο 150 περίπου από αυτούς, 120 γυναίκες και 30 άντρες, γλίτωσαν το θάνατο, από σύνολο 1.700. Ακόμη και μετά την απελευθέρωσή τους από τα Συμμαχικά στρατεύματα, πολλοί, που είχαν μεταβληθεί κυριολεκτικά σε ζωντανούς σκελετούς, πέθαναν από την εξάντληση.

■ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΩ

Η ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ ΣΥΛΛΗΨΗ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΚΩ ΣΤΙΣ 23 ΙΟΥΛΙΟΥ 1944

Το 1912 οι Ιταλοί κατέλαβαν τα Δωδεκάνησα. Μεταξύ των ετών 1918-1923 Εβραίοι από την Ανατολία και τη Ρόδο εγκαταστάθηκαν στην Κω και η Κοινότητά τους έφτασε να αριθμεί, λίγο πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, 166 άτομα. Ελάχιστοι μετανάστευσαν στη Νότια Αμερική και Νότια Αφρική. Οι περισσότεροι ευημερούσαν στο νησί ασχολούμενοι, δίχως να εμποδίζονται από τους Ιταλούς, με το εμπόριο υφασμάτων, τροφίμων, ψιλικών και άλλων αγαθών καθώς και με την εξαγωγή σταφυλιών και σταφίδας στην Αίγυπτο και στην Ευρώπη.

Στις 3 Οκτωβρίου του 1943 οι Γερμανοί κατέλαβαν το νησί. Μια περίοδος τρομοκρατίας και βαρβαρότητας αρχίζει. Έτσι το καλο-

καίρι της επόμενης χρονιάς κοντά στα τόσα δεινά ένα ακόμη συνταραχτικό γεγονός θα προστεθεί: η δραματική σύλληψη, μεταφορά κι εξόντωση των Εβραίων της Κω στο Άουσβιτς. Δύο φορές, τον Ιούνιο του '44, ο Γερμανός στρατιωτικός διοικητής του νησιού, συντ/ρχης Ruf (αυστριακής καταγωγής και κρυφός αντιναζί), θα θέσει στον Ιταλό διοικητή της Αστυνομίας, υπομοίραρχο Dante Zucchelli (αντιφασίστα και κρυφό συνεργάτη των συμμαχικών δικτύων κατασκοπείας, που παντρεύτηκε, μάλιστα Ελληνίδα από την Κω), το αμείλιχτο ερώτημα αν υπάρχει ο κατάλληλος χώρος για μια ενδεχόμενη συγκέντρωση των Εβραίων και θα πάρει την απάντηση ότι «ο χώρος θα εξευ-

ρεθεί». Με τον τρόπο αυτό ο Ruf σαν να προειδοποιούσε τους ανυποψίαστους Εβραίους του νησιού για τη λαίλαπα που σε λίγο θα ξεσπούσε σε βάρος τους, γιατί ο Zucchelli χωρίς να χάσει καιρό έσπευσε να ενημερώσει σχετικά τον πρόεδρο της Ισραηλιτικής Κοινότητας Χαΐμ Μενασέ, να του επι-

Παλαιοί τάφοι του εβραϊκού νεκροταφείου Κω.

σημάνει πόσο δυσμενής ήταν η θέση των ομοθρήσκων του και να του υποδείξει πώς πρέπει να φύγουν το συ-

ντομότερο από το νησί για να σώσουν τις ζωές τους. Ο Zucchelli, άλλωστε, ήταν αποφασισμένος να χορηγήσει τους Εβραίους πλαστά έγγραφα, από τα οποία να προκύπτει η τουρκική τους ιθαγένεια, ελπίζοντας έτσι ότι θα έσωζε όσο γινόταν περισσότερους. (Ως γνωστόν η Τουρκία δεν είχε μπει στον πόλεμο κατά της Γερμανίας και καθώς ήταν ουδέτερη χώρα, οι υπήκοοί της προστατεύονταν από τις Δυνάμεις Κατοχής).

Την Κυριακή, 23 Ιουλίου 1944, εστάλη στην Κω από τη Γερμανική Διοίκηση των Ταγμάτων Ασφαλείας και Αστυνομίας Ελλάδος το ακόλουθο τηλεγράφημα: «Ο διοικητής της Αστυνομικής Ασφάλειας Ελλάδας σκοπεύει την απέλαση των Εβραίων από το νησί. Για να διεκπεραιωθεί (η απέλαση) από τη μυστική αστυνομία, η στρατιωτική εξουσία οφείλει να παράσχει υποστήριξη. Όλοι οι Εβραίοι κάθε φύλου και ηλικίας πρέπει να συλληφθούν και να ετοιμαστούν για μεταφορά. Η απέλαση θα γίνει διά θαλάσσης. Ως αποσκευές μπορούν να πάρουν μαζί τους κουβέρτες και τρόφιμα, επειδή δεν επαρκεί ο προς διάθεση χώρος μεταφοράς. Όλη η περιουσία των Εβραίων περιέρχεται στο ιταλικό κράτος. Κατά τη σύλληψη πρέπει ν' αποφευχθούν λεηλασίες, κακοποιήσεις και τουφεκισμοί. Επίσης πρέπει να γίνει το παν ώστε η διάθεση και η στάση των πολιτών να μην επηρεαστεί δυσμενώς εναντίον μας. Εξαιρούνται οι Εβραίοι με τουρκική υπηκοότητα».

Ακολούθησε σύσκεψη στο Δημαρχείο της Κω, στην οποία παρέστησαν από γερμανικής πλευράς ο στρατιωτικός διοικητής του νησιού συντ/ρχης Ruf με τον διερμηνέα του Kolmann, ο διοικητής του 10^{ου} Τάγματος, που είχε έδρα του την πόλη της Κω, ταγμα/ρχης Müller και ο διοικητής της Γερμανικής Στρατιωτικής Αστυνομίας. Από ιταλικής πλευράς παρέστησαν ο Delegato (πολιτικός διοικητής) της Κω, Carlo Giannazzi, ο Podestà (διορισμένος δήμαρχος) της πόλης, Luigi Pistone, και ο διοικητής της Αστυνομίας, υπομ/ρχος Dante Zucchelli. Κατά τη σύσκεψη ο Ruf δήλωσε στους παρευρισκόμενους ότι έφθασε η διαταγή της συγκέντρωσης των Εβραίων και έδωσε εντολή στον ταγμα/ρχη Müller να κάνει τις συλλήψεις και να συναθροίσει τους Εβραίους στο διοικητικό μέγαρο. Έδωσε επίσης εντολή στον Zucchelli να μην προβάλει εμπόδια στη σύλληψη, στον δε Giannazzi να φροντίσει για τη χορήγηση φαγητού στους κρατούμενους, μέχρις ότου δοθούν νεότερες οδηγίες.

Έτσι έμειναν τα πάντα στα χέρια του σκληρού ταγμα/ρχη Müller, που άρχισε την επιχείρηση της σύλληψης των Εβραίων στις 3μ.μ. με μπλόκο που έκανε στα σπίτια, στον κινηματογράφο, μέσα κι έξω από την πόλη, παντού όπου υπήρχαν Εβραίοι. Συνελήφθησαν συνολικά 104 άτομα, που οδηγήθηκαν κατατρομαγμένα στο Διοικητήριο. Εκεί τους έκαναν σωματική έρευνα και τους υποχρέωσαν να παραδώσουν τα κοσμήματά τους. Επέτρεψαν μόνο σε Κώους να τους φέρουν λίγο φαγητό και μερικά κλινοσκεπάσματα.

Τα σπίτια και τα έπιπλα, οι οικοσκευές και τα κοσμήματα καθώς και τα καταστήματα με τα υφάσματα και τα άλλα εμπορεύματα κλείστηκαν από τους Γερμανούς και μια θυροκολλημένη διαταγή πάνω σε αυτά απαγόρευε τη είσοδο στους κατοίκους με την απειλή του θανάτου. Όλη

η κινητή περιουσία των Εβραίων περιήλθε αμέσως στα χέρια των Γερμανο-Ιταλών.

Ο Zucchelli εργάστηκε τη νύχτα της Κυριακής και της Δευτέρας, για να ετοιμάσει τα έγγραφα, που θα πιστοποιούσαν την τουρκική ιθαγένεια πολλών Εβραίων με σκοπό τη σωτηρία τους. Ήδη ανάμεσα στους Εβραίους υπήρχαν και 6 άτομα, που είχαν την τουρκική υπηκοότητα: η Τζουλιέττα, σύζυγος του Μωϋς Μενασέ, η Καντιέ, σύζυγος του Αλμπέρτο Φράγκο, μια κυρία με το όνομα Τζιμπούλ και τρεις άλλοι, των οποίων τα ονόματα δεν διασώθηκαν. Ο Zucchelli υπενθύμισε στον αρμόδιο Γερμανό αστυνόμο ότι ανάμεσα στους συλληφθέντες υπήρχαν αρκετοί με τουρκική ιθαγένεια και ότι θα έπρεπε να εξετασθεί η περίπτωση τους.

Αυτός ειδοποίησε σχετικά τον ταγμα/ρχη Müller, που έδωσε διαταγή να συγκεντρωθούν όλοι οι Εβραίοι στην αίθουσα του δικαστηρίου, που βρισκόταν μέσα στο Διοικητήριο, και να εξεταστεί ο φάκελός τους. Πράγματι την Τρίτη 25 Ιουλίου, στις 9 το πρωί, κατέφτασε ο διοικητής της Γερμανικής Αστυνομίας στην αίθουσα του δικαστηρίου και άρχισε να διαβάσει τον κατάλογο με τα ονόματα των Εβραίων. Στην αρχή διάβασε τα ονόματα των 6 που είχαν πραγματικά την τουρκική υπηκοότητα. Μόλις όμως διάβασε και ονόματα των άλλων, τους οποίους ο Zucchelli συμπεριέλαβε στον κατάλογο εκείνων που θα εφοδίαζε με πλαστά διαβατήρια, μερικές κοπέλλες με κραυγές αλλοφροσύνης διαμαρτυρήθηκαν: «Η όλοι ή κανένας!». Τότε ο Γερμανός θυμωμένος βγήκε από την αίθουσα λέγοντας: «Φτάνει! Τα 6 άτομα είναι ελεύθερα και μπορούν να φύγουν. Οι υπόλοιποι θα μείνουν εδώ». Ο Zucchelli τον πλησίασε και του συνέστησε να σκεφτεί καλά πριν πάρει απόφαση, που μπορούσε ν' αποδειχθεί λανθασμένη και ο Γερμανός του απάντησε πως θ' αποφασίσει τελικά ο ταγμα/ρχης Müller. Η προσπάθεια του Zucchelli να δει τον Müller δεν πέτυχε. Ο Γερμανός ταγματάρχης είχε ήδη κρίνει την τύχη των Εβραίων της Κω. Θα άφηνε ελεύθερους τους 6 και τους υπόλοιπους 98 θα τους εκτόπιζε στο Άουσβιτς.

Έτσι το απόγευμα της Τρίτης 25 Ιουλίου οι Εβραίοι ο ένας, πίσω από τον άλλο, σκυφτοί και συντετριμμένοι, μεταφέρθηκαν με συνοδεία στρατιωτικής φρουράς από το δικαστήριο στο λιμάνι – απόσταση 300 περίπου μέτρα. Οι Κώοι έντρομοι παρακολουθούσαν από μακριά τα αργά και δειλά βήματα των συμπολιτών τους, χωρίς να είναι σε θέση να βοηθήσουν, ούτε ακόμη και να τους αποχαιρετήσουν. Δεν γνώριζαν άλλωστε πού τους πήγαιναν και ποια τύχη τους περίμενε. Οι Εβραίοι «στοιβάχθηκαν» σ' ένα φορτηγό πλοίο που κατευθύνθηκε στη Σάμο, όπου υπήρχαν κι άλλα πλοία κατάφορτα με Εβραίους της Ρόδου. Όλοι μαζί προωθήθηκαν στον Πειραιά και από εκεί σιδηροδρομικώς συνέχισαν το ταξίδι προς τους θαλάμους αερίων του Άουσβιτς. Ας σημειωθεί ότι η αποστολή των Εβραίων της Ρόδου και της Κω ήταν από τις τελευταίες που έφταναν στον τόπο του μαρτυρίου. Ένα μήνα αργότερα έφευγε από την Κω ο Γερμανός στρατιωτικός διοικητής Ruf. Τον αναπλήρωνε ο ταγμα/ρχης Heinemeier, που παρέδωσε το νησί στον Ιερό Λόχο και στους Άγγλους συμμάχους την 8^η Μαΐου του 1945.

«ΔΙΚΑΙΟΙ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ»

Κατάσταση Ελλήνων Χριστιανών τιμηθέντων με τον τίτλο του «Δικαίου των Εθνών» του Ιδρύματος για τη Διατήρηση και Διαιώνιση της Μνήμης Ηρώων και Μαρτύρων του Ολοκαυτώματος «Γιαντ Βασέμ» της Ιερουσαλήμ:

Αγγελόπουλος Γιώργος 1997, Αγγελοπούλου Παρασκευή 1997, Αγκιάδου Μακρίνα 1995, Αναγνωστόπουλος Κωνσταντίνος 1988, Αναγνωστοπούλου Αγγελική 1990, Ανδριοπούλου Νίτσα και Ιωάννης 1994, Αξίουπουλος Πέτρος 1995, Αποστολόπουλος Τηλέμαχος 1997, Αποστολοπούλου Τούλα, Βαμβακάρης Ιωάννης και Φρόσω 1994, Βασάτης Αναστάσιος 1989, Βασιλειάδης Γρηγόρης 1998, Βεζερίδη Παναγιώτης και Αικατερίνη 1997, Βέλλιου (Πατσουράκη) Αλίκη και Γιάννης 1995, Βλαστάρης Δημήτριος 1969, Βουδούρογλου Μαρία και Αντώνης 1994, Βρανόπουλος Δημήτριος 1969, Γενάδιος Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης 1969, Γεωργιάδου Ευαγγελία 1986, Γιαννοπούλου Ηλίας και Πόπη 1971, Γιαννοπούλου Ντίνα (Μελπομένη) 1995, Γκοτζιλη Αναστασία 1990, Γλύκας Μιχαήλ 1969, Γοργίας Λεωνίδας και Δέσπω 1989, Δαμασκηνός Αρχιεπίσκοπος 1969, Διαμαντής Σταύρος 1987, Εβερτ Αγγελος 1969, Εφραίμογλου Αθανάσιος 1985, Ζάννας Δημήτρης 1989, Ζερβός Σπύρος 1986, Ζοζέφ (Αδελφή) 1987, Ζωγράφος Πέτρος και Ειρήνη 1971, Θέμελη Τάσος και Ζωή 1990, Ιωακείμ Μητροπολίτης Δημητριάδος 1997, Ιωαννίδης Θέμος και Ασπασία 1994, Καβουνίδης Φίλιππος και Κατερίνα 1987, Καζικιστής Σωτήρης 1990, Καλλιδόπουλος Περικλής και Αλέξανδρος 1989, Καλλινικίδης Παντελής και Σαπφώ 1986, Καλογερομήτρος Γεώργιος 1987, Καπάρη Ελένη (Αδελφή) 1969, Καραφωτάκης Ιωάννης και Ελένη 1984, Καργάδος Ανδρέας 1993, Καρρέρ Λουκάς 1978, Καστεκίδης Αριστείδης 1968, Κατιρζόγλου Μαρίνα, Καψωμένος Στυλιανός και Αγγελική 1990, Κεφαλάς Αθανάσιος και Βασιλική 1979, Κεφαλάς Κωνσταντίνος και Κατερίνα 1988, Κεφαλίδης Ηλίας 1989, Κηλαϊδίτης Γεώργιος 1981, Κλαουδάτου Ιωσήφ & Δήμητρα 1998, Κοθρής Εμμανουήλ 1989, Κονιόρδος Εμμανουήλ 1993, Κορφιάτης Στέφανος και Μαγδαληνή 1981, Κορωνέος Πέτρος 1998, Κοσμίδης Ξενοφών και Φιφή 1989, Κοτσοβού Μαρία 1987, Κραψίτης Βασίλης 1970, Κρετοπούλου - Βουδούρογλου Μαίρη 1993, Λεμπέση Γεώργιος & Λίτσα 1998, Λέπουρας Χρήστος 1998, Λεωνιδάκης Ιωάννης και Σωτήρης 1997, Λιουδάκη - Σωτηρίδη Αριστέα 1990, Λούρης Μήτσος και Αθηνά 1997, Μακόπουλος Κώστας και Αγγέλα 1997, Μαντούδης Μιχαήλ και Αδαμαντία 1982, Μαρτυρίδης Αγαμέμνων και Εύδω 1989, Μαύρος Γεώργιος 1996, Μαχαίρας Πάνος 1981, Μιτζελιώτης Γιώργος και Μαγδαληνή 1981, Μίνου Κλεοπάτρα 1967, Μιχαλόπουλος Πάνος και Κούλα 1987, Μίχαλος Ηλίας και Κατερίνα 1984, Μορίκης Χαράλαμπος - Χρυσάνα και Επαμεινώνδας 1989, Μπέτσου Βασιλική και Νικόλαος 1993, Μώρου Ζωή 1998, Νικολάου Κώστας 1987, Νομικός Μιχαήλ 1987, Ξανθοπούλου (Γιαννοπούλου) Ευθυμία 1989, Ομηρίδης Παύλος 1988, Ορφανός Ευάγγελος και

Μαρία 1985, Παιανάς Γεώργιος 1987, Παλουμπής Γεράσιμος 1983, Παναγιωτοπούλου (Μουμουτζή) Ιωάννα και Σωτήρης 1994, Παναγιώτου Μαρία 1990, Παναγιώτου Νικόλαος 1990, Παναγιώτου - Καψομένου Αντωνία 1990, Παναγοπούλου Κωνσταντίνα 1997, Παπαδαντωνάκη Μαρίκα 1997, Παπαδημητρίου Χρυσάνθη 1997, Παπαδόπουλος Αντώνης 1984, Παπαδόπουλος Ισαάκ και Ευθυμία 1995, Παπαδοπούλου - Μελίδου Μιμίτσα - Παπαδούκα Ολυμπία 1985, Παπαστεργίου Χρήστος 1968, Παπαστρατής Σωτήρης 1988, Παραβάντης Ευάγγελος 1990, Παρασκευαΐδης Στράτος 1989, Πασχαλίδης Ορέστης 1968, Παυλίδου-Καντόγλου Δανάη 1998, Παφίλης Νικόλαος 1993, Παχάκης Δημήτριος 1989, Πετράκη Μανώλης και Αντιγόνη 1976, Πετροπούλου Εύη, Κων/νος, Ολγα, Χριστίνα 1995, Ποντίκης Βασίλης και Βασιλική 1990, Ποταμιάνου - Κοντοπούλου Αντέλα 1993, Πουρής Δημοσθένης 1994, Σανίκος Νίκος & Ελλη 1985, Σαρόγλου Πόπη 1984, Σκαρामαγκά Πέτρος & Αρτεμής 1987, Σκλαβούνος Θωμάς 1985, Σκουλάτος Μιχαήλ 1978, Σούμπαση (Γιαννοπούλου) Βηθλεέμ 1995, Σπανόπουλος Χρήστος & Σοφία 1988, Σπηλιάκος Δημήτρης 1987, Σταμπέλλου Τέα 1988, Στασινόπουλος Ανδρέας 1990, Τζώρτζας Παναγιώτης 1989, Τοκατλίδου Ευλαμπία 1989, Τριανταφύλλου Μιχαήλ & Περσεφόνη 1988, Τριανταφύλλου Αύρα-Ολυμπός - Περσέας 1988, Τρυπούλας Αλέξανδρος - Τσαμανδά Δημήτρης & Αντιγόνη 1998, Τσαπουρή Ηλίας - Σοφία - Γεώργιος 1987, Τσαρίδου Βασιλική 1988, Τσάτσου Ιωάννα 1989, Τσιριγκάκης Παναγιώτης 1988, Τυπάλδος Ειρηναίος (ιερέας) 1969, Χάλα Ελένη 1969, Χαλδέζος Πάνος 1995, Χαμηλοθώρης Ευάγγελος 1995, Χατζηγιάννη (ή Κατσιγιάννη) Καίτη - Νανά 1990, Χιώτης Μιχάλης - Καλλιόπη 1995, Χολέβα Μαρία 1968, Χρυσόστομος Μητροπολίτης Ζακύνθου 1978, Ψαροπούλου Μαρία - Ιωάννης - Χαράλαμπος 1993, Ιατρού Ιωάννης 2001, Νταβή Αλέκος & Γιαννούλα 2001, Νταβή Γιάννης & Παγώνα - Μόρφη Γιώργος & Φαίδρα 2001, Αγγελοπούλου Δημήτρης & Μαρία 2001, Σπηλιωτοπούλου Λεάνδρος & Καίτη 2001, Σπηλιωτοπούλου Δημήτρης & Αργυρώ, Ξυρουχάκη Στυλιανός & Δαμασκηνή (& Μανώλης, Στρατής, Αντώνης, Μαρίκα, Αθηνά) 2001, Παϊτάκη Μανώλης & Αθηνά 2001, Ξυγάλα Γιώργος & Πελαγία 2001, Καρακώτσου Γιώργος & Φαίδρα 2002, Βγενοπούλου Σόλων & Λουλού - Κατσιγιάννη Αθανάσιος & Αντριάνα - Τακάρωνης Πάνος & Στάσα 2002, Ζουλαμόπουλος Πάνος, Μαυρογένους Πόπη - Μαυρογένους Κώστας - Καρλαύτη Ιωάννης & Αβροκόμη 2002, Βεβελέκου Δήμος & Θεοδώρα 2004, Μαυρίδη Μιχάλης & Ελένη 2004, Σαραφιάνου Σμαράγδα 2004, Σπέντζου Ιωάννης & Τασία 2004, Καζατζή Ηλίας & η αδελφή του 2004, Φιξ Αντώνης 2005.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

- **1920:** Ίδρυση από τον Αδόλφο Χίτλερ του Γερμανικού Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος των Εργατών (N.S.D.A.P. – **N**ationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – εξ' ου και η λέξη Ναζί). Προήλθε από το ασήμαντο Γερμανικό Εργατικό Κόμμα.
- **30 Ιανουαρίου 1933:** Ο Αδόλφος Χίτλερ διορίζεται Καγκελάριος της Γερμανίας από τον πρόεδρο Χίντενμπουργκ.
- **20 Μαρτίου 1933:** Ιδρύεται το πρώτο στρατόπεδο συγκέντρωσης στο Νταχάου. Προορίζεται για τους πολιτικούς αντιπάλους των Ναζί.
- **15 Σεπτεμβρίου 1935:** Αρχή εφαρμογής των ρατσιστικών και αντιεβραϊκών «Νόμων της Νυρεμβέργης».
- **9 προς 10 Νοεμβρίου 1938:** Η «Νύχτα των Κρυστάλλων». Σε ολόκληρη τη Γερμανία συναγωγές καίγονται, εβραϊκά σπίτια και επιχειρήσεις λεηλατούνται. Περίπου 30.000 Εβραίοι μεταφέρονται σε στρατόπεδα συγκέντρωσης.
- **1 Σεπτεμβρίου 1939:** Εισβολή του Γερμανικού Στρατού στην Πολωνία.
- **3 Σεπτεμβρίου 1939:** Κήρυξη πολέμου στη Γερμανία από την Αγγλία και τη Γαλλία. Έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.
- **Άνοιξη – Καλοκαίρι 1940:** Κατάκτηση όλης σχεδόν της Δυτικής Ευρώπης από τους Γερμανούς. Μάχη της Αγγλίας (Αύγουστος).
- **28 Οκτωβρίου 1940:** Ιταλικό τηλεσίγραφο προς την Ελληνική Κυβέρνηση και έναρξη των πολεμικών επιχειρήσεων στο Αλβανικό Μέτωπο.
- **5 Δεκεμβρίου 1940:** Ο συνταγματάρχης Μορδοχαίος Φριζής, από τη Χαλκίδα, είναι μεταξύ των πρώτων ανωτέρων αξιωματικών που φονεύονται στο Αλβανικό Μέτωπο.
- **6 Απριλίου 1941:** Επιχείρηση «Μαρίτα». Εκδήλωση της γερμανικής επίθεσης κατά της Γιουγκοσλαβίας και της Ελλάδας.
- **9 Απριλίου 1941:** Είσοδος των Γερμανών στη Θεσσαλονίκη. Κατασχέσεις και λεηλασίες εβραϊκών ιδιωτικών και κοινοτικών περιουσιών. Το «Κομμάντο Ρόζενμπεργκ» λεηλατεί συστηματικά αρχεία και βιβλιοθήκες της Ισραηλιτικής Κοινότητας.
- **20 Απριλίου 1941:** Συνθηκολόγηση από τον Γ. Τσολάκογλου, Διοικητή του Γ' Σώματος Στρατού. Οι Γερμανοί συνεχίζουν ακάθεκτοι την προέλασή τους στην Ελλάδα.
- **22 Απριλίου 1941:** Η Κυβέρνηση και ο Βασιλιάς εγκαταλείπουν την Αθήνα, αρχικά για την Κρήτη και αργότερα για το Κάιρο και το Λονδίνο.
- **27 Απριλίου 1941:** Είσοδος των Γερμανών στην Αθήνα.
- **20 Μαΐου – 1 Ιουνίου 1941:** Μάχη και κατάληψη της Κρήτης. Πέρασ των επιχειρήσεων στον ελληνικό χώρο. Διάρθρωση της χώρας σε τρεις ζώνες Κατοχής: Γερμανική, Ιταλική και Βουλγαρική.
- **2 Δεκεμβρίου 1942:** Κυβέρνηση Κ. Λογοθετόπουλου. Προς αυτόν θα απευθυνθούν τα Μνημόνια του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού για την αποτροπή του εκτοπισμού των Ελλήνων Εβραίων.
- **11 Ιουλίου 1942:** Συγκέντρωση όλων των αρρένων Εβραίων της Θεσσαλονίκης στην πλατεία Ελευθερίας με πρόσχημα την καταγραφή τους. Υποχρεώνονται σε πολύωρη ορθοστασία κάτω από τον ήλιο και εξευτελιστικές «γυμναστικές ασκήσεις». Πολλοί οδηγούνται σε καταναγκαστικά έργα οδοποιίας, κατασκευής οχυρωματικών ή συντήρησης της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης – Αθηνών. Θα απελευθερωθούν τον Οκτώβριο με την καταβολή υπέργογων λύτρων από την Κοινότητα.
- **Δεκέμβριος 1942:** Καταστροφή του παλαιού εβραϊκού νεκροταφείου της Θεσσαλονίκης. Χρήση των υλικών σε οικοδομές. Τα εβραϊκά καταστήματα και οι επιχειρήσεις κατάσχονται.
- **Φεβρουάριος 1943:** Αρχή της εφαρμογής των αντισιμιτικών «Νόμων της Νυρεμβέργης» στη Θεσσαλονίκη. Οι Εβραίοι της πόλης υποχρεούνται να συγκεντρωθούν στα δύο γκέτο που ορίζονται από τους Γερμανούς και να φέρουν τις «κονκάρδες», το κίτρινο άστρο του Δαβίδ. Τους απαγορεύεται η χρήση του τηλεφώνου και των δημοσίων μέσων μεταφοράς, καθώς και η εξάσκηση επαγγέλματος. Αρχίζουν οι προετοιμασίες για τον εκτοπισμό τους με την άφιξη των Αλφίς Μπρούνερ (Alois Brunner) και Ντήτερ Βισλιτσένυ (Dieter Wisliceny). Αρχίζει ο σχεδιασμός του εκτοπισμού των Εβραίων της Βουλγαρικής Ζώνης Κατοχής.
- **1 Μαρτίου 1943:** Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης υποχρεούνται σε λεπτομερέστατη δήλωση των περιουσιακών τους στοιχείων, προσωπικών και επαγγελματικών.
- **4 Μαρτίου 1943:** Σύλληψη όλων των Εβραίων της Βουλγαρικής Ζώνης Κατοχής (που περιελάμβανε τις Ισραηλιτικές Κοινότητες **Αλεξανδρούπολης, Κομοτηνής, Ξάνθης, Καβάλας, Δράμας και Σερρών**) και μεταφορά τους στο Λομ, από όπου θα μεταφερθούν με φορτηγίδες προς το στρατόπεδο συγκέντρωσης της Τρεμπλίνκα. Κάποιες από τις φορτηγίδες βυθίστηκαν παρασύροντας στο βυθό το ανθρώπινο φορτίο τους. Από τους 4.200 Εβραίους της περιοχής μόλις 200 επέζησαν, ενώ οι περισσότεροι τους λεηλατήθηκαν.
- **15 Μαρτίου – 2 Αυγούστου 1943:** Σε συνολικά 19 σιδηροδρομικές αποστολές εκτοπίζονται, κάτω από φρικτές συνθήκες, περίπου 56.000 Εβραίοι της **Θεσσαλονίκης**. Προορισμός το στρατόπεδο του Άουσβιτς – Μπίρκεναου. Από αυτούς δεν θα ξαναγυρίσουν παρά μόνο περί τους 1.950. Η μεγαλύτερη εβραϊκή κοινότητα της Μεσογείου δεν θα είναι ποτέ η ίδια ξανά.
- **18 και 22 Μαρτίου 1943:** Υπομνήματα του κατοχικού πρωθυπουργού Λογοθετόπουλου προς τον Πληρεξούσιο του Ράιχ στην Αθήνα, Γκίντερ φον Άλτενμπουργκ, με αίτημα την αναστολή των εκτοπισμών των Ελλήνων Εβραίων.

- ▶ **23 και 24 Μαρτίου 1943:** Υπομνήματα του Αρχιεπισκόπου Αθηνών και Πάσης Ελλάδος Δαμασκηνού προς τον Πρωθυπουργό Κ. Λογοθετόπουλο και τον Πληρεξούσιο του Ράιχ στην Αθήνα, Άλτενμπουργκ, με το ίδιο αίτημα. Συνυπογράφεται από εξέχουσες προσωπικότητες της ελληνικής πολιτικής ζωής.
- ▶ **7 Απριλίου 1943:** Κυβέρνηση Ι. Ράλλη.
- ▶ **5 Μαΐου 1943:** Εκτόπιση Εβραίων **Διδυμοτείχου, Νέας Ορεστιάδας και Σουφλίου.**
- ▶ **29 Μαΐου 1943:** Ίδρυση στη Θεσσαλονίκη από τις συνεργαζόμενες με τους Γερμανούς Ελληνικές Αρχές της Υ.Δ.Ι.Π. (Υπηρεσίας Διαχειρίσεως Ισραηλιτικών Περιουσιών) με το Νόμο 205 «Περί διαχειρίσεως των παρά των Αρχών Κατοχής κατασχομένων και εγκαταλειπομένων Ισραηλιτικών περιουσιών». Η υπηρεσία αυτή θα γίνει το όργανο μέσω του οποίου οι περιουσίες των εκτοπισθέντων θα διατεθούν «νομότυπα» σε Χριστιανούς, πρόσφυγες από τη Βουλγαρική Ζώνη Κατοχής, δωσίλογους ή συνεργάτες των Γερμανών, τηρώντας ταυτόχρονα τα προσχήματα της νομότυπης διάθεσής τους σε «συνετούς οικογενειάρχες».
- ▶ **8 Σεπτεμβρίου 1943:** Ανακοινώνεται η συνθηκολόγηση της Ιταλίας. Μέσα στις επόμενες ημέρες, οι Γερμανοί, με μια σειρά προσχεδιασμένων επιχειρήσεων αστραπή, καταλαμβάνουν και την πρώην Ιταλική Ζώνη Κατοχής, όπου είχαν καταφύγει πολλοί Έλληνες Εβραίοι και αφοπλίζουν την πλειοψηφία των Ιταλών. Αρχίζει και στη ζώνη αυτή ο συστηματικός διωγμός και εκτοπισμός των Εβραίων.
- ▶ **21 Σεπτεμβρίου 1943:** Στην υπό γερμανική πλέον Κατοχή Αθήνα, καλείται από τη Γκεστάπο ο Αρχιεπίσκοπος Ηλίας Μπαρζιλιά να παραδώσει κατάλογο με τα ονόματα των μελών της Ισραηλιτικής Κοινότητας. Παίρνει προθεσμία δύο ημερών και φυγαδεύεται στο βουνό από την Αντίσταση. Οι Γερμανοί καλούν τους Εβραίους να παρουσιαστούν για καταγραφή. Περί τους 200 παρουσιάζονται, οι υπόλοιποι καταφέρνουν να κρυφτούν.
- ▶ **13 Δεκεμβρίου 1943:** Ολοκαύτωμα των Καλαβρύτων. Οι Γερμανοί, σε αντίποινα για τη δράση ανταρτών, εκτελούν όλο τον άρρενα πληθυσμό του χωριού και καίνε τα σπίτια.
- ▶ **20 Ιανουαρίου 1944:** Δημοσίευση του Νόμου 1180, «Περί τρόπου διαχειρίσεως των κατεχομένων Ισραηλιτικών Περιουσιών». Επεκτείνει ουσιαστικά την ισχύ του Ν.205 / 1943 σε ολόκληρη πλέον την επικράτεια. Η Υ.Δ.Ι.Π. μετονομάζεται σε Κ.Υ.Δ.Ι.Π. (Κεντρική Υπηρεσία Διαχειρίσεως Ισραηλιτικών Περιουσιών).
- ▶ **23 – 24 – 25 Μαρτίου 1944:** Συλλαμβάνονται οι Εβραίοι της **Αθήνας, της Χαλκίδας, της Καστοριάς, των Ιωαννίνων, της Άρτας, της Πρέβεζας, της Λάρισας, των Τρικάλων και του Βόλου.**
- ▶ **2 Απριλίου 1944:** Οι Εβραίοι της **Αθήνας** φορτώνονται από το στρατόπεδο του Χαϊδαρίου, όπου είχαν εγκλειστεί μετά τη σύλληψή τους, σε τρένο με προορισμό το Άουσβιτς. Στη διαδρομή προστίθενται βαγόνια με τους Εβραίους της Χαλκίδας, της Καστοριάς, των Ιωαννίνων, της Λάρισας και του Βόλου.
- ▶ **20 Μαΐου 1944:** Σύλληψη των Εβραίων των **Χανίων.**
- ▶ **7 Ιουνίου 1944:** Εκτοπισμός των Εβραίων της **Κρήτης.** Αποστολή τους με το πλοίο «Τανάις» προς τον Πειραιά. Το πλοίο βυθίζεται τορπιλισμένο από αγγλικό υποβρύχιο και πνίγονται όλοι οι επιβάτες.
- ▶ **9 Ιουνίου 1944:** Συλλαμβάνονται και αποστέλλονται στο Άουσβιτς οι Εβραίοι της **Ζακύνθου.** Στη Ζάκυνθο, η ηρωική αντίσταση του Δημάρχου, Λουκά Καρρέρ και του Μητροπολίτη Χρυσοστόμου, ανατρέπει τα σχέδια των Γερμανών. Οι Εβραίοι του νησιού φυγαδεύονται και δεν συλλαμβάνεται ούτε ένας.
- ▶ **10 Ιουνίου 1944:** Καταστροφή του Διστόμου από τους Γερμανούς, σε αντίποινα για τη δράση ανταρτών.
- ▶ **11 και 14 Ιουνίου 1944:** Εκτοπισμός του εβραϊκού πληθυσμού της **Κέρκυρας.**
- ▶ **23 και 25 Ιουλίου 1944:** Συλλαμβάνονται οι Εβραίοι της **Ρόδου** και της **Κω** και μεταφέρονται στο Χαϊδάρι. Μαζί με μικρό επιπλέον αριθμό συλληφθέντων από την Αθήνα, αποστέλλονται στο τέλος Αυγούστου στο Άουσβιτς.
- ▶ **7 Οκτωβρίου 1944:** Εξέγερση στο στρατόπεδο του Άουσβιτς 135 Ελλήνων Εβραίων, οι οποίοι ήταν υπό τη διοίκηση ενός «Ζόντερκομμάντο» επιφορτισμένου με την αποτέφρωση των νεκρών από τους θαλάμους αερίων. Με τη βοήθεια Γάλλων και Ούγγρων Εβραίων, ανατινάσσεται ένα κρεματόριο. Δεχόμενοι επίθεση από τα SS και από πέντε αεροπλάνα, οι 135 αντιστέκονται για περίπου μία ώρα, ώσπου και ο τελευταίος πέφτει νεκρός.
- ▶ **12 Οκτωβρίου 1944:** Απελευθέρωση των Αθηνών.
- ▶ **18 Οκτωβρίου 1944:** Άφιξη στην Αθήνα της Κυβερνήσεως του Γεωργίου Παπανδρέου.
- ▶ **27 Οκτωβρίου 1944:** Δημοσιεύεται από την Κυβέρνηση ο Νόμος 2, «Περί καταργήσεως των Νόμων [...] 1180 / 1944 και αποδόσεως των Ισραηλιτικών περιουσιών».
- ▶ **Δεκέμβριος 1944:** Δεκεμβριανά, συγκρούσεις μεταξύ ΕΛΑΣ, Άγγλων, πρώην Ταγμάτων Ασφαλείας και δεξιών παρακρατικών οργανώσεων. Παρ'όλο τον Εμφύλιο που αρχίζει και θα αποτελέσει μέχρι και τον Αύγουστο του 1949 το κυριότερό της πεδίο προσοχής, η Κυβέρνηση θα εξακολουθήσει να ασχολείται, κυρίως νομοθετικά, αν και όχι με ιδιαίτερη συνέπεια στην πράξη, με την περιθάλψη και αποκατάσταση των Ελλήνων Εβραίων.
- ▶ **7 Ιουνίου 1945:** Δημοσίευση του Αναγκαστικού Νόμου 367 «Περί ανασυγκροτήσεως Ισραηλιτικών Κοινοτήτων». - Ίδρυση του Κ.Ι.Σ. (Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος).
- ▶ **1946 – 1949:** Παράνομη μετανάστευση πολλών επιζώντων προς την Παλαιστίνη – μετά την ίδρυση του Κράτους του Ισραήλ νόμιμη πλέον. Παράλληλα, έντονο μεταναστευτικό ρεύμα προς τις Η.Π.Α., τη Νότιο Αμερική και λιγότερο προς την Αφρική.
- ▶ **22 Ιανουαρίου 1946:** Δημοσίευση του Αναγκαστικού Νόμου 846 «Περί καταργήσεως του κληρονομικού δικαιώματος του Κράτους επί των εκκειμένων Ισραηλιτικών περιουσιών».
- ▶ **29 Μαρτίου 1949:** Βασιλικό Διάταγμα για την ίδρυση του Οργανισμού Περιθάλψεως και Αποκαταστάσεως Ισραηλιτών Ελλάδος (Ο.Π.Α.Ι.Ε.).

